

1-6 m + bor. h. 7 -

10049

TIZENKETEDIK ÉVFOLYAM

LÁTHATÁR

KISEBBSÉGI KULTÚRSZEMLE

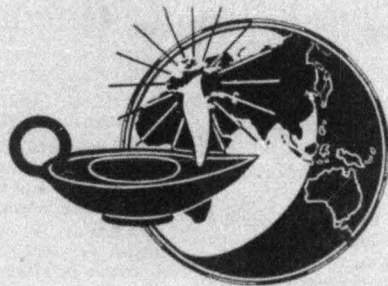
A KÜLFÖLDI MAGYAROK ÉS KÖZÉPEURÓPAI NÉPEK SZELLEMI ÉLETÉNEK FIGYELŐJE

SZERKESZTI: CSUKA ZOLTÁN

TARTALOM:

Flachbarth Ernő dr.: Tisza István gróf nemzetiségi politikája. —
Deák József dr.: Mocsáry Lajos (1826–1916). — Domokos
Sámuel: Az északerdélyi új román irodalom (Elbeszélők). Gáldy
László: Régi román vigéposzok társadalomtörténeti jelentősége. —
Könyvszemle. — Sajtószemle. — Órhely (Csuka Zoltán: Emlékezés
Steuer Györgyre)

XII. ÉV

1944 JANUÁR

1. SZÁM

ÁRA 1'60 PENGŐ

**„ÉS AMINT AKARJÁTOK, HOGY AZ EMBEREK VELETEK
CSELEKEDJENEK, TI IS AKKÉPEN CSELEKEDJETEK AZOKKAL“**

LUKÁCS EVANGÉLIUMA, 6. R. 31. VERSE

A Láthatár kisebbségstudományi munkaközösségének tagjai: Ákos István dr., Bertalan István dr., Bisztray Gyula dr., Czettler Jenő dr., Csanády György, Csuka János, Csuka Zoltán, Elekcs Dezső dr., Faluhelyi Ferenc dr., Flachbart Ernő dr., Fekete Lajos, Gál István dr., Gáldi László dr., Gramantik Margit dr., Halácsy Dezső dr., Imre Kálmán dr., Joó Tibor dr., Kemény Gábor, Kozocsa Sándor dr., Makkai Sándor dr., Mester Miklós dr., Miskó Imre dr., Mindszenti Béla dr., Moravék Endre dr., vitéz Nagy Iván dr., Nánay Béla, Padányi Gyúás Jenő, Pataky Mária dr., Pongrácz Kálmár dr., Prokopy Imre dr., Pusztai-Popovits József, Rónai András dr., Schubert Tódor, Sípos Sándor dr., Sléz János dr., Sziklay László dr., Sziklay Ferenc, Szvatkó Pál dr., vitéz Tócsói Mórész Kálmán dr., Vájjok Sándor dr., Varga Imre, Vass László, Vincze Erő dr. és Zathureczky Gyula

LÁTHATÁR

kisebbségi kultúrszemle, a középeurópai népek és a külföldi magyar szórványok szellemi életének figyelője. Megjelenik havonta. Felelős szerkesztő: Csuka Zoltán. — Kiadja a Studium Könyvkiadó Rt. Felelős kiadó: Imre Kálmán dr. Szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest, VII., Baross-tér 15. Telefon: 426—921. Szerkesztőségi hivatalos órák d. e. 9—1-ig. Előfizetési ár jogi személyeknek és egyesületeknek évi 32 pengő, egyébként 16 pengő. Egyes szám ára 1.60 pengő

Szerkeszti: CSUKA ZOLTÁN

Szerkesztőbizottság:

Bédi Imre, Csuka Zoltán, Fekete Lajos, Majtényi I. Géza, vitéz Nagy Iván, Rónai András

A pécsi Egyetemi Kisebbségi Intézet önálló rovatainak főszerkesztője:

Faluhelyi Ferenc dr.

egyetemi ny. r. tanár, az intézet igazgatója

**A Magyar Királyság 3 százalékkal kamatozó
törlesztéses kölcsöne (Búzakölcsön)**

Tájékoztató

Az 1939-III. tc. 155. §-ában foglalt felhatalmazás alapján 5 millió métermázsos buza = 200 millió pengő névértékben állami kötvények kerülnek kibocsátásra.

A kötvények évi 3%-ot kamatoznak és sorsolás útján 25 év alatt kerülnek visszafizetésre.

A visszafizetésre kisorsolt kötvényeket, valamint az esedékesé vált kamatszélvényeket az azokon feltüntetett buzamenyiség pengőellenértékének megfelelő összeg kifizetése útján váltják be. A pengőellenértéket a buzában az esedékeség napjára érvényes, az 1940-IV. tc. 36. §-a (5) bekezdésében foglalt rendelkezések szerint megállapításra kerülő átlagárfolyamon 1 q buza ellenértéke 40 pengőnél kisebb lenne, a kötvények és a kamatszélvények 1 q buza = 40 pengő árfolyamnak megfelelően kerülnek beváltásra.

A kötvények alkalmasak lesznek arra, hogy üzleti biztosíté-

kul és bánatpénzüll elfogadtassanak és hogy azokba gyámoltak és gondnokoltak pénzei elhelyeztessenek.

A visszafizetésre kisorsolt kötvények és az esedékesé vált szelvények beváltása mindennemű adó, illeték, helység vagy más közteher levonása nélkül történik a szelvények hátlapján megjelölt fizetési helyeken.

A fizetési helyek a következők: M. kir. Postatakarékpénztár, Magyar Nemzeti Bank, Pénzüntézet Központ, Belvárosi Takarékpénztár Rt., Budapest Szővárosi Közs. Takarékp. Rt., Creditanstalt-Bankverein Magyarországi Fióktelepe, Hazai Bank Rt., Magyar Áll. Hitelbank, Magyar Bank és Keresk. Rt., Magyar Leszámitoló- és Pénzváltó-Bank, Magyar—Olasz Bank Rt., Magyar Orsz. Központi Takptár, Orsz. Földhitelintézet, Országos Közp. Hitelszöv., Pesti Hazai Első Takptár, Egyesület, Pesti Magyar Keresk. Bank. — A kisorsolt kötvényszámok jegyzékét minden sorsolás után három napon belül a Budapesti Közlönyben kell közzétenni.

Első Kecskeméti Hírlapkiadó- és Nyomda-Részv. társ. — Igazgató Tóth László

Tisza István gróf nemzetiségi politikája

Flachbarth Ernő dr. egyetemi ny. r. tanár a debreceni Nyári Egyetem nemzetiségi előadássorozatában
1943 augusztus 7-én tartott előadása

I.

Amikor Tisza Kálmán, akinek tizenöt esztendeig tartó kormányzása alatt Dedk Ferencnek a klasszikus liberalizmus eszméitől áthatott nemzetiségi politikáját egy nem elméleti, hanem merően gyakorlati szempontoktól vezetett, erőskezü, de e mellett nem egy vezető nemzetiségi tényezőt megnyerni tudó nemzetiségpolitikai irányzat váltotta fel, 1890-ben a kormány éléről elmozdított, a magyarországi nemzetiségi kérdés erősen kieleződött. Utóda, Szapáry Gyula gróf alatti az erdélyi szász képviselők, akik a Királyföld külön közigazgatását megszüntető 1876:XII. t. c. elleni tiltakozásul kiléptek a szabadelvű pártból, visszatértek ugyan a pártba, az 1869 óta passzivitásban levő román nemzetiségi párt azonban 1892-ben megkísérelte annak a már régebben felvetődött tervének megvalósítását, hogy egy, nem a magyar királyhoz, de az osztrák császárhoz intézett emlékiratot nyújtson át Bécsben I. Ferenc Józsefnek. E memorandum a magyar államot oly alakulatnak nevezte, amelynek nincs egyéb hivatala, mint az, hogy a magyarokat más nemzetiségű polgártársaik kizsákmányolásában segítse. Az alkotmányosan gondolkodó uralkodó nem fogadta a küldöttséget. Ugyanebben az évben jelent meg a hazai román egyetemi hallgatóknak a magyar nemzetiségi politikát négy világnyelven támadó memorandumja. Az esküdtették a „Replica” szerzőjét, Popovici Aurélt, aki különben a büntetés elől Romániába szökött, négyévi államfogházra ítélte, majd a memorandum 14 közzétételétől 8 hónaptól 5 évig terjedő államfogházbüntetéssel sújtotta. Ezek közül azok, akik a büntetés még nem töltötték ki, 1895-ben kegyelmet kaptak. A memorandum-perben három szlovák ügyvéd is védőszerepet vállalt és ennek a román-tól együttműködésnek eredménye lett a hazai nemzetiségek 1893. évi bécsi konferenciája, majd 1895. évi budapesti kongresszusa, amely a többi között tiltakozott az állam magyar jellege ellen és Erdély autonómiáját, valamint minden nemzetiség részére egy-egy nemzetiségi miniszter kinevezését követelte. A kongresszuson megválasztott végrehajtó bizottság adta ki 1896-ban azt a kiáltványt, amely a nemzetiségek nevében a millenniumi ünnepek ellen tiltakozott.¹

A nemzetiségi mozgalmaknak e radikalizálódása csak fokozta azt az érthető bizalmatlanságot és nyugtalanságot, amelyet a nemzetiségi pártoknak az 1868. évi nemzetiségi törvényrel szemben tanúsított elutasító magatartása, a román, majd a tót párt passzivitása, a tótok pánszláv, a románok és szerbek nagyromán, illetőleg nagyszerb politikája, a berlini *Deutscher Schuberlein* alldéutsch színezetű akciója a magyar társadalomban kiváltottak. Ennek a nyugtalanságnak egyik tünete volt a Pavel-Pituc-eset is. Pavel Mihály nagyváradi görög-katolikus püspököt, egy fegyelmi uton elbocsátott papja, Pituc alaptalanul államellenes cselekményekkel vádolta meg. A nagyváradi szabadelvű „Szabadság” szerkesztője a püspök ellen foglalt állást. Belényesen és Varkón magyar, Nagyváradon románellenes tüntetések kísérték az affért. A horosjenői hadgyakorlatok alkalmával a király Pavel görög-katolikus és Metianu görög-keleti román püspökök üdvözlőbeszédére válaszulva kijelentette, hogy a túlzó sovinizmus és az utcai kihágások távolállanak az igazi hazafiságtól, de egyben lelkiükre kötötte a nemzetiségek közti békés egyetértés, valamint az alkotmány és a törvények tiszteletben tartásának ápolását.²

Ebben a feszült hangulatban Tisza István gróf, a még

¹ V. ö. Jancsó Benedek: „A román irredentista mozgalmak története.” (Budapest, 1920.) 135. sk. 1. és 193. sk. 1.

² V. ö. Albrecht Ferenc: „Forrástanulmányok gróf Tisza István román nemzetiségi politikájához.” (Lugos, 1933.) 12. l. és „Gróf Tisza István képviselőházi beszédei.” (A továbbiakban K. B.) Első sorozat. Bevezetésekkel és magyarázó jegyzetekkel ellátta barabási Kun József. (Budapest, 1930.) 262. l.

csak harminckét éves, de már nagy tekintélynek örvendő képviselő, népszerűségével nem törődve, a nagyváradi szabadelvű pártban a szerkesztő elbocsátását vitte keresztül, majd Bihar vármegye törvényhatósági bizottságának 1893. szeptember 20-án tartott közgyűlésén nemzetiségi politikájának alapelveit már magában foglaló beszéd kíséretében határozati javaslatot terjesztett elő, amelyet a törvényhatósági bizottság magyar és román, kormánypárti és ellenzéki tagjai egyhangúlag elfogadtak. A határozati javaslat sajnálkozását és rosszallását fejezte ki a magyar és románajkú lakosság között eddig fennállott testvéri egyetértést megzavaró jelenségekkel szemben; kijelentette, hogy a vármegye a románajkú polgárok jogait tiszteletben tartani s velük a testvéri jóviszonyt fenntartani, ápolni és fejleszteni kívánja, de elvárta, hogy ugyanettől az érületől áthatva, a hazaelenes törekvéseket tápláló bűnös igazgatókkal minden közösséget megtagadva, jövőre ők is a hazafiság és testvériség szent érzelmeit ápolják és tanusítják.³ Október 10-én Tisza István a képviselőházban Bartha Miklósnak válaszolt, aki azt kívánta, hogy az országgyűlés a borosjenői királyi választok miatt rosszallását fejezze ki a kormánynak,⁴ és úgy vélte, hogy azoknak, akiket Nagyváradon tettleges kihágások és sértő nyilatkozatok által bántalmaztak, bár eddig semmi okot nem szolgáltatott arra, hogy hazafiasságukban kételkedjenek, elégtételt kell szolgáltatni.⁵

Mint képviselő, most először vetette latba Tisza István egyéniségét a nemzetiségi béke érdekében, de hogy a nemzetiségi kérdés már régebben foglalkoztatta, kitérnék a „Budapesti Szemle” hasábjain 1883-ban „Fiume közjogi helyzete” és „Még egyszer Fiume közjogi helyzetéről” címmel megjelent cikkeiből,⁶ amelyekben Radich Ákossal vitázva a nemzetiségi törvény respektálása mellett foglalt állást és a „nagy hazafiság dolgában egymást túlléptető olcsó frázisok” hatásától féltette nemzetünket. Beekelve a szláv tenger közepébe, a magyarság szerinte csak akkor bírhat a jövőben, ha a nemzetiségekben főm tudja tartani a tiszteletet, bizalmat és ragaszkodását az állam iránt. Már ez az első nemzetiségi politikai megnyilatkozása is megdönti egyik kiváló történetíróknak azt az állítását, hogy „a nemzetiségi kérdést eleinte az elszórt, egyedülálló úri kastélyok ablakából nézte”.⁷

A magát kifejezetten soviniztának nevező⁸ Bánffy Dezső kormányának idejéből Tisza István két nemzetiségpolitikai megnyilatkozását ismerjük. A zágrábi királylátogatásakor a horvát egyetemi hallgatók egy magyar zászlót égettek el. (1895. X. 16.) Az e miatt országszerte támadt jogos felzúdulásban Tisza, megőrizve hidegvérét, e tárgyban mondott képviselőházi beszédében azt a véleményét fejezte ki, hogy a magyar nemzet sem hőleseséget, méltányosságot és igazságot, sem erőt nem mutatna akkor, ha ily súlyos incidensek után nem belátására, hanem idegeire hallgatna.⁹ Amikor azonban Metianu, akkor aradi román görög-keleti püspök azt az üzenetet küldte neki, hogy Goldis József görög-keleti lelkesztő felfüggeszteni kénytelen, ha a szabadelvű párt programjával szerzett képviselői mandátumától vissza nem lép és megválasztásakor tartott hazafias beszédét vissza nem vonja, Tisza István azt a választ adta a püspöknek (1896. X. 12.), hogy „ha a románság és a román nemzeti egyház vezetése a hazafiatlan és megbízhatatlan elemek kezébe megy

³ A határozati javaslat szövegét közli K. B. I. k. 266. sk. 1.

⁴ K. B. I. k. 270. l.

⁵ U. o.

⁶ „Gróf Tisza István összes munkái.” (A továbbiakban Ö. M.) Első kötet. I. Tanulmányok és értekezések. II. Naplószerű feljegyzések. (A továbbiakban T.) Budapest, 1923. 327. sk. 1.

⁷ Hóman Bálint és Szekfű Gyula: „Magyar történet.” Budapest, 1936. V. k. 600. l.

⁸ V. ö. Bárány Dezső: „Magyar nemzetiségi politika.” Budapest, 1903. 211. sk. 1.

⁹ K. B. I. k. 346. l.

GRÓF TISZA ISTVÁN
Híradék-politikai
1944. évi 2783. sz.

át, úgy azoknak, akik a béke, bizalom és egyetértés politikáját követték, be kellene látniok, hogy nemes illúziókban éltek. Ha a románság hazafias elemei nem török meg a túlzók terrorizmusát, a béke fenntartása lehetetlenségé válik.¹⁹

Goldis Józsefet, akit *Metianu* nem tartott alkalmasnak a románok és magyarok közti kibékülés nagy feladatára, ennek ellenére három évvel később a nagyszzebeni metropolita-érsekké lett *Metianu* helyére aradi püspökké választották. A béktámasztási ünnepséget követő banketten elhangzott pohárköszöntőjében Tisza István azt hangoztatta, hogy a magyar nemzet legtermészetesebb szövetségese a román faj és ennek számára sincs a boldogulásnak más módja, mint a magyarokkal való testvériesülés.¹¹ E beszéd igen mély benyomást kellett a jelenlevőkben és *Mangra Vazul*, a későbbi nagyszzebeni metropolita ennek hatása alatt vált Saulusból Paulussá, a román nemzetiségi párt szélsőséges követőjéből a magyar-román megegyezés hívévé.¹²

Ez már *Szell* Kálmánnak a nemzetiségi kérdést simábban kezelő miniszterelnöksége alatt történt, amikor a tót nemzetiségi párt, szakítva 1885 óta követett passzivitásával, ismét részt vett az 1900. évi képviselőválasztáson és új programjában a magyar haza egységének, oszthatatlanságának és függetlenségének elvi alapjára helyezkedve, az eddig helytelenített nemzetiségi törvény végrehajtása mellett szállt síkra. Három évet rá a román nemzetiségi párt egyelőre még passzivista politikájával szemben az aktivista *Vlad Aurél* szerzett mandátumot. A nemzetiségi mozgalmak vezetői tehát taktikát változtattak, ami azonban távolról sem jelentette a magyar állameszméhez való úszintre közeledést.

Ez volt a helyzet a nemzetiségi kérdés terén, amidőn 1903 november elején Tisza István első kormányát megalakította. Politikájának sarkpontjává a szabadelvűség mellett a nemzeti irányt, a nemzeti erőt, a magyar nemzeti állam erejének mentől erősebb kifejtését jelölte meg, amely azonban szerinte megfér a hagyományos magyar felfogással, a nemzetiségekkel szembeni teljes jogtisztelettel és testvéries érzülettel. A nemzetiségi igazsággal szemben teljes szigorral kívánta érvényesíteni a rendelkezésre álló fegyvereket,¹³ amelyek súlyosbítását tervezte kérni a törvényhozástól.¹⁴ A nemzetiségeknek az 1868:XLIV. t. c.-ben biztosított azt a jogát, hogy nem magyar tanítványt nem iskolákat fenntarthassanak, nem érintve, biztosítani kívánta a magyar nyelv kötelező tanítására vonatkozó rendelkezések effektív végrehajtását, valamint a hatályosabb állami felügyelet gyakorlását oly módon, hogy az állam jótéteményeiben csak oly iskolák és tanítók részesülhessenek, akik ebben az irányban megfelelnek törvényes köteleességüknek.¹⁵ Horvát-szlavon vonatkozásban a társországoknak megadott jogok becstelenséget helyezett kiállításba.¹⁶

E kormányprogram a nemzetiségi igazítás szigorú üldözését bejelentő részének megvalósítására nem került sor. Az első Tisza-kormány alatt a nemzetiség elleni igazítási perek csaknem teljesen szüneteltek.¹⁷ A magyar nyelv sikeres tanítása és a felekezeti iskolákban felmerülhető állam- és nemzetellenes jelenségek megakadályozása végett a kormány törvényjavaslatot terjesztett a képviselőház elé, amelynek tárgyalására azonban nem került sor, mert azt a kormány formai okokból visszavonta, hogy a képviselőház a házszabályok égetően szükségesnek tartott reformjával foglalkozhas-

sék.¹⁸ E javaslatot, amely ellen egyébként a kormánypárt erdélyi száz tagjai is tiltakoztak,¹⁹ Tisza István azzal indokolta, hogy az 1879:LVIII. t. c. 4. §-ának a magyar nyelv tanítására vonatkozó rendelkezése maradt. A javaslat szabatosabban szövegezte a magyar nyelv tanítására vonatkozó rendelkezéseket, a magyar nyelv megtanulására a tanítóképzés reformjában keresett biztosítékokat és fejelemmi jogkört kívánta létesíteni a tanítók oly cselekményeivel szemben, amelyek e szempontból és speciális magyar szempontból kifogás alá esnek. A magyar országgyűlés horvát tagjainak az 1868:XXX. t. c.-en alapuló nyelvi jogait Tisza az ellenzék támadásaival szemben megvédte, „mert az ő joguk éppen úgy a magyar törvényen, a magyar közjogon nyugszik”.²¹

A Tisza vereségével végződött 1905. évi képviselőválasztások kiírása után a román nemzetiségi párt 78 szavazattal 12 ellen feladta a passzivitás politikáját. Ez az 1905. január 10-én Nagyszzebenben tartott nemzeti értekezleten történt. Bár egy 1894. évi belügyminiszteri rendelet a párt állandó bizottságát (komitét) feloszlatta, a Tisza-kormány nem akadályozta meg a komitét az értekezlet, mint választási megbeszélés egybehívásában.²² Az értekezlet az 1881. évi igen radikális pártprogram fenntartásával a román nép mint államalkotó politikai egyéniségnek elismerését és az ország valamennyi nemzetiségének etnikai, valamint kulturális fejlődését biztosító közjogi intézmények létesítését követte.²³ Bár a nagyszzebeni határozatban taktikai okokból „a Szent István korona állami integritásának teljes fenntartását” is jónak látták hangsúlyozni, ez senkit sem tévesztetett meg afelől, hogy a párt továbbra is azon az úton kíván haladni, amelyet a román nemzetiségi mozgalom az 1791. évi „Supplex libellus Valachorum” óta követett. Hiszen a román nép mint államalkotó nép politikai egyéniségének elismerése ugyanazt jelentette, amit az 1848. évi balázsfalvi népgyűlés határozata úgy fejezett ki, hogy a román nemzet mint ilyen szerepeljen az országgyűlésen.²⁴ Az 1881. évi program pedig, amelyre az új határozat visszautalt, Erdély autonómiájának követelését is magában foglalta.²⁵

Tisza a nagyszzebeni határozat után a román püspököket magánlevélben felkérte, hogy híveiket tartsák vissza a mozgalomtól és azt ajánlotta, hogy a románság vagy a magyar pártok valamelyikéhez csatlakozva lépjen aktivitásba, vagy legalább is passzivitásban maradjon. Egyben kijelentette, hogy a kihívásra a magyar nemzet csak elszánt küzdelemmel felelhet.²⁶ Miskolci választói előtt mondott beszédében pedig kijelentette, hogy ő sem engedi meg, hogy a nemzetiségekhez tartozó polgárok, mint ilyenek állandó szerzetel birjanak, mintegy államot alkossanak az államban, de minden alkotmányos felfogással ellentétben állana, ha egy rájuk nézve ellenséges politikai irányzatnak a választásokon való részvételét rendőri intézkedésekkel megakadályozni akarnák.²⁷

A választáson a román nemzetiségi pártnak 8 mandátumot sikerült szereznie. A román képviselők az erősen meggyengült tót párt 2 és a szerb párt 1 képviselőjével megalakították a nemzetiségi klubot. A Tiszát felváltó Fejérváry-kormány belügyminisztere, *Kristóffy* József az általános választójog behozatalát ajánlotta a koronának, hogy ennek révén oly parlament alakuljon ki, amely a katonai követel-

¹⁸ V. ö. K. B. III. k. 520. sk. 1.

¹⁹ U. o. 379. l.

²⁰ 1905. január 15-én miskolci választói előtt tartott beszédében. (U. o. 387. l.)

²¹ 1904. március 23-i képviselőházi beszédében. (K. B. II. k. 454. l.)

²² V. ö. *Jancsó* i. m. 214. és 271. l., továbbá K. B. III. k. 384. l.

²³ V. ö. K. B. III. k. 379. l.

²⁴ V. ö. *Jancsó* Benedek: „Szabadságharcunk és a dakeróman türekvések.” Budapest, 1895. 79. l.

²⁵ V. ö. *Jancsó*: „A román irredentista mozgalmak története.” 91. l.

²⁶ A levelet teljes terjedelmében közli K. B. III. k. 379. sk. 1. ²⁷ U. o. 384. l.

¹⁰ A levelet közli *Albrecht* i. m. 15. sk. 1.

¹¹ V. ö. *Albrecht* i. m. 16. l.

¹² V. ö. *Lukács* György: „Életem és kortársaim.” Budapest, 1936. I. k. 99. sk. 1.

¹³ Szabadelvűpárti beköszöntő beszédében. (K. B. II. k. 6. l.)

¹⁴ A képviselőházban tartott programbeszédében. (U. o. 29. l.)

¹⁵ 1903. november 11-én elhangzott képviselőházi beszédében. (U. o. 58. l.)

¹⁶ A képviselőházban tartott programbeszédében (U. o. 30. l.)

¹⁷ V. ö. *Gratz* Gusztáv: „A dualizmus kora.” Budapest, 1934. 150. l.

sek teljesítését biztosítja. A nemzetiségi pártok mandátumaik számának és politikai súlyuknak telmes növekedését remélték az általános választójogtól és ezért jóindulatú magatartást tanúsítottak a darabontkormányal szemben, annak ellenére, hogy Lukács György kultuszminister a magyar nyelv sikeresebb tanítása és a nemzeti irányú nevelés érdekében adott ki rendeleteket. Tisza István Bihar vármegye közgyűlésén az általános választójog ellen a többi között azzal is érvelt, hogy az a túlzó nemzetiségi agitációt hozná a parlamentbe. Ezt ő bátran hirdelheti, mert róla tudják, hogy tes/véri együttérzés köti össze a nemzetiségekkel, amelyek számára jogokat követel.²⁸

A rövidletű darabontkormány után 1906 tavaszán a koalíció vette át a hatalmat és Tisza félrevonult a közéletből. Az új választások után a nemzetiségi pártok 27 képviselője vonult be a parlamentbe, akik a román Mihali Tivadar elnöklése alatt egységes pártot alakítottak, melyből azonban a 3 szerb képviselő később kilépett. Ezek az események körülbelül egybeestek Ferenc Ferdinánd trónörökös politikai befolyásának előtérbejuttatásával. A trón várományosa tudvalevően nyílt ellensége volt az 1867. évi kiegyezésnek és a magyar vezető osztálynak, amelyet a darabontkormány módjára ő is az általános választójog és a nemzetiségek segítségével kívánt letörni. Magyarországi kérdésekben Kristóffy-n kívül a román Vajda Sándor, a későbbi román miniszterelnök és a memorandumperből már ismert Popovici Aurél, a Nagyausztriai Egyesült Államokról (Vereinigte Staaten von Gross-Österreich) szóló könyv szerzője, továbbá a szlovák Hodža Milán, a későbbi csehszlovák miniszterelnök, Frank Ivo, a horvát jogpárt vezetője és Rauch Pál, valamint a magyarországi német mozgalom megindítása körül eredménytelenül fáradozó Steinacker Ödön voltak a főherceg irodájának, az úgynevezett „műhelynek” előadói.²⁹ E névsor már önmagában mutatja, hogy a trón várományosa, akinek trónralépési manifesztuma a monarchiában csak „néptörzseket” ismert és azokat egy nagy egésznek kívánta egyesíteni,³⁰ a rövidlátásában oly nemzetiségi férfiakat ajándékozott meg bizalmával, akiknek végcélja nem a nemzetiségi kérdés a monarchia igazi, vagy vélt érdekeinek megfelelő megoldása, hanem az elszakadás volt. A trónörökös és a szélsőséges nemzetiségi politikusoknak ez az együttműködése volt a legfőbb oka annak, hogy koalíció alatt a nemzetiségi kérdés kétségtelenül elmeresedett. De része volt ebben annak is, hogy a koalíció vezető politikusai tájékozatlanságukban szintén oly nemzetiségi irányzatokat támogatottak, amelyek az elszakadásra törekedtek. Horvátországban a koalíció ültetve nyeregbe a stabil kormányzást több mint két évtized óta biztosító unionista párt helyett a horvát-szerb koalíciót, amely — mint az 1918. évi események is bizonyították — szíve belsejében a jugoszláv eszmét ápolta. Ugyanekkor Magyarországon is a legszélsőségesebb szerb pártot, a radikálisokat támogatta, akiknek vezetője, Tomics Jásza szoros összeköttetésben állott a belgrádi kormány sajtófőnökével.³¹ Nem vették észre, hogy a szerbek csak azért állottak a magyar függetlenségi mozgalom mellé, mert ennek győzelmétől a monarchia széthullását és irredenta céljaik gyorsabb megvalósulását remélték. E szerencsétlen frigy azonban nem akadályozta meg a koalíciót abban, hogy a vasúti pragmatikában a MÁV horvát vonalain alkalmazott vasutasoktól ne követelje meg a magyar nyelv ismeretét, ami miatt az országgyűlés horvát-szlavon képviselői hetekig tartó obstrukciót indítottak, melyet azután a függetlenségi Justh-nak kellett letörnie. Nagy elégedetlenséget keltett a nemzetiségek körében az Apponyi Albert gróf nevéhez fűződő 1907:XXVII. t. c., amelyről minden vele szemben felmerült kritikával szemben is meg kell állapítanunk, hogy a nemzetiségek jogos érdekeit nem sértette és amelyet legjobban az a tény igazolt, hogy azt a ro-

mán, szerb és csehszlovák állam is hatályban tartotta. Nem a koalíciót, hanem elsősorban Hlinka András terhelte a felelősség a csernovai sortűzért,³² amely 15 egyszerű szlovák ember életét oltotta ki, de ha a külföld Seaton Watson, Björnson Björnsterne, Tolsztoj és mások hatása alatt mégis a magyar kormányt tette felelőssé e sajnálatos eseményért, ebben kétségelenül része volt annak is, hogy a koalíciós kormány sajtószolgálat nem állott a helyzet magaslatán.

Ilyenek voltak a nemzetiségpolitikai viszonyok, midőn a koalíció bukása után Tisza támogatásával Khuen-Héderváry Károly gróf vette át a kormányt. Az általa elrendelt választások előtt a Justh Gyula vezetése alatt álló függetlenségi csoport olyértelmű választási megállapodást kötött a szerb radikálisokkal, hogy a pótválasztásokon azok jelöltjét fogja támogatni.³³ A román nemzetiségi párt továbbra is fenntartva 1881. évi programját, hivatott oly kerületekben, ahol román jelölt nem lép fel, az általános választójog híveinek.³⁴ adott esetben tehát a Justh-párt támogatására utasította. E határozatát követően azonban egy választási és általános megegyezés kötése érdekében a kormánypárttal is tárgyalásokat folytatott. Khuen-Héderváry miniszterelnökkel, aki Steinacker szerint állítólag ígéretet tett a trónörökösnek, hogy a koalíciót az általános választójog proklamálásával kiüti a nyeregből és a nemzetiségek igazságos képviselőt fogja hozni,³⁵ mint Mihali kijelentette, egy modus vivendi létrejöhete volna, de azt állítólag Tisza hiúsította meg azzal, hogy a román nemzetiségi párt programjának és vezetőinek mellőzését kívánta.³⁶ A tárgyalások megfenekléséhez az idő rövidségén kívül az is hozzájárult, hogy a román párt bizonyos számú, általa megjelölt kerület átadását kívánta, hozzá még olyanokét, amelyekben ellenzéki jelöltekkel nem kellett volna megküzdenie.³⁷ A románok akkori két-, sőt háromszínűségére jellemző, hogy a szlovákokkal tartott értekezleten a Steinacker jelentéktelen német csoportjával való együttműködést is megbeszéltek és ehhez a trónörökös támogatását igyekeztek megszerezni.³⁸

Tisza választási beszédeiben nem mulasztotta el, hogy támadja a koalíció nemzetiségi politikájának hibáit. A nemzetiségi kérdés elmeresedését elsősorban annak tulajdonította, hogy a koalíció a király és nemzet közti összhangot megzavarta és ezzel alkalmat nyújtott arra, hogy a nemzetiségi túlzók hipotetikus nyilatkozatokkal igyekezzenek kedvezőre hangolni a dinasztia.³⁹ Az Apponyi-törvény külsőségeit⁴⁰ és a koalíció horvát politikáját⁴¹ helytelenítette, Justh-éknak a szerb radikálisokkal és a románokkal kötött választási megállapodását ostorozta.⁴² Tagadta a nemzetiségi alapon szervezett pártok létezését.⁴³ Élesen támadta az általános választójogot, mely a magyarság parlamenti képviselőitnek színvonalát leszállítaná, míg a nemzetiségi vidékeken a nemzetiségi értelmiség egyelőre még képes lenne a vezetésre, de idővel ez is kénytelen lenne azt más réte-

²⁸ V. ö. Steier Lajos: „A tót kérdés.” I. Liptószentmiklós, 1912. 254. sk. l.

²⁹ Tisza az 1910. március 19-én a pesti Vigadóban elhangzott beszédében. (K. B. IV. k. 156. l.)

³⁰ V. ö. K. B. IV. k. 202. l.

³¹ Edmund Steinacker: „Lebenserinnerungen.” München, 1937. 229. l.

³² V. ö. K. B. IV. k. 430. l.

³³ Jancsó Benedek: „Defensio nationis Hungaricae.” Budapest, 1920. 108. l.

³⁴ Steinacker i. m. 224. l.

³⁵ 1910. március 13-án Aradon tartott beszédében. (K. B. IV. k. 151. l.)

³⁶ Az 1910. március 3-án Nagyváradon elhangzott beszéde szerint az Apponyi-féle iskolatörvény (1907:XXVII. t. c.) „a kirakatot lehetőleg nemzeti színűre festette.” (K. B. IV. k. 123. l.)

³⁷ V. ö. 1910. március 10-i szegedi és május 11-i besztecerbányai beszédét. (K. B. IV. k. 133. és 328. l.)

³⁸ V. ö. már említett aradi és 1910. május 30-i halasi beszédét. (K. B. IV. k. 157. és 381. l.)

³⁹ V. ö. 1910. március 3-i nagyváradai és április 30-i kolozsvári beszédét. (K. B. IV. k. 125. és 277. l.)

²⁸ U. o. 765. l.

²⁹ V. ö. Kristóffy József: „Magyarország kálváriája.” Budapest, 1927. 452. l.

³⁰ U. o.

³¹ Gratz i. m. 159. sk. l.

geknek átadni, már pedig szerinte az ország sorsát a magyar intelligencia és a nemzetiségi intelligencia hazafiasan gondolkozó részének együttműködésére kell alapítani. Tiszának azt a véleményét, hogy a szociáldemokrácia csak a magyarság körében fogja a nemzet erőit gyengíteni, míg a nemzetiségek körében a legerősebb nemzetiségi hangot kell megütnie,⁴³ az 1918. évi forradalom és a Csehszlovákiában szerzett tapasztalatok tükrében igazolták. Tiszának az általános választójog és a nemzetiségi pártok elleni támadásai végsősorban egy megnevezhetetlen ellenfélnek szóltak: *Ferenc Ferdinándnak*. Bizonyára reá gondolt a nagy magyar államférfi, amikor a munkapárt debreceni gyűlésén azt mondta, hogy a választójog kérdésében *Justh Gyulának* bécsi szövetségesei nem a magyar király környezetében vannak, hanem azokban a magyarfaló osztrák körökben, akik a választójog ultraradikális megoldását a magyar nemzet megfojtására tervezik.⁴⁴

Az 1910. évi választások a nemzetiségi pártok parlamenti képviselőit jelentősen megapasztották. 27 képviselőből csak 8 került be az országgyűlésbe, ugyanakkor azonban a munkapárt programjával a nem magyar anyanyelvű politikusok egész sora kapott mandátumot, köztük *Mangra*, a későbbi nagyszombati metropolita is. Hogy Tisza a nemzetiségi kérdés megoldását mennyire fontosnak tartotta, kitűnik abból, hogy amikor az új országgyűlés választási felirati vitájában több mint öt esztendő múlva újból hallatnia a szavát a képviselőházban, kizárólag a nemzetiségi kérdéssel foglalkozott. Most, hogy a választások az agitatórius elemet elseperték a közéletből, elérkezettnek látta a lélektani pillanatot, hogy mindkét oldalról közeledő lépések történések és ezek feltételeit szerinte a román főpapságnak és a kormánynak kell megteremtenie. Biztosította a miniszterelnököt, hogy ha csakugyan sikerül megnyerni a románság igazi vezetőit egy hazafias akció számára, minden lépés, amelyet — a nemzeti állam egységének sérelme nélkül — tesz ennek az eredménynek a biztosítására, lelkes támogatásban fog részesülni nemcsak a munkapárt, de az egész magyar közvélemény részéről is.⁴⁵ *Khuen-Héderváry* miniszterelnök mindenben egyetértett Tiszával és úgy vélte, hogy a különböző nemzetiségek képviselőiben „a hajlandóság a jóakaratra elég jó.”⁴⁶ Az ellenzék részéről *Mezőssy Béla* Tisza beszédét úgy jellemezte, hogy ez nem annyira a magyar nemzetnek szól, sőt nem is a nemzetiségeknek, hanem azoknak a hatalmas köröknek, kik Ausztria és Magyarország sorsának vitelére már most is döntő befolyással bírnak,⁴⁷ tehát *Ferenc Ferdinándnak*.

A továbbiakban a kormány megbízásából *Mangra* Vazul nagyváradi püspöki helynök és *Mihu János* szászvárosi ügyvéd bizalmas megbeszéléseket folytattak a román főpappal és a különböző irányú vezető férfiakkal.⁴⁸ *Mangra* mint képviselőjelölt az oszthatatlan egységes magyar nemzet tagjának vallotta magát.⁴⁹ A megbeszélések eredményeként *Mihu* emlékiratot készített, amely szerint a román vezető férfiak a nemzetiségi törvény végrehajtását és a közhatalomban arra képes románok méltányos részesedését kívánják. A 22 pontban felsorolt részletkövetelések közül különösen az önálló politikai párt elismerése, 50 román jellegű választókerület alakítása, az Apponyi-törvény hatályon kívül helyezése, a kultuszminisztériumban román ügyosztály szervezése, a miniszterelnökségre legalább osztálytanácsosi rangban egy román bizalmi férfiú kinevezése s a román nemzeti színek használata emelendő ki.⁵⁰ E megbeszéléseken Ti-

szta István mint magánember, de teljes szolidaritásban a miniszterelnökkel vett részt. A tárgyalások, amelyek román részről annyira népszerűtlenek voltak, hogy Budapesten tanuló román egyetemi ifjak az Országház kapujában *Mangrát* inzultálták, azonban eredményre nem vezettek. Tisza az emlékirat számos pontjának lényeges megváltoztatását tartotta szükségesnek.

1912 végén, *Lukács László* miniszterelnöksége alatt újabb tárgyalások indultak meg a most már házelnök Tisza és a román nemzetiségi párt bizalmát élvező személyek között. Tisza továbbra is arra törekedett, hogy a románok a szászok módjára a létező magyar parlamenti pártokba illeszkedjenek be, de mivel e törekvése ellentállásra talált, belement a nemzetiségi párttal való eszmecserébe is. 1913 februárjában a tárgyalások megszakadtak, de egy hónap múlva Tisza *Mihali* Tivadarral újból felvette a tárgyalások fonalát és azokat második kormánya alatt, 1913 október és december, majd 1914 január havában folytatta. E megbeszélések kedvezőlenebb külpolitikai helyzetben folytak, mint a korábbiak, mert Románia megerősödése a második Balkán-háborúban a hazai románságra is erősen éreztette a hatását. 1914 február 17-én a román komité megszakította a tárgyalásokat.⁵¹ Lefolyásukról Tisza február 20-án számolt be a képviselőháznak.

A románoknak azt a követelését, hogy az ország „nyomán” románokká alakítsák a román tisztviselők alkalmazásának és nagyszámú választókerületekben a választók túlnyomó többsége román legyen, Tisza a limé elutasította, de a maga részéről is óhajtott, hogy a román értelmiség résztvegyen az állami szolgálatban és hogy a néppel érintkező hatósági közegek a nép nyelvén tudjanak beszélni. Ezért hozzájárult ahhoz, hogy a közigazgatási pályára lépő egyének elegendő számban tanulják meg a román nyelvet és a románok által tömegesebben lakó vidékeken oly tisztviselők alkalmazásának, akik a román nyelvet bírják és e végből a nemzetiségi vidékeken az ott beszélt nyelv a gimnáziumok felsőbb osztályaiban mint fakultatív, esetleg mint görög-pótló tantárgy taníttassék. Az ország román, tót vagy szerbajkú területekre való felosztását lehetetlenségnek nyilvánította. A román többséggel bíró választókerületek számát körülbelül 27-ben jelölte meg. A külön román párt létezését végzetes hibának mondta ugyan, de úgy vélte, hogy egy szabad állam szabad polgárait attól a jogtól, hogy nemzeti alapon is alkotassanak politikai pártot, megfosztani nem lehet. A románok teljes jogegyenlőségét, román jellegű társadalmi, közmívelődési, művészeti, ipari, gazdasági és jólétkonysági egyetemes létesítését, a román kultúra ápolását iskolákban és a társadalmi életben magától értetődőnek tartotta, úgyszintén azt is, hogy a gazdasági kirendeltségek és más gazdasági intézmények a románok gazdasági érdekeit is felkarolják. Kijelentette, hogy a telepítési akció csak arra irányul, hogy a birtokviszonyoknak a magyarság rovására való eltolódását ellensúlyozza. Hozzájárult ahhoz, hogy elsőfokú hatóságánál mindenki úgy írásbeli beadványait és ezek mellékletét, mint szóbeli panaszát, kérését, jogorvoslatát saját nyelvén terjeszthesse elő, feltéve, hogy 1. beadványát személyesen szerkeszti, vagy szóbeli előterjesztését személyesen adja elő és 2. anyanyelve az illető községben, vagy vidéken tömegesen használt nyelvek közé tartozik. A fél személyes közreműködését igénylő további tárgyalást ugyancsak, közvetlenül, vagy tolmács segítségével, az általa értett nyelven kell intézni. A bíróságok a beadványok mellékleteinek magyar fordítását csak ott követeljük meg, ahol ez az ügy érdekében valóban szükséges. Tisza megfontolandónak tartotta, hogy például idézéseknél a magyar szöveg mellett ne tétessék-e zárjelben az idegen szöveg is. Az 1907:XXVII. t. c. revíziójára nem volt hajlandó, de kijelentette, hogy a felekezeti iskoláknál a kormány tartózkodni fog minden oly eljárástól, amely kellő ok és szükség nélkül veszélyeztetni ezek fenntartását s a törvényben biztosított felügyeleti

⁴³ V. o. már említett vigadói beszédét. (K. B. IV. k. 173. sk. 1.)

⁴⁴ K. B. IV. k. 201. sk. 1.

⁴⁵ K. B. IV. k. 454. sk. 1.

⁴⁶ K. B. IV. k. 457. 1.

⁴⁷ U. o. 456. 1.

⁴⁸ V. ö. *Albrecht* i. m. 31. 1. és K. B. IV. k. 505. 1.

⁴⁹ K. B. IV. k. 431. 1.

⁵⁰ Az emlékirat részletes tartalmát közli *Albrecht* i. m. 31. sk. 1.

⁵¹ V. ö. *Jancsó*: „A román irredentista mozgalmak története.” 354. 1.

jogot teljes tárgyilagossággal és jóakarattal fogja kezelni. Az Apponyi-törvény élet tehát a gyakorlatban hajlandó volt tompítani és a törvény magyarázata tekintetében megnyugtató kijelentéseket tenni. A mellett az elv mellett, hogy az állami népiszkolák nyelve a magyar, ő is kitarított, de tekintettel a hazai néme'ekre is, kész volt gondoskodni arról, hogy oly állami iskolákban, amelyekbe nagyszámú nemzetiségi gyermek jár, ezek számára a nemzetiségi nyelvet kiegészítő nyelvként és tantárgyként vezessék be és azt kellő számú magyar tanítóképzésben is tanítsák. A románok által tömegesebben lakott vidékek középiskoláiban a román tanulók részére a román nyelv mint kötelező tantárgy tanítását Tisza meg akarta engedni és gondoskodni kívánt arról, hogy az iskolában, különösen a történelem tanításánál, a román nép multját, hagyományait és önértékét tisztelőben tartsák. A görög-keleti magyar püspökség máig vajdó kérdésében nem volt hajlandó megkötni a kezét, de kijelentette, hogy a kormány e kérdéssel ezidőszert nem foglalkozik. Az 1912-ben kanonizált hajdudorogi magyar görög-katolikus püspökség elleni román panaszokat akként kívánta megszüntetni, hogy hajlandónak nyilatkozott 8—10—12.000 román hívőt a román egyházmegyékhöz visszacsatolni, de ugyanakkor ugyanannyi magyar görög-katolikus a hajdudorogi egyházmegyéhez kívánt csatolni. Végül kijelentette, hogy az 1868. évi nemzetiségi törvény egyes fontos rendelkezéseit lehetőleg végrehajtani, hanem a létező állapotot újabb törvénybe kell foglalni, nehogy ezzel szemben régi, obszolektá vált tételek törvényeket lehessen felhozni. A beszédét követő vitát bezáró felszólalásában úgy nyilatkozott, hogy a tárgyalások eredménytelensége ellenére is mindent meg fog tenni, de a magyar társadalomnak is segítségére kell lennie.⁵²

Itt említjük meg, hogy a második Tisza-kormány 1897/1914 VKM számú rendelete hatályon kívül helyezte a Lukács György-féle rendeleteket.

A románokkal folytatott tárgyalások megszakításáért Tisza később, *Ferenc Ferdinánd* halála után, magát a trónörökös' okolta.⁵³ Ezt az állítást megerősíti *Steinacker* is, aki elmondja, hogy a románokat a főherceg készítette arra, hogy Tiszával egy modus vivendi megteremtése érdekében vegyék fel az érintkezést és a tárgyalások megszakításához a románok kérésére 1914 január 27-i kiballgatása alkalmával ő maga kérte a trónörökös hozzájárulását, aki önkéntleg rögzítette le azokat a pontokat, amelyeknek nemteljesítésében alapos okot látna a tárgyalás megszakítására.⁵⁴ A tárgyalások iránt a német kormány is érdeklődött és a hazai románok javára engedményeket igyekezett kieszközölni a magyar kormánytól.⁵⁵ II. Vilmos bécsi látogatása alkalmával, 1914. március 2-án Tisza úgy nyilatkozott a császár előtt, hogy a románok magatartását kedvezőnek tartja, saját iniciatívájából meg fogja találni a megbékülés útját és iskolai s egyházi téren további engedményeket fog tenni.⁵⁶ E közlés a császárra kedvező benyomást tett és bukaresti követe útján értésére adta a román királynak, hogy Tisza többet tett, mint amennyit Románia elvárhatott.⁵⁷ *Ferenc Ferdinánd* ellenben *Berchtold* külügyminiszter útján arra figyelmeztette Tiszát, hogy a románoknak több mandátumot juttasson.⁵⁸ Majd II. Vilmos konopisti látogatása alkalmával kifejtette a magyar nemzetiségi politikával szemben táplált aggályait, sőt azt állította, hogy a magyar szupremácia a slavisztika meghamisításán alapszik, hiszen szerinte mindössze harmadfél millió magyar van.⁵⁹

⁵² A beszéd és felszólalás szövegét közli *Albrecht* i. m. 35. sk. i.

⁵³ Ö. M. 4. sorozat. Harmadik kötet. Levelek, táviratok, távbeszélőn küldött ikenetek, egyes előterjesztések és naplószerű feljegyzések. (A továbbiakban: L.) Budapest, 1926. 386. l. (Tisza levele *Czernin*, akkori bukaresti osztrák-magyar követhoz.)

⁵⁴ *Steinacker* i. m. 227. l.

⁵⁵ V. ö. *Albrecht* i. m. 64. l.

⁵⁶ U. o. 64. l.

⁵⁷ U. o. 67. l.

⁵⁸ U. o. 67. l.

⁵⁹ U. o. 67. l.

A nemzetiségi politikának valóságos magasiskolája volt az, amit a román kérdésben Tisza a világháborúban folytatott. A háború kitörése után I. *Carol* király és a hármasszövetséghez húzó román konzervatív párt elnöke, *Marghiloman* elérkezettnek látták az időt, hogy Erdély autonómiájának staut politique) gondolatát felvessék.⁶⁰ Tisza tisztában lévén azzal, hogy a hazai románságnak adott legmesszebbmenő engedmények sem gyakorolhatnak befolyást Románia külpolitikai magatartására,⁶¹ e gondolatot a lime elutasította⁶² és az ezt egyideig támogatni látszó bukaresti német követtel közölte, hogy erről nem lehet szó.⁶³ Elutasította *Tschirschky* bécsi német nagykövethoz *Popovicitól* származó azt az ötletét is, hogy a hazai románok osztrák mintára nemzetiségi minisztert (Landsmannminister) kapjanak.⁶⁴ E helyett *Czernin* osztrák-magyar és *Busche* német bukaresti követhoz szemben hajlandónak nyilatkozott arra, hogy iskolaügyi és közigazgatási téren az eddigi mértéknél lényegesen tovább megy.⁶⁵ Tekintettel a nemzetiségi kérdés belpolitikai természetére és nehogy a román nemzetiségi párt, *Mariual* az élén, az alkalmat zsarolásra használja ki,⁶⁶ a románoknak tenni tervezett engedményeket 1914. szeptember 22-én kelt levelében *Metianu* metropolitával, mint a román főpapok nesztorával közölte és azokat a hazai románságnak a veszély óriában tanúsított hűségével indokolta. Az engedmények a következők voltak: 1. a népiszkolai törvény új reformja, mely tekintettel van a nem magyarajkú polgárokra a felekezeti népiszkolákra vonatkozó óhajására. 2. törvényes intézkedések az anyanyelvnek az állami hatóságok előtti használata terén és 3. a választójog oly módosítása, amely a románság politikai képviselőit méltárjósabb alapra helyezi.⁶⁷ Miután *Metianu* örömmel fogadta e lépést⁶⁸ s a levélváltás felett *Mihali* már előzőleg megelégedését fejezte ki,⁶⁹ azt 1914. november 2-án közzétették. Egyben a politikai hűnyegyekbe kevert románok kegyelmet kapnak s egy belügyminiszteri rendlet megengedte a magyarországi román színeknek a magyar nemzeti színekkel való együttes használatát.⁷⁰

Amikor 1915 tavaszán Románia csatlakozását biztosítandó a németek további magyar engedményeket csillogtatnak meg a románok előtt, Tisza a leghatározottabban, olykor igen éles szavakkal tiltakozott az ellen, hogy *Ferenc Ferdinánd* szerepét Románia elbolondítása terén a németek vegyék át és arra figyelmeztette őket, hogy csak az antant máimára hajják a vizet, ha a románokat szövetségeseik ellen izgatják.⁷¹ Berli látogatásakor (1914. VI. 17.) *Bethmann-Hollweg* kancellár is különböző román kívánságokat hozott elő (nemzetiségi miniszter, román egy'em stb.), amiből Tisza azt a következtetés' vont le, hogy a *Wilhelmstrasse* *Tschirschky*, *Funder* (a bécsi Reichspost szerkesztője) és *Beldiman* berlini román követe útján a magyar kormány háta mögött összeköttetést tart fenn *Popovicival*,

⁶⁰ Ö. M. 4. sorozat. Második kötet. L. 203. l.

⁶¹ *Czerninhez* intézett levelében. 1914. szeptember 7. (Ö. M. 4. sorozat. Második kötet. L. 126. l.)

⁶² Tisza *Czerninhez* 1914. szeptember 13-án. (Ö. M. 4. sorozat. Második kötet. L. 134. l.)

⁶³ *Tschirschky* útján v. dem *Busche* bukaresti német követhoz intézett, 1914. szeptember 26-án kelt emlékiratában. (Ö. M. 4. sorozat. Második kötet. L. 164. l.)

⁶⁴ V. ö. *Tschirschky* 1914. okt. 4-én Tiszához intézett levelét és az utóbbinak október 6-án kelt választát. (Ö. M. 4. sorozat. Második kötet. L. 190. és 198. l.)

⁶⁵ *Czerninhez* 1914. szeptember 13-án kelt levelében és *Busche* számára készített, már említett emlékiratában. (Ö. M. 4. sorozat. Második kötet. L. 135. és 165. l.)

⁶⁶ V. ö. Ö. M. 4. sorozat. Második kötet. 244. l.

⁶⁷ A levelet közli Ö. M. 4. sorozat. Második kötet. L. 272. sk. l.)

⁶⁸ U. o. 275. l.

⁶⁹ Tisza *Czerninhez* 1914. szeptember 27-én kelt levelében. (Ö. M. 4. sorozat. Második kötet. L. 165. l.)

⁷⁰ V. ö. Ö. M. 4. sorozat. Második kötet. L. 286. sk. l.

⁷¹ V. ö. báró *Burlán István* külügyminiszterhez 1915. június 12-én kelt levelét. (Ö. M. 4. sorozat. Harmadik kötet. L. 366. l.)

Maniwal és *Vajdával*.⁷² Végül Tisza felhaalmozta a német kormányt, hogy — amennyiben a pénzügyi támogatáson és három délbukovinai járason kívül Románia részéről ez az egyetlen feltétele a csatlakozásnak — közölje Bukarestben, hogy ismeri a magyar kormány intencióit és tudja, hogy az a románok érdekében levő rendszabályok egész sorát szándékozik tenni. E rendszabályokat Tisza 7 pontban foglalta össze és csak három pontban mentek túl az 1914 elején kilátásba helyezett engedményeken (35–40 román többségű választókerület, a román nyelv tágabbkörű használata a közigazgatási hatóságok és bíróságok előtt s az Apponyi-törvény revíziója), de ezek közül is csak az utolsó nem foglaltatott benne a Metianuhoz intézett levelben. Lényegesebb novum csak az volt, hogy ezeket az engedményeket legfelső kézirat formájában kapták volna meg a románok.⁷³ Híven ahhoz az elvi álláspontjához, hogy a hazai románok iránti barátságos politikáját, tekintet nélkül a külpolitikai helyzetre, következetesen tovább fogja folytatni, most is kijelentette, hogy az engedmények nem lehetnek idegen kormánnyal folytatott tárgyalások substraluma, hanem ez csak bizalmas tájékoztatás a magyar kormány terveiről és szándékairól, ígéreteik ellenben nem adhatunk és kötelezettségeket nem vállalhatunk.⁷⁴ Amikor két hónappal rá *Marghiloman* Czernin útján kérdést intézett, hogy kormányrajutása esetén remélheti-e az Apponyi-törvény hatályon kívül helyezését és a Romániába szökött magyarországi románok büntetlenségét, Tisza azt közölte, hogy programját, beleértve az Apponyi-törvény revízióját is, a külpolitikai változásoktól függetlenül kívánja végrehajtani.⁷⁵ További engedményekre a következő évben, Románia ellenünk fordulásának évében sem volt hajlandó, ellenben kijelentette, hogy a háború győzelmes befejezése után terveit teljes nyomatékkal igyekeznek majd megvalósítani.⁷⁶

Igy nyilatkozott a fájdalmas csalódás után is, melyet benne a nagyszombati metropolita konzisztóriumának az a határozata keltett, amely a magyar tannyelvű iskolák görögkeleti vallású, de magyar anyanyelvű gyermekeit továbbra is románnyelvű vallásoktatásban kívánta részesíteni. *Metianuhoz* intézett levelében ezt a legsúlyosabb politikai hibának minősítette, mert a türelmetlen magyar sovinszták málmára hajlítja a vizet és háládatlan eljárás azokkal szemben, akik a román nép teljesíthető vágyainak érdekében egész politikai egzisztenciájukat kockára teszik.⁷⁷ Még a hazai románság egy részének a román betöréskor tanúsított hazafiatlan eljárása sem térítette el a megbékülés politikájától és 1917. június 25-én, bukása után is így szólt: „Maradok annak a politikának a híve, mely megkeresi a megértést a magyar állam és románajkú polgárai között.”⁷⁸ A felekezeti lelkész- és tanítóképzés feletti intenzívebb állami felügyeletet biztosító törvényjavaslat benyújtását és a büntetőtörvénykönyv szigorítását azonban ő is szükségesnek tartotta.⁷⁹

II.

Bihari származása, a falusi román nép iránti szeretete, melyet *József főherceghez* intézett egyik levelében is hangsúlyozott,⁸⁰ az az egyetértés, amely a múltban Máramaros

mellett különösen Biharban jellemezte a magyarok és románok együttélését, a szláv tengerben a magyar és román faj egymásrataltságáról korán kialakult meggyőződése, ezenkívül valószínűleg az is, hogy az ország legnagyobb nemzetisége akkor is a román volt, valamint a külpolitikai helyzet okozták azt, hogy Tisza Istvánt elsősorban a román nemzetiségi kérdés érdekelte. E kérdésen át azonban megálta a többi nemzetiségi problémát is, hiszen 1914. február 20-án tartott beszédében is hangsúlyozta, hogy teljesen helytelen, de fizikailag is lehetetlen volna, ha a románajkú polgárok más elbánásban részesülének, mint más nemmagyarajkú polgárok. Tény azonban, hogy a szorosabb értelemben vett Magyarország többi nemzetiségi pártjának vezetőivel nem folytatott nemzetiségi politikai tárgyalásokat.

A társországok különleges közjogi helyzete miatt ez természetesen nem vonatkozik a horvátokra. A magyar–horvát kiegyezés változatlan fenntartása melletti állásfoglalását ifjúkori tanulmányaiból már megismertük. Második kormányalakítása után *Pejachevich* Tivadar gróf horvát miniszter útján azonnal felvette a tárgyalásokat a horvát képviselőkkel.⁸¹ Bár Magyarországon is helytelenítette a kizárólag magyar helységneveket, hozzájárult ahhoz, hogy Horvátországban csak horvát helységnevek használandók,⁸² ami a koalíció óta a horvátországi vasuti állomásokon használt magyar helységnevek elhívóltását is jelentette. A vasuti pragmatikát pedig úgy változtatta meg, hogy Horvátországban a MÁV otáni illetőségű személyeket akkor is alkalmazhasson, ha csak horvátul tudnak.⁸³ Miként közvetlen elődei, úgy ő is a horvát–szerb koalícióra támaszkodott. A horvátországi szerbeket ismétellen védelmébe vette, így a királlyal együtt ő is helytelenítette, hogy *Skertecz* bán a háború alatt betiltotta a cirillikát.⁸⁴ A boszniai szerbekkel szemben is a tárgyilagos és igazságos politikát tanácsolta a katonai főkormányzóknak és emielkedetes szarajevói látogatásakor a szerb metropolita is elismeréssel állapította meg, hogy ha a magyarországi szerbek helyzete a háború alatt jobb volt, mint az övék, úgy ezt Tiszának köszönhetik. A boszniai szerbek egyes vezetői ezért (természetesen csak a monarchia fennmaradásának esetére) a boszniai kérdés megoldását úgy képzelték el, hogy a megfelelő autonómiával felruházandó Bosznia-Hercegovina közvetlenül a Magyar Szent Koronához csatolassék.⁸⁵ A horvátországi magyarság sorsát Tisza szíven viselte. A horvátokkal való jóviszony első feltételét abban jelölte meg, hogy a horvátországi magyarság ne érezze magát üldözve és nemzeti létfeltételeiben megtámadva.⁸⁶ Utolsó utazása közben sem mulasztotta el több szerémségi magyar falu meglátogatását.⁸⁷

Fiume különleges helyzetének tiszteltbentartását a háború alatt a hadsereg ői is megkövetelték.⁸⁸ Hűségnyilatkozatok kiterjesztését az olaszjellegű városól nem tartotta helyénvalónak⁸⁹ és valószínűleg éppen e tapintatos magatartásának eredménye volt, hogy az irredenta párttal szemben a lojális párt szerezte meg a többséget a reprezentanzában. A fiumei horvát kisebbség kulturális igényei támogatásra találtak nála, így például egy horvát tannyelvű magániskola és a zágrábi

⁷² Czerninhez 1915. június 30-án intézett levelében. (Ö. M. 4. sorozat. Harmadik kötet. L. 385. l.)

⁷³ Tisza feljegyzései berlini tárgyalásairól. (Ö. M. 4. sorozat. Harmadik kötet. L. 370. sk. l.)

⁷⁴ Czerninhez 1915. június 30-án intézett levelében. (Ö. M. 4. sorozat. Harmadik kötet. L. 386. l.)

⁷⁵ Czerninhez 1915. augusztus 20-án intézett levelében. (Ö. M. 4. sorozat. Negyedik kötet. L. 119. l.)

⁷⁶ V. ö. Czerninhez 1916. január 17-én és egy román anyanyelvű országgyűlési képviselőhöz 1916. március 8-án intézett leveleit. (Ö. M. 4. sorozat. Negyedik kötet. L. 378. s. és Ötödik kötet. 86. l.)

⁷⁷ Ö. M. 4. sorozat. Negyedik kötet. L. 209. f. (A levél 1915. október 14-én kelt.)

⁷⁸ Idézi *Albrecht* i. m. 111. l.

⁷⁹ V. ö. Ö. M. Hatodik kötet. 254. és 257. l.

⁸⁰ Ö. M. 4. sorozat. Ötödik kötet. 210. l.

⁸¹ *Grotz* i. m. 210. l.

⁸² U. o. 81. l.

⁸³ U. o. 278. sk. l.

⁸⁴ *Skertecz*hez 1914. október 17-én intézett levelében. (Ö. M. 4. sorozat. Második kötet. L. 230. l.)

⁸⁵ *Nádasdy* Béla: „Az utolsó kísérlet. 1918.” Budapest, 1938. 185. l.

⁸⁶ Ö. M. Hatodik kötet. 184. l. (Báró *Skertecz* Ivánhoz 1917. február 27-én intézett levelében.)

⁸⁷ V. ö. *Nádasdy* i. m. 234. sk. l. és 239. sk. l.

⁸⁸ *Boroveics* Szvetozárhoz 1915. augusztus 15-én intézett levelében. (Ö. M. 4. sorozat. Negyedik kötet. 151. l.)

⁸⁹ Gróf *Wickenburg* István kormányzóhoz 1915. március 4-én intézett levelében. (Ö. M. 4. sorozat. Harmadik kötet. L. 146. l.)

opera fiemei előadásának engedélyezésére utasította a kormányzó.⁹⁰

A szlovákok, akik részben csekélyebb számuk és egyenlenségük, részben azonban a többség nagy tömegeinek „magyaronsága” miatt összehasonlíthatatlanul kisebb politikai jelentőséggel bírtak, mint a románok, féltékenységgel nézték a magyar—román közeledést. A románok viszont — ellentétben a kilencvenes években követt taktikájukkal — nem reagáltak a Bazovsky Lajos által tervezett nemzetiségi kongresszusra.⁹¹ Tisza politikája tehát megzavarta a román—szerb együttműködést, amelyben embrióban benne volt már a későbbi kísantant. A szlovák nemzetiségi párttal sohasem kereste a tárgyalást. Ha *Durčansky* Ferdinand volt szlovák külügyminiszter legutóbb „*Pohľad na slovenskú politickú minulosť*” címmel megjelent művében azt állítja, hogy *Hodža* Milán 1914-ben „a nemzetiségi program teljesítésének keretében a kormánytámogatás jelentőségét” mérlegelte, de a kormány nem bocsátkozott tárgyalásba a szlovákokkal,⁹² úgy ez egyike azoknak a nagyolásoknak, amelyekkel szlovák közírók retrospektív fejtegetéseiben oly gyakran találkozunk. 1915 őszén, amikor egy határrendőrségi tanácsos azzal hívta meg egy megbeszélésre a szlovák párt vezetőit, hogy Tisza egyezkedni kíván velük, Tisza álláspontja az volt, hogy ő hajlandó velük beszélni, de csakis ha teljesen spontán ébred fel náluk a közeledési vágy. A kormány és a nemzeti ügy kompromisszióját látta abban, hogy ő hívja őket ilyen megbeszélésre.⁹³ A cseh—szlovák érintkezés behatóbb megfigyelését Tisza már 1915-ben szükségesnek tartotta.⁹⁴

Szerb vonatkozásban a második Tisza-kormány azt a helyzetet találta, hogy előde a *Bogdanovich* Lucian patriarcha ellen elkövetett merénylet miatt felfüggesztette a szerb görög-keleti egyháznak az 1868:IX. tc.-en alapuló autonómiáját. Tisza István a szerb egyházi és iskolai ügyek mélyreható reformját mérlegelte, de úgy, hogy az a szerb-ség mérsékeltabb és hazafiasabb elemeit ne ingerelje fel és ne idegenítse el a magyar államtól.⁹⁵

A magyarországi németiséget a magyar nemzeti politika egyik legerősebb és nélkülözhetetlenül szükséges oszlopának, az ügynevezet’ pángermán mozgalmat „még nem jelentékeny dolognak” tekintette. Eppen ezért szükségesnek tartotta, hogy azt az Achilles-sarkot, amelyen a németiség hazafias gondolkodása megebezhető: az állami népiskolák kizárólagos magyar tannyelv miatti elégedetlenségét orvosolja.⁹⁶ Az erdélyi szászok megerősödését Erdély ama részeiben, ahol már van elfoglalt pozíciójuk és azt az akciót, hogy ott, ahol a románság számbeli súlyával állnak szemben, telepítés útján új erőforrásokat szerezzenek, hathatósan elősegítette,⁹⁷ sőt támogatta a szászoknak azt a törekvését is, hogy az Oroszországból áttelepített német családok közül a német kormány néhány ezret nekik is engedjen át.⁹⁸ Egyes szász politikusok a magyarországi svábok nemzetiségi alapon való megszervezésére irányuló kísérletét azonban erőltetesen leintette és el is érte, hogy a hivatalos szász poli-

⁹⁰ V. ö. ugyanahhoz 1914. szeptember 30-án és 1916. augusztus 4-én intézett leveleit (Ö. M. 4. sorozat. Második kötet. L. 177. l. és Hatodik kötet. 28. l.)

⁹¹ V. ö. *Steier* i. m. 332. és 336. l.

⁹² Dr. Ferdinand *Durčansky*: *Pohľad na slovenskú politickú minulosť*. Bratislava, 19943 141. l.

⁹³ Báró *Kürthy* Lajoshoz 1915. szeptember 12-én kelt levelében (Ö. M. 4. sorozat. Negyedik kötet. L. 171. l.)

⁹⁴ *Sándor* János belügyminiszterhez 1915. szeptember 26-án kelt levelében. (Ö. M. 4. sorozat. Negyedik kötet. L. 181. l.)

⁹⁵ *Jankovich* Béla vallás- és közoktatásügyi miniszterhez 1916. június 3-án kelt levelében. (Ö. M. 4. sorozat. Ötödik kötet. L. 220. l.)

⁹⁶ 1914. február 20-i képviselőházi beszédében. (*Albrecht* i. m. 47. l.)

⁹⁷ *Sándor* János belügyminiszterhez 1915. szeptember 26-án intézett levelében. (Ö. M. 4. sorozat. Negyedik kötet. L. 182. l.)

⁹⁸ U. o. Ötödik kötet. 271. sk. l.

tika *Brandsch* Rudolf és lársainak ettől az akciójától távol tartotta magát.⁹⁹

A hazafias ruhének körében egy nemzetiségi mozgalom körvonalai csak közvetlenül az első világháború előtt kezdtek kibontakozni, a máramarosi pravoszláv akció formájában. Ennek következménye volt a máramarosszigeti schisma-per, amely 34 ruhén paraszt elítélésével végződött. Az orosz betörés után Tisza megállapította, hogy az egész görög-katolikus papság kivétel nélkül kifogástalan hazafias magatartást tanúsított és kijelentette, hogy az egész magyar közvéleménynek elégtételt kell adnia a méltatlan gyanúért.¹⁰⁰ Egyben azonban azt a kívánságát is fejezte ki, hogy a papságnak nagyobb buzgalommal és megértéssel kell a nép javára munkálkodnia s a nép nevelésén fáradozania és evégből a lelkészképzés színvonalának emelését kívánta, valamint azt, hogy a papság mélyebb árkat ásson híveinek lelkivilága és a moszkovizmus között.¹⁰¹

III.

Visszapillantva Tisza Istvánnak a nemzetiségi politika terén megindított akcióira és intézkedéseire, arra az eredményre jutunk, hogy a dualizmus korának miniszterelnökei között egy sem volt, aki a nemzetiségi kérdés az ország érdekeinek megfelelő megoldása végett annyit fáradozott, mint ő. A nemzetiségi probléma iránti érzékét politikai ellenfelei, így *Baththyány* Tivadar gróf¹⁰² és *Kristóffy* József,¹⁰³ valamint *Teutsch*, a szászok történetírója¹⁰⁴ is kénytelenek voltak elismerni.

Tisza István teljes tudatában volt e probléma nagy jelentőségének. „Az ország nemmagyarajkú polgárai bizalmának, rokonszenvének megnyerése, megerősítése fontos nemzeti feladat és... a kölesönös jóviszony ápolása életkérdés ezen idegonajkú polgárársainkra nézve, de egyúttal fontos érdeke a magyar nemzetnek is.” Ezt olvassuk 1903. évi kormányprogramjában.¹⁰⁵ „A magyar nemzet legnagyobb politikai problémája, hogy a nemzetiségi kérdést igyekezzünk megoldani”, hirdeti az 1910. évi választások előtt Kolozsvárott.¹⁰⁶ Min *Mellan*nak írta egyik levelében, nemzetiségi politikáját élete egyik céljának tartotta.¹⁰⁷ Ennek áldásos eredményében — úgymond egy románajkú országgyűlési képviselőhöz intézett levelében — közéleti működésének egyik legszebb jutalmát találta.¹⁰⁸ Huszonkétéves kora óta állandóan foglalkoztatja e probléma és joggal állítja később magáról, hogy mindig hirdette a nemzetiségekkel való egyetértés politikáját és politikai egzisztenciáját kockára tette a román nép teljesíthető vágyainak kielégítéséért.¹⁰⁹

Mik voltak nemzetiségi politikájának célkitűzései? Mint gyakorlati államférfi, kinek érdeklődése sokoldalú és szerzetágazó. Tisza István nem hatolt be a nemzetiségi kérdés elméletébe. Egyetlenegyszer tett az ő vezetése alatt álló „*Magyar Figyelő*” hasábjain néhány elméleti színezetű, valószínűleg azonban szótlen gyakorlati célszerű megjegyzést e kérdésről. *Réz* Mihálynak azzal a tétellel szemben, hogy minden faji törekvés uralmi törekvés, azt a véleményét fejtette ki, hogy ez csak akkor van így, ha valamely terület felett két faj küzd egymással. Ha azonban egy földrajzi fekvésnél és politikai hivatásánál fogva egy állam alkotására pre-

⁹⁹ V. ö. *Steinacker* i. m. 156. l.

¹⁰⁰ *Novák* István emeriusi és *Papp* Antal munkási gör. kath. püspökökhöz 1914. október 30-án idézett levelében. (Ö. M. 4. sorozat. Második kötet. L. 249. sk. l.)

¹⁰¹ U. o. 251. sk. l.

¹⁰² *Baththyány* Tivadar gróf: „Beszámoló.” Budapest. (Évszám nélkül) I. k. 59. l.

¹⁰³ *Kristóffy* i. m.

¹⁰⁴ Fr. *Teutsch*: „Die Siebenbürger Sachsen in Vergangenheit und Gegenwart” II. kötet. Hermannstadt, 1924. 286. l.

¹⁰⁵ K. B. II. k. 29. sk. l.

¹⁰⁶ K. B. IV. k. 276. l.

¹⁰⁷ Ö. M. 4. sorozat. negyedik kötet. L. 209. l.

¹⁰⁸ Ö. M. 4. sorozat, ötödik kötet. L. 86. l.

¹⁰⁹ Ö. M. 4. sorozat, negyedik kötet. L. 209. l.

desztinált területen a népfajok egymást átszövődvé élnek együtt változatos tarkaságban, egészben vagy részben le kell mondanok hatalmi törekvéseikről. Ez utóbbi eset szerint akkor áll elő, ha számánál, súlyánál és államalkotó képességénél fogva egy népfaj a többi felett kimagaslik. Ilyenkor a nemzetiségek biztosítsák nyelvük, kultúrájuk szabad fejlesztését s minden jogosult törekvésükkel szemben az állam jóakarátát, másrészt pedig érdemeljenek ki az állam körében oly pozíciót, mely rokonszenvet, bizalmat keltsen és az állam támogatását szerezzék meg számukra. Különösen fontos ez akkor, ha a szóbanforgó területen kisebbségben lévő népfaj e terület határain kívül önálló nemzeti államot tudott alkotni, amidőn is a jól felfogott faji érdek nem szeparatistikus törekvések ápolásában, hanem a két nemzet közti rokonszenvet és a két állam közti szövetség ápolásában áll.¹⁰⁹ E gondolatmenet annyira magán viseli a hazai román kérdés akkori jellemvonásait, hogy tudományos értékelésre nem tarthat számot.

Ha Tiszának a nemzetiségi kérdésre vonatkozó különböző megnyilatkozásait mint megannyi mozaikdarabkát összeillesztjük, nemzetiségpolitikai szemléletének alábbi képe tárul elénk.

A nagy magyar államférfiú politikai világnézetének középpontjában a szabadelvűség mellett a magyar nemzeti állam eszméje állt. „A magyar állam nemzeti állam”, mondotta ki határozottan 1893. évi beszédében és ettől az alaptól soha nem tért el. A magyar nemzeti állam azt jelenti nála, hogy azt a magyar nemzet, a politikailag egységes magyar nemzet alkotta meg, nyomta rá a maga egyéniségének bélyegét és csakis mint egységes állam, mint egységes magyar állam maradhat fenn. Nincs az az ár, amelyért ebből csak egy hajszálnyit is engedhetne. A magyar állam kultúrpolitikája is csak magyar lehet. A magyar nyelv és kultúra ápolása, fejlesztése, nem erőszakkal, de a művelődés eszközeivel, nemcsak a magyar társadalomnak, de a magyar államnak is feladata.¹¹⁰

A magyar államot tehát a politikailag egységes magyar nemzet alkotta meg, ez azonban nem azonos nála az etnikai, nyelvi értelemben vett magyarsággal, hanem ennél tágabb fogalom. 1910. évi nagyváradi beszédében azt hirdette, hogy barátai jobbot csak annak nyujthatunk, aki a magyar szent korona tagjának, a magyar politikai nemzet tagjának érzi magát, de azután jó szívvel kell elfogadnunk azt a tényt, hogy „a magyar politikai nemzet különböző népfajokhoz, nemzetiségekhez tartozó polgárokból alakult.”¹¹¹ Egy ugyanabban az évben elhangzott másik beszédében pedig azt mondotta, hogy a nemzetiségekkel való egyetértés politikáját hirdeti, de csak azokkal, akik politikai téren beolvadnak az egységes magyar nemzetbe.¹¹² Miként a hagyományos magyar felfogás, miként az 1868. évi nemzetiségi törvény bevezetése, ő is a politikai, nem pedig az etnikai, nyelvi értelemben vett nemzet alapján áll. Nem a német, olasz vagy szláv nemzetfogalom lebeg a szeme előtt, hanem az ő nemzetfogalma a nyugateurópai nemzetfogalom egyik válfaja: az egységes magyar nemzetet mindazok alkotják, akik magukat a magyar szent korona tagjának érzik, tehát magukat politikailag a magyar állameszmével azonosítják. Minden nemmagyar anyanyelvű polgár is a magyar politikai nemzethez tartozik, ha ez az érzés tölti el. A nemzet tehát Tiszánál politikai, nem pedig népi vagy faji fogalom.

Nem tartoznak ellenben, szerinte, a magyar politikai nemzethez azok, akik nem érzik magukat a szent korona tagjainak. Élesen különböztet a hű nemzetiségi állampolgárok és az izga'ók között, akik hazánk nemzetiségi polgárait a magyar állam ellen akarják izgatni.¹¹³ A nemzetiségi prob-

lémának ez a leegyszerűsítése megfelel az 1918. előtti korok általános felfogásának. *Ijabb Andrássy Gyula gróf*, Tisza legnagyobb ellenfele, csaknem szóról szóra ugyanezt mondja.¹¹⁴ E felfogás szerint az nemzetiségi kérdést éppen úgy, mint a szociális kérdést az agitátorok idézik elő. Szociológiailag e tétel persze nem állja meg a helyét, mert az agitátorok működésének sikere, sőt egyszerű megjelenésük is feltételezi, hogy valamely társadalmi közösségen belül, amilyen egy osztály, vagy egy nemzetiség is, kisebb-nagyobb nyugtalanság már uralkodjék. De ha mai szemmel nézve az első világháború előtti Magyarország nemzetiségi kérdését, az említett felfogást tudományosan helytállóan nem tekinthetjük, igazat kell adnunk Tiszának abban, hogy a nemzetiségi polgárok között aszerint különböztet, hogy hűséges, vagy hűtlen, lojális, vagy illojális polgárai-e a hazának.

Tisza István ismételt¹¹⁵ a kétfejű római isten, Janus arcához hasonlítva a magyar nemzetiségi politikát, amelynek kérlelhetetlen következetességgel kell gyengítenie, visszazsírítania, megfékeznie a nemzeti egységre veszélyes törekvéseket, másfelől azonban teljes erővel kell támogatnia a hazafias irányzatot és mindent megtennie, ami megszünteti a félreértéseket, orvosolja a sérelmeket.

Nemzetiségi alapon szervezkedő pártok létesítését, bár liberális gondolkodásának megfelelően egy szabad állam szabad polgárait e jogtól megfoszthatóknak nem tartja,¹¹⁶ végzetes hibának tekintette, mert ha a nemzetiségi pártoknak, mint vezetőik állítják, nincs a magyar nemzet politikai egysége és a létező törvényes rend ellen irányuló törekvéseik, akkor az, ami a nemzetiségeket társadalmi, egyházi és kulturális téren megilleti, nem politikai pártszervezet keretében is megoldható.¹¹⁷ Az izgatásokat, szerinte, nemcsak a büntetőtörvény végrehajtásával és szigorításával kell ártalmatlanná tenni, hanem azáltal is, hogy a talajt működésükre alkalmatlanná tegyünk, így a közigazgatás rendezése útján is, hogy gyökeresen megszűnjenek a közigazgatás terén mutatkozó visszaélések, amelyek nemzetiségi célzattal nem bírnak ugyan, de ott, ahol idegenajkú lakosság van, ilyirányú izgatásokra könnyen felhasználhatók.¹¹⁸

Aki hű fia a hazának, ragaszkodhatik fajához és nemzetiségéhez, munkálkodhatik nyelvének és kultúrájának ápolása körül,¹¹⁹ sőt Tisza még azt sem veszi rossz néven, ha a románok szeretettel gondolnak Romániára.¹²⁰ A hazafiaság és nemzetiség között ehát nem látott áthidalhatatlan ellentétet. Nem kívánja a nemzetiségi polgároktól, hogy renegátokká legyenek. „Minden olyan lépés — mondja már 1893-ban —, amely a hazafiatlanság gyanúját sújtja a románok, mert nemzetiségéhez ragaszkodik... a haza ellen ségcséinek tesz szolgálatot.”¹²¹

A kölcsönös jóviszony ápolása nemcsak a nemzetiségeknek, de a magyar nemzetnek is érdeke. „Erőnk sokkal kisebb, világtörténelmi hivatásunk sokkal nagyobb — így szól 1893-ban, — minthogy tisztán nyers erőre támaszkodva állhassuk helyünket a világesemények hullámozó tengerén. Nekünk erkölcsi tényezőkre is van szükségünk. Biztosítanunk kell nemcsak a művelt világ becsülését és rokonszenvét, de mindenekelőtt az e hazában lakó nemzetiségek ragaszkodását és hazafiúi áldozatkészségét, hogy mindnyájan, kik e hazának egyenlően szabad polgárai vagyunk, együttes erővel, vállalva működjenek közre annak felvirágoztatására.”¹²² Ez szerinte megfér a hagyományos magyar politikával. A ma-

¹¹⁴ 1906. november 29-iki beszédében. Idézi *Gratz* i. m. II. k. 153. sk. 1.

¹¹⁵ Így 1910. április 30-án Kolozsvárt tartott beszédében (K. B. IV. k. 276. sk. 1.) és *Réz* Mihálytal polemizálva (T. 654. l.)

¹¹⁶ Így 1914. február 20-i beszédében. (*Albrecht* i. m. 38. l.)

¹¹⁷ Kolozsvári beszédében. (K. B. IV. k. 277. l.)

¹¹⁸ Így már 1893. évi nagyváradi beszédében. (K. B. I. k. 365. l.)

¹¹⁹ K. B. I. k. 265. l.

¹²⁰ V. ö. K. B. IV. k. 450. l.

¹²¹ K. B. I. k. 265. sk. 1.

¹²² U. o. 263. sk. 1.

¹⁰⁹ A szövegben ismertetett cikk címe: „*Megjegyzés Réz Mihály cikkére.*” In extenso közli Ö. M. T. 652. sk. 1.

¹¹⁰ V. ö. K. B. I. k. 263. l., II. k. 28. l., III. k. 384. sk. 1.

¹¹¹ K. B. IV. k. 120. l.

¹¹² A pestmegyei munkapárt 1910. március 19-én tartott alakuló ülésén. (K. B. IV. k. 183. l.)

¹¹³ V. ö. K. B. II. k. 6. f., 29. l., 679. l., IV. k. 120. sk. 1.

gyar nemzet történelmi hivatását ugyanis abban látja, hogy szolidaritással tegye nemmagyar polgáraitársainak nemzeti érdekeit is.¹²³

Teljes tudatában van a probléma nehézségének és annak, hogy ez nem olyan kérdés, amit egyik percről a másikra lehetne megoldani. Évtizedeknek, talán emberöltőknek következetes, bölcs munkája kell hozzá. Nézete szerint azokban „nemzeti politikáknak legmagasztosabb és legnagyobb feladata az, hogy sikerüljön... az egységes magyar állam eszméje iránti ragaszkodást támasztani fel, hűséget ébreszteni az ország minden polgáránál.”¹²⁴ Magát e politika pionírjának vallotta.¹²⁵

Aki ismeri az első világháború előtti Európa egyes államainak nemzeti jogát, nem fogja túlzásnak venni Tiszának azt az állítását, hogy „nincs állam, amely a nemzetségeket oly széleskörű jogokkal ruházza fel, mint Magyarország.”¹²⁶ 1918 előtti nemzeti jogunk (az 1868:XLIV., 1868:XXX., 1868:IX., 1876:XII. t. c.-ek) a maga teljes egészében bátran összehasonlítható nemcsak Románia, Szerbia, Oroszország, hanem Németország és Franciaország, sőt a sokkal több nemzetiségű Ausztria akkori nemzeti jogszabályaival is. Nemzeti jogunkat csak a svájci múlt felől, mert a helyét köztársaság történelmileg kialakult és — egy-kettő kivétellel — egynyelvű kantonok szövetsége, ahol a szövetségben a nemzeti jogok alig merül fel.

Tisza szerint az 1868:XLIV. tc., amelynek liberalizmusát egyébként túlságosnak találta, abban a feltevésben adta meg a széleskörű jogokat, hogy ezzel „a szeretet és ragaszkodás szálával csatolja magához nemmagyarajkú polgáraitársainkat”. Ez a politika azonban, szerinte, csak addig bír a jogosultsággal, amíg ez a feltevés legalább idegenajkú polgáraitársaink zömére nézve igaznak bizonyul. A nemzet nem adott kötelező ígéretet, hogy e törvényt örök időkre fenn akarja tartani és nem fogja megváltoztatni akkor sem, ha premisszái valólanoknak bizonyulnának.¹²⁷ Mindaddig, amíg az idegenajkú polgárok természetes vezetői és befolyással bíró tényezői nem állanak oda nyílt sisakkal egy hazafias nemzeti politika követésére, a törvény kezelésének olyan zátonyai vannak, amelyek elkerülése kettős óvatosságot igényel.¹²⁸ A képviselőház 1914 február havi nemzeti jogi vitájában Bethlen István gróf súlyos hibának minősítette Tiszának azt a kijelentését, hogy a nemzeti jog törvény nincs végrehajtva és helyesen állapította meg, hogy több rendelkezést későbbi törvények eltörölték.¹²⁹ Erre azonban Tisza is ismételt utalt és — miként Andrássy Gyula is¹³⁰ — az „obszolit”, azaz elavult törvény helyett újabb, szabadosabb törvények alkotását tartotta szükségesnek.¹³¹ E törvények tervezett tartalma pedig 1914 február 20-i beszédéből tűnik ki.

A Magyarországon mindig magától értetődő jogegyenlőségén kívül különösen a nemzetségek nyelvének ápolását és kultúrájuk fejlesztését kívánta hathatósabban biztosítani.¹³² Amint egy felvidéki főispánnak írta, „a magyar nemzet ügyét nem olyan külsőségekkel szolgáljuk, amelyek az egynyelvűség látszatát szolgálják, de gyengítik a magyar hatóságoknak a népre gyakorolt erkölcsi befolyását, hanem azzal, ha... a hatóság igaz barátja és tanácsadója a gondjaira bízott népnek. Ez pedig csak akkor lehet, ha olyan

¹²³ K. B. IV. k. 278. l.

¹²⁴ U. o. 276. l.

¹²⁵ 1914. február 20-iki képviselőházi beszédében. (Albrecht i. m. 55. l.)

¹²⁶ K. B. I. k. 261. l. V. ö., továbbá K. B. III. k. 384. l. és IV. k. 439. l.

¹²⁷ Miskolci választói előtt tartott beszédében. (K. B. III. k. 385. l.)

¹²⁸ 1904. november 9-iki képviselőházi beszédében. (K. B. III. k. 132. l.)

¹²⁹ „Bethlen István gróf beszédei és írásai.” Budapest, 1933. II. k. 168. l.

¹³⁰ V. ö. Gratz i. m. II. k. 153. sk. l.

¹³¹ 1914. február 20-án és március 13-án tartott képviselőházi beszédében. (Albrecht i. m. 56. és 61. l.)

¹³² K. B. IV. k. 120. l.

nyelven beszél hozzá, amelyet megért.”¹³³ Önön személyében is kifogásolja azt az indolenciát, hogy nem tanuljuk meg nemmagyar polgáraitársaink nyelvét.¹³⁴ Legalább azt az egy nyelvet tanuljuk meg, amely a legközelebb van hozzánk, mert a magyar intelligencia egészen másképpen fogja tudni befolyás alá venni nemmagyarajkú polgáraitársait és a magyar tisztviselő egészen másképp fogja misszióját betölteni, ha anyanyelvükön érintkezik velük. Mindezt éppen magyar hatalmi érdekből kívánta...¹³⁵ Másfelől szükségesnek tartotta azonban, hogy a nemzeti jogi polgárok is tanulják meg a magyar nyelvet. Ez senkit sem foszt meg a nemzeti jogától, hiszen a legtúlzóbb agitátorok gyönyörűen beszélnek magyarul, továbbá megkönnyíti a megértést és az érintkezést minden polgárral.¹³⁶

A nemzeti jogi kultúra fejlesztését jogos törekvésnek tekintem. Egyik levelében írtására kívánja adni a hunyadi tanfelügyelőnek, hogy „akár tetszik neki, akár nem, az e hazában élő nemzetségeknek jogukban áll kultúrájukat fejleszteni... ez nem szabad bürokratikus chicaneokkal akadályozni.”¹³⁷

Ismételt hangsúlyozta azt a nagy horderőt, amellyel a nemzeti jogi kérdés terén a közigazgatás jósága bír.¹³⁸ A közigazgatási tisztviselő forduljon rokonszenven a nép felé, legyen tanácsadója, vezetője, atyja.¹³⁹

A nemzeti jogi jogok megadását ahhoz a feltételhez kötötte, hogy a jogokat nem fogják a nemzetségek az ország és önmaguk megsemmisítésére fordítani. Amíg ez nincs meg, addig nem hajlandó kést adni a kezükbe.¹⁴⁰ 1910-ben azt hirdeti, hogy kész az első lépést megtenni, a másodikat ellenben csak akkor, ha ez a másik oldalról is teljes visszhangra talál.¹⁴¹

A nemzeti jogi ügy kezelése terén a társadalmat sokkal hibásabbnak tartotta a kormányzatnál.¹⁴² Ismételt hangsúlyozta, hogy a társadalomban is fenn kell tartani a jó egyetértést és az igaz testvériséget érzület bele kell vinni a társadalmi érintkezésbe. Érvényesíteni kell engedni minden hazafiasan gondolkozó polgáraitársunkat és nem kell engedni, hogy idegenek és ha nem is elnyomottak, de ami sokszor ennél is rosszabb, lenézettek érezték magukat.¹⁴³ Ma is megelégedést értemel, amit a tiszvársók és a tyúkszemrelépek politikájáról mondott, amelyet a legbotorabbnak tartott, mert „az én erőmet nem erősíti, az ellenfelem erejét nem gyöngíti, hanem igenis irritálja az ellenfelet, tehát az indulatok felébresztésével megaláztatja a benne rejlő erőt, mert ahelyett, hogy izolálnám, magamhoz vonnám, nemzeti jogi polgáraitársaim békés nagy tömegét az ő karjaiba hajtom, bennük a sértett önértelnek erkölcsi rugóit felébresztem és ezekkel egyenesen azt a táborot erősítem, melynek megrojtására kellene törekednem.”¹⁴⁴

Mint minden frázist, úgy a sovinszta frázisokat is megvetette. „Elnyomni mi senkit sem tudunk, — mondotta egyszer —, hiszen minden természetős frázis lefegyverez bennünket. De azután mintegy saját lelkiismeretünk megnyugtatója-

¹³³ Ö. M. 4. sorozat Harmadik kötet. L. 215. l.

¹³⁴ 1911. március 31-iki képviselőházi beszédében. (K. B. IV. k. 535. l.)

¹³⁵ U. o.

¹³⁶ U. o. 534. l.; v. ö. továbbá K. B. III. k. 388. l.

¹³⁷ Ö. M. 4. sorozat, második kötet. L. 218. l. (Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi miniszterhez írtett beszédében.)

¹³⁸ Így már 1893. évi nagyváradi beszédében. (K. B. I. k. 265. l.)

¹³⁹ 1911. március 31-iki képviselőházi beszédében. (K. B. IV. k. 543. l.)

¹⁴⁰ Bihar vármegye közgyűlésén 1905. december 20-án elhangzott beszédében. (K. B. III. k. 765. l.)

¹⁴¹ 1910. évi nagyváradi beszédében. (K. B. IV. k. 125. l.)

¹⁴² 1910. március 6-iki szegedi beszédében. (K. B. IV. k. 134. l.)

¹⁴³ V. ö. K. B. IV. k. 120. l. és 277. l.

¹⁴⁴ 1910. évi nagyváradi beszédében. (K. B. IV. k. 120. l.) V. ö. továbbá 1910. március 13-iki aradi (K. B. IV. k. 15. l.) és 1910. július 12-iki beszédét is. (K. B. IV. k. ? l.)

ra... ráülünk nagyon sokszor teljesen üres, teljesen puffogó, de azért annál károsabb, mert a kedélyeket megmérgező sovíniszta frazeológia vesszőparipájára. És tesszünk intézkedéseket, amelyek nem szolgálják a lényegét, de megőrzik a látványt, azok legyezgetik hiúságunkat, de megmérgezik olyan százezrek és milliók belkét, akiket pedig megnyerhetnének a magyar államiságnak.¹⁴⁵ Az éretlen sovínisztákat, a szájhősöket ostromozta. Senkise tesz, szerinte, rosszabb és méltatlanabb szolgálatot a magyar nemzeti ügynek, mint aki a nagy magyarokdást és hazafiaskodást abban keresi, hogy megsértse a nemmagyarajkú polgárok ragaszkodását saját fajaikhoz, saját etnográfiai egységükhöz.¹⁴⁶ Ova int a meg gondolatlan kifejezésektől, mert ilyenekkel „egyenesen azoknak tesszünk szolgálatot, ... akik ilyen féltértekből, a kedélyeknek ebből eredő elkeseredéséből táplálkoznak.”¹⁴⁷

Tisza nemzetiségi politikáját mindenekfelett egy előkelő, nemes lélekből áradó humanizmus jellemzi. Ezt részben már az eddigiekből is láttuk, de hogy még világosabban kidomborodjék előttünk, néhány adatot ragadunk ki az első világháború alatt nemzetiségi polgárok javára tett intézkedéseiből. *Terstjanszky* tábornokkal, a Duna—Száva-vonal csoportparancsnokával szemben, mindjárt a háború kezdetén, *Frigyes* főhercegnél, a hadsereg főparancsnokánál foglalt a politikailag gyanús szerb személyek és egyes horvátországi szerb képviselők tömeges letartóztatása, belföldi túsók zsedése, polgári személyek katonai bíróság elé állítása és kivégzése, valamint az ellen, hogy a hazai szerbbarát, de békes szerb lakosság kárára a denunciansoknak és konfidenseknek oly könnyen hitelt adjanak.¹⁴⁸ *Frigyes* főhercegnél tiltakozott az ellen is, hogy ruthénjeinket s a hazafias görögkatoikus papságot ugyanolyan szigorral kezeljék, mint Galicia lakosságát¹⁴⁹ és a német katonaságot is figyelmeztette, hogy a nyomorult ruthén parasztok ellen ne járjanak el alaptalan denunciaciók nyomán. Csakis a bűnösök lakoljanak.¹⁵⁰ Intézkedéseket tett a „ruthén árulás” káros jelszavának terjedése ellen. Az egyik főispánt utasította,¹⁵¹ hogy pusztá híresztelés, besúgás és kellő pozitív alappal nem bíró gyanu alapján sohasem szabad nyugtalanító vagy zaklató rendszabályokat alkalmazni a románok ellen¹⁵² és a román betörés után is azt kívánta, hogy az illetékes hadosztálybíróságot az erdélyi viszonyokat és a román kérdést

ismerő, az elfogultságtól és túlzástól ment hadbírákkal egészítsék ki.¹⁵³ Helytelenítette ártatlan szlovákok meghurcolását és általában mindent, ami hazafias tótlaink önértéket sérthetné, vagy ellenük ellenséges érzést támaszthatna a magyarságban,¹⁵⁴ úgyszintén azt is, hogy egyes magyar lapok általánosságban provokáló, bántó és gyanúsító hangon írjanak a tótlásról.¹⁵⁵ A *Stefanek Antal*, a későbbi csehszlovák miniszter által szerkesztett „*Slovensky Dennik*” felfüggesztését helytelenítette a belügyminiszternél, amikor megálla-pította, hogy erre nem volt objektív indok.¹⁵⁶

Mai szemmel nézve téves, de az akkori helyzetben nemcsak lovagias, de politikailag is indokolható gesztus volt, hogy *Tisza Vajda* Sándornak nyílt levélben sajnálkozását fejezte ki amiatt, hogy a pánszláv agitációval kapcsolatban kemény vádat emelt ellene, mielőtt e vád alaptalanságáról meggyőződött.¹⁵⁷ Egy ügyész, aki egy hatósági ellenérzés alatt megjelenő hazai román lap egyik olvasója ellen eljárást indított, „orrot” kapott *Tiszától*.¹⁵⁸ A belényesi tanítóképezdebe fel nem vett egyik román leányt levélben megnyugtatta, hogy az nem nemzetisége miatt történt, és „szíves örömet” kilátásba helyezte pártolását, ha akár tanítónői pályára, akár felsőkereskedelmi iskolába akar menni.¹⁵⁹ Minisztereinél támogatta egyszerű román és ruthén parasztok ügyeit, sőt egy irhócsi ruthénnek kamatmentes előleget eszközölt ki a Központi Helyszövevénykezetnél esedékesé vált tartozásának visszafizetésére.¹⁶⁰ Különösen meghatók *Tiszának József* főherceghez intézett ama levelei, melyekben azt kérte, hogy az Isonzo-front mögötti tábori kórházakban elhelyezett „szegény román fiúkhoz” románul tökéletesen beszélő magyar embert küldhessen ki, akivel az anyanyelvükön érintkezhesse és egymás dolog elintézésében segítségükre legyen.¹⁶¹ Miután *József* főherceg hozzájárult a kéréshez,¹⁶² *Tisza* nem akárhát, hanem a Lippai közjegyzőt bízta meg ezzel az emberbaráti feladattal.¹⁶³

¹⁴⁵ *Hazai* Samu báró honvédelmi miniszterhez 1916. október 6-án intézett levelében. (Ö. M. 4. sorozat. Ötödik kötet. L. 365. l.)

¹⁴⁶ *Erdélyi* Sándorhoz 1914. augusztus 26-án intézett levelében. (Ö. M. 4. sorozat. Második kötet. L. 109. l.)

¹⁴⁷ U. o. 92. l.

¹⁴⁸ V. ö. *Sándor* János belügyminiszterhez 1914. augusztus 26-án és szeptember 10-én intézett leveleit. (U. o. 92. és 130. l.)

¹⁴⁹ U. o. 65. l.

¹⁵⁰ *Bethlen* Balázs gróf főispánnak 1914. november 6-án írt levelében. (U. o. 169. sk. l.)

¹⁵¹ *Vozári* Máriához 1916. augusztus 27-én intézett levelében. (Ö. M. 4. sorozat. Ötödik k. L. 288. l.) v. ö. *Miskolczy* Ferenc főispánnak valószínűleg ez ügyben írt levelét. (U. o. Hatodik kötet. 38. l.)

¹⁵² *Nyegre* László főispánhoz 1917. január 26-án intézett levelében. (Ö. M. 4. sorozat. Hatodik kötet. L. 136. l.)

¹⁵³ 1916. május 31-én kelt levelében. (Ö. M. 4. sorozat. Ötödik kötet. L. 207. l.)

¹⁵⁴ 1916. május 15-én kelt levelében. (U. o. 210. l.)

¹⁵⁵ 1916. július 4-én kelt levelében. (U. o. 211. l.)

Mocsáry Lajos (1826—1916)

A nemzetiségi törvény megalkotásának háromnegyed százados évfordulóján nem háládalán dolog megemlékezni arról a férfiről, ki csekély hét évtizedes közeleti munkája közben soha nem szünt meg élő lelkiismeret lenni a dunavölgyi béke önző vámszedőinek. Mocsáry Lajos a „nagy nemzedék” utolsó mohikánja volt, bajnoka, képviselője a Széchenyiek, Eötvösök, Deákok történeti hagyományiszlettel párosult nemes türelmességének. Az ő „csekély szerzsama is itt cincogott abban a zenekarban”, mely 1868. évi nemzetiségi törvényét megalkotta, s mikor ez a törvény a kölcsönös ellentét miatt felfüggesztetett, a dualizmus meg nem alkuvó, sovíniszta sérelmi légkörében egy egész világgal szemben egyedül védelmezte a nagy örökséget, a „naio-

Hungarica” reális koncepcióját.

Mocsáry bölcsőjét a Metternich abszolutizmusa után felébredő nemzet életerejé ringatta, s a Monarchia háláltusáját vívta, mikor lehunyta szemeit. Nagy idők meg nem értet tanúja volt, akinek még nem tudott igazságot szolgáltatni a történetírás. Pedig államunk és nemzetiségünk derékba törése árán, egy szörnyű világégés romjaiból lassan kibomlakozva ráébredhettünk volna már Mocsáry Lajos igazságára.

Mocsáry közeleti tevékenységét vizsgálva, azt látjuk, hogy azon vörös fonálként húzódik végig a gondolat, hogy a magyar függetlenséget a nemzetiségek szövetségében biztosítsa. A függetlenségi pártban kezdve működését, de pártja

többségével ellentétben, őszintén kereste a nemzetiségi békét. A Trefor-féle népiskolai törvény ellen írt röpirata miatt saját pártja dezavualta, a sajtó pedig leverte a sárga földig. Ezután csak úgy jutott be a parlamentbe, hogy a románok nekijutatták a karánsebesi mandátumot. Később is őszinte lélekkel kell védelmére a rosszul értelmezett nemzetiségi politikának, s számtalan megnyilatkozásában hirdette, hogy a magyarországi nemzetiségek nem szeparatisták, s velük megegyezni a magyarságnak — állami és nemzeti léte miatt — elsősorú kötelessége. Valóban „corbu albu” — fehér holló — volt, amint a Gazeta Transilvanei aposztrofálta 1905-ben, akinek egyéniségét erővel sugározta be az Árpádok, Hunyadiak, Zrínyiek, Bethlenek és a „nagy nemzedék” magyar nacionalizmusa, a „natio Hungarica” történelmi koncepciója.

Mocsáry nemzetiség szemléletében Széchenyi hagyományként különbséget találunk a magyar nemzetiség és a honi, másjuttatott nemzetiségek között. „Magyar nemzetiség és a hazánkban létező különféle nemzetiségek, ez két különálló tárgy. A magyar nemzetiség fenntartása és gyarapítása mindennapi kenyerünk, belügyünk, mellyel folytonosan foglalkozunk, a különböző nemzetiségek ügye egy elintézendő tárgy, s megfejtendő kérdés.”

A „magyar nemzetiséget” Mocsáry is az erkölcsi felsőbb-ségben látja. „Nyilván be kell vallanom minden más honosink irányában, hogy én a magyarnak erkölcsi felsőbb-ségét fenn akarom tartatni Magyarországon.” Fonákságnak tartja azon állítást, hogy a magyar nyelvnek különös joga van más honi nyelvek rovására terjeszkedni. A szellemi egység, mint „Magyarország, mint egész előmunka, a magyarságból folyton ki... mert... nem felsőbb-séget, de hegemoniát... követelek a magyarság számára...”, amit szerinte nem kifogásolhat senki más ajkú, mert „egy minden egység nélkül lévő zilált státusban ugyancsak nem kívánkozik lakni bárki is...”. A külső nyelvi terjeszkedés, az erőszakos asszimiláció ellen határozottan fellép, mert „erre nincs jogunk; ellenben jogunk és kötelességünk belterjesen erősíteni, gyarapítani saját nemzetiségünket.” Ő az első és a magyar nemzetiség kérdésében sokáig egyedülálló, aki a magyar nép felemelését, emberibb sorba helyezését, a szörvány magyarság gondozását tartja mindenfölkötő kötelességnek. „Elegen vagyunk mi számra nézve, csak legyünk elég erősek lélekben és erkölcsi értékben is...”, ha ezt megtartjuk, nem lesz soha szükségünk nyelvtérjesztő egyesületekre és intézetekre, annál kevésbé pedig arra, hogy törvényeket hozzunk a magyar nyelv érdekében...”. Úgy látja, van még mit visszahódítani a magyaroknál is „jobb a birtokot jó karban látni, mint nagyobbítani”. Távlatos állást foglal a magyar nép felemelése érdekében: „... ne hagyjuk a népet magára vagy éppen zsákmányul más helytelen vagy éppen ellenséges befolyásoknak; tanítsuk meg őket személyünkben tisztelni, becsülni mindazt, ami magyar — hathatósabban fogjuk fenntartani a magyar nemzetiséget, mintha nyelvtérjesztő egyesületeket alkotnánk, s jutalmakat osztogatnánk néhány magyar szónak elgagyogásáért egy-két tót vagy oláh gyermeknek”.

A magyar nyelv felületi terjedése elleni határozott állásfoglalása minden műveiből kiviláglik. Már 1860-ban leszögezte, hogy a magyarosítást „annyira kell kerülnünk, hogy annak legkisebb színezete se legyen látható”, mert „*azt, hogy ki milyen nyelven beszél, úgy tekintjük, mint egészen közönytől, melyhez senkinek semmi köze*”. A „senki- nek semmi köze” szemlélet Mocsárynál a nacionalizmus legmagasabbrendű értelmezését, a nemzetiségnek belső, lelkiismereti ügyé magasulását jelenti. Mocsáry és a 68-as törvény alkotói messze megelőzve korukat hirdették a lélek, a szellem nacionalizmusát, s e téren semmivel sem voltak kisebbek, mint a XVIII. század vallási harcaiban türelmes-séget hirdető angol, holland és cseh szekták. Ma már eljutottunk oda, hogy a vallás mindenki számára egyéni belső ügy, de hol vagyunk még attól, hogy a nemzetiség is ilyen indifferens megjelenési forma legyen?

Azok a magyarok, akik ilyen mélyen megértették a

nemzetiség lényegét, a nemzetiségek iránt csak végtelenül toleránsak lehettek. Az evangéliumi elv, „amit nem akarok, hogy cselekedjenek nektek az emberek, ti se cselekedjétek” 2000 éves hagyománya a korbéli Európában egyedül a magyar államférfiakra bírt kötelező érvénnyel. Tisztában voltak a probléma nagyságával, mikor a nemzetiségi törvényt megalkották. Voltak olyan jó magyarok, hogy a történelmi elvet nem adták fel, mert „egy népnek története az, mi a fának gyökere”, de koruk gyermekei is voltak, akik hittek a szabadságeszmék jól értelmezett nemes szellemében s az egyén jogát valóságosan is tisztelték. A történelmi és egyéni természetjogi elv kompromisszuma volt az 1868:XLIV. tc.

Mocsáry már 1860-ban külön könyvben fejtegette ki véleményét a nemzetiségi kérdésben, s itt megoldási módozatot is közölt. Programjának lényege, ami Deák és Eötvös alkotásában is a legfontosabb, Magyarország integritása s a nemzetiség egyéni jogának teljes elismerése. Ami Mocsáry-nál új, az a megyék kikerekítéséről vallott felfogása. De 1868. előtt még ő is veszélyt látott ebben, csak később, mikor 68-at felfüggesztették s az új közigazgatási beosztás életbe lépett, tette magáévá e téren is az 1868. márciusi nemzetiségi javaslatot. A vegyes nyelvű megyéknek egy-nyelvűvé kikerekítésében semmi veszélyt nem látott, inkább a nemzetiségek felé akart kezdeményező lépés lenni. Magyarország egységét azonban nem engedte megbolygatni. Magyarország egysége érdekében kívánja a nemzetiségek bizalmatlanságát is leszerelni. 1858-ban, 1888-ban, 1906-ban, majd 1910-ben az „Igazság”-ban írt cikkeiben utoljára tárta fel a nemzetiségek bizalmatlanságának okát. „Azt hiszik, hogy mi újra az urak szerepét akarjuk játszani, a magyar nyelvet terjeszteni, nemzetiségüket megakasztani...”. Tudja, hogy e bizalmatlanság eloszlik, ha a megyei életben a nemzetiségek teljes szabadon részt vehetnek, ha a közigazgatás és kormányzás nyelve valamennyi e hazában élő nyelv, ha nemzetiségi iskolák is részesülnek államsegélyben s az egyetemeken többnyelvű tanszékek működnek. Jellemző toleráns felfogására, hogy az egyenjogúsággal ellenkezőnek mondja, ha „nemzetisége miatt kizárnak valakit a közös politikai jogok élvezetéből”. Csak eme jogok birtokában reméli, később erősen állítja, hogy a nemzetiségek szívvel-lélekkel állnak a haza mellett s viselik is annak terheit. Tudja, hogy „lesznek igaztók, kik éretlenül a Felföld vagy Oláhföld elcsatolását követelik, de teljességgel nincs ok fellenni, hogy a más ajkúak megfélemezzenek a közös érdekekkel szoros kapcsolatban lévő saját érdekeikről.”

A felvilágosodás általános emberi jogaira hivatkozva a magyarság érdekében állónak látja, hogy „a nemzetiségek művelődjenek”.

A közös művelődés, a közös szellem és történelmi múlt, a közös haza iránti bizalom miatt reméli, hogy a nemzetiségi harc előbb-utóbb véget ér a Duna völgyében. A Kárpát medence népeinek tanítójává s egy jövődő kor biztosan látó vázészévé magasul Mocsáry Lajos alakja, mikor a gyűlölet vizébe dobja hullámtörő szavait:

„Előbb-utóbb be kell látnia minden hazánkfának, bármely nyelvet szopjon is be anyja tejével, hogy részére nincs üdv másutt, mint Magyarországon s emaga iránt való szoros kötelessége a közhaza javán munkálkodni.”

Tartományi különállásról, autonómiáról Mocsáry sem akar hallani, mert „hazánk integritása előttünk conditio sine qua non”. S mintha előre látná a jövőt: „ha most felkarabolnák Magyarországot, úgy járnának magyarok, tótok, oláhok, mint a rossz testvérek, kik össze veszvéen felosztották s szétszedték házukat s mindegyik külön kunyhót épített magának, amit azután a szél könnyen kikezdet és elhordott. holott együtt az erős épületben jól megfértek volna”. A két világháború nemzedékének nem kell hosszasan magyarázni e szavakat, mikor negyedszázadon belül másodízben dobtak tüzesóvat az örökségen verekedő dunai népek hajdan erős hajlékára.

A nemzetiség elmélet meghatározását illetőleg Mocsáry elismeri a nyelv szerepét is: „a nyelv az emberi természetnek, a léleknek produktuma és emanációja”, de ezt másod-

rangúnak tartja. Az első az emberi természet- s lélekből folyó nemzetiség. „A nemzetiség érve mély és természeti ösztönszerű érzemény... ez egy népnek valódi élete.“ A nemzetiséget őseredeti ösztönnnek mondja: „a fajunkhoz ragaszkodás oly mély, oly édes érzemény, mely kimondhatatlanul inkább boldogít, mint a találatkony emberi elme“. A nemzetiséget nem lehet divateszmének tekinteni, efelett soha sem lehet vitatkozni, mert az „mint általános ösztönszerű érzelem ébredt fel legelől mindazok keblében, kik a hon javát gondjaikba felvették“. Az a felfogás is szervesen illeszkedik bele a natio Hungarica Mocsárytól is egyedül helyesnek felismert koncepciójába, amit a nemzetiséget elhanyagolóról mondott: „ki nem gondol a nemzetiséggel, nem gondol honával“.

A nemzetiségi eszme felébredését ugyanazon okkal magyarázza, mint a „nagy nemzedék“ tagjai. A rendi társadalom és a latin nyelv volt az oka szerinte, hogy egész a legújabb időkig hallgatót a nemzetiségek kérdése. Keletkezését a felvilágosodás és francia forradalom eszméinek s a nemzetiségi honoratior osztályok kialakulásával indokolja. „Szönyegre kerülén pedig az újabbkori eszmék, jogokról vagy éppen jogegyenlőségről, befolyásról közügyekben, szóval mindaz, mi a francia forradalom óta elfoglalta figyelmét mindenkinek, ki csak kissé is képes volt az ekéről vagy kézműves eszközeiről szemét fölemelni, önmagától fölébredt a nemzetiség eszméje...“ Már ő meglátta, hogy a nemesi rendbe való fölemelkedés varázsa megszűnt, s a magasabb műveltség jutás nem jelentette szükségképpen a nyelvi magyarrá levést is. A műveltség birtokosa már másajkút látott a magyar nemesben, nemesak urat s ösztönszerűen is kereste a szövetséget, a társulást fajtestvéreivel. ... midőn először mert a közember szemébe nézni annak, ki eddíg ura, gyakran parancsolója volt, benne nemesak a kiváltság birtokosát, az urat, de egyszersmind a más ajkút is látta; jött azután a külső igazgatás, jött a szövetségkereset azok részéről, kik más tekintetben ok nélkül s mint gyakran szokta az igazságtalanul sértő fél, gyűlölték bennünket, jött a pánszlávizmus ijesztő alakja, mely bennünket eszélytelen s tán igazságtalan lépésekre készítetett irányukban; — így jött létre a nemzetiségi perpatvar, mely oly szomorú harccá fajult...“ Ehhez még hozzátéhetjük, hogy soká, nagyon sokáig nem fogja még eldönteni a történetírás, miért és miképpen kezdődött a „perpatvar“, ki volt a kezdeményező...? Ma, mikor a nacionalizmus körüli harc még nem ül el, erről túlkorai vitatkozni, mert csak újabb ellentéteket ébresztünk föl. Aminthogy Mocsáry óta tényleg ez az örökös egymásnak-fölhánytorgatás volt a legerősebb szőveje a nemzetiségi békétlenségnek.

Fogyatékos volna a Mocsáry Lajosról írt eme pár sor, ha nem szólnánk az ő izzó magyarságáról, a magyar lelki egység és anyagi alapjai érdekében kifejtett munkásságáról. A magyar nemzetiség helterjes művelését ő szó szerint érlelte. Szellemi, társadalmi, gazdasági erőinknek szinte állandó, totális készülségét követelte, mert úgy látta, hogy csak életerőnk végsőkig felfokozásával állhatunk meg a fajok küzdőterévé szélesült Dunamedencében. Hirdette és követelte — egyedül és visszhangtalanul több évtizeden át — a társadalmi kérdés rendezését; a szociális egyenlőség az ő írásában jut szóhoz először; az alsóbb néprétegeknek nemcsak politikai jogokat, de e jogokkal élmi tudást, szellemi műveltséget, gazdasági kiegyensúlyozottságot is akart adni. Már ő észrevette azt, amint Trianon nemzedéke öneszmélése révén ismert fel, de érdekében vajmi keveset tett a mai napig, nevezetesen a nemzetiségek társadalmi egyensúlyát, holott nálunk éppen az egyes rétegek közti óriási különbség a nemzeti egység és haladás leghatalmasabb kerékkötői. Élete végén Mocsáry Lajos is fájdalommal szemlélte a pesti aszfalton felvonuló munkástömeget, mely idegen eszmék szolgálojává alacsonyult s értékes egyedeiben nem a magyar nemzetiséget gyarapította.

Ebből a magyar egységet és nemzetiségekkel összefogást valló szemléletéből következő Mocsáry külpolitikai állásfoglalása is. Őszintén, világosan látta a Dunai-Monarchia s

benne Magyarország erőhatalmi jelentőségét. Előképtelennek találta a Monarchiát, de azzal is számolt, hogy a magyarság nem ölti ki a Kárpátmedencét. Bécs és a nemzetiségek között ő — 67-tel ellentétben — a nemzetiségekhez közeledett. Egy, a népeinek harmónikus összeműködésén felépült magyar államot, Bécsről függetlenítve elég életképesnek látott dacolni minden veszéllyel szemben. A fehér cár birodalmának árnyéka sem tudta eme felfogását megváltoztatni. Magyar vezetésű, nemzetiségi békében élő, összes népeivel a közös haza javán dolgozó, belső társadalmi életben kiegyensúlyozott s gazdaságilag erőteljes, kifelé független Magyarország; ez volt Mocsáry Lajos eszménye.

Úgy gondoljuk, ez mindnyájunk eszménye is. S talán megszívelhető ama felfogása is, hogy a magyarság létét, a felemelkedés útját egyedül a szomszéd magasabb műveltségű népek olvasztó befolyása akadályozza meg. A védekezést a magasabb műveltség megszerzésében találja meg.

De halljuk magát Mocsáryt: „Tegyen meg mindenki, mit tehet... Egy roppant tér áll tőkélésesen rendelkezésünkre s e nagy tér a társas élet, a nemzet belső élete. Egy nemzetnek állapota nem függ annyira a politikai intéstitióktól, mint a társadalmi viszonyokól. A nemzeti jellem, a történeti előzmények hagyományos benyomása, az uralkodó vélemények, szokások, a műveltség foka egyes osztályoknál: ezek alkotják a nemzet valódi lélet, benső életét. A nemzet jelleme s társadalmi viszonyaiból forrnak ki a politikai intéstitiók, s csak ha így forrnak ki természetesen, akkor állandók. Ha a politikai forma csak utánzás, csak kölcsön vett dolog — nincs tar'ós élete. Egy hiányos alkotmány tele gyaroltságokkal, a philosoph szemében de amely ivadékokon s századokon át forrott ki lassankint a nemzet jelleme társadalmi állapotából, többet ér, min' a legszebb schémák, mit bölcsök, nagy elmék felállítanak. S ezért ha van históriai alap, becsüljétek meg... Története egy népnek az, mi a fának gyökere...“

„Mit érnek a legszebb politikai intéstitiók, — mit maga a nemzeti nagyság, ha az erkölcsök azoknak meg nem felelnek, ha a nép egyes osztályai egymás között folytonos egyenlenségben, villongásban s egymás iránti idegenségben élnek? Hasztalan fárads a törvényhozó, ha a tűzhelyeken, a szalónokban másként rendezik az élet törvényeit.“

Értesetek egyet, tartsatok össze, szorjultok egymáshoz, szeressétek egymást!... Te magyar faj! Vedd jól eszedbe állásodat. Egy maroknyi nép, árva, rokontalan, egyedül állsz bezárva a nagy népvilág közepébe. Sok hosszú századon keresztül — annyi balszerencse köz! — oly sok vizsúly után — fönttartád magadat s élni akarsz. Még birtokában vagy egy nagy térnek, egy gyönyörű országnak s azt édes hazádnak nevezheted. E honban sok mindenféle nép lakik, de te vagy benne túlnyomó. De nincs is egyebed. Többi lakótársaidnak számos rokona, barátja, támasza van a széles világon, te fajoddal egyedül állsz. Vagy fenntartod nyomorúságodat, vagy semmivé léssz. Még tűrhetően áll uraságod. A história tiéd. Küzdjön bárki mennyit ellene, e hatalomnak varázsa nagy, mély, elvitázhatalan. Te vagy e hon népességének java, magva. Kevés kivétellel szeretnek is téged többi lakótársaid. Szeretnek a régi múltért, szeretnek újabb korszakod sok szép momentumáért. Elfelelték nagy részben kissé vigyázatlan s erőszakos lépteidet... s átlátták, hogy itt te tudsz, te bírsz a leglőbbet... Ne add föl kedvező állásodat, tartsd meg a vezérszerpet, mutasd magud érdemesnek folyvást drágán szerzett becsületedre. Tarts össze... Ne hadd kialudni a nemes tüze, mely annyira felemelt... Egy nagy ellenséged van, nagyobb mindenkinél s ez a műveltebb népeknek olvasztó befolyása. Ez ellenség nagyobb tesz, boldogabbá tesz, ha hasonló fegyverrel tudsz ellene küzdeni, de kért nyom nélkül, ha újra tespedésbe merülsz s neki szabad tért engedsz...“

Vajjon lesz-e magyar nemzedék, mely végre-valahára megszívelni Mocsáry Lajos és az ő „nagy nemzedéke“ intelmeit...?

Dr. Deák József

Mocsáry Lajos önálló művei:

1. Néhány szó a nemzetiségi kérdésről.
2. Program a nemzetiség és nemzetiségek tárgyában.
3. Nemzetiség.
4. A nemzetiségről.
5. Kérdések-kérdése. A magyar társasélet.

6. A reformpárt.
  7. A függetlenségi párt.
  8. Az állami közigazgatás.
  9. Válság, vezényszópolitika, nemzetiségi kérdés.
- Hírlapokban elszórt nagyszámú cikkeiről most nincs helyünk külön megemlékezni.

Az északerdélyi új román irodalom

II.

A román elbeszélő irodalom.

Amilyen korán és nagy lendülettel indult meg a román líra, oly későn indult meg az elbeszélő irodalom. 1942-ben a Tribuna kiadásában, Dancus György összeállításában, a Grai si suflat românece (Román nyelv és lélek) könyvsorozat második kötetében, Din viața satului transilvănean (Az erdélyi falu életéből) címmel prózai antológia jelent meg. Első benyomásunk az volt, hogy új északerdélyi román írók felfedezéséről és azok megszólaltatásáról van szó. Csalódunk, mert a kötet 12 erdélyi, részben világháború előtti román elbeszélőtől közül egy-egy elbeszélést, leírást vagy regény részletet. Az antológia közli, időrendi sorrendben a következő írók művét: Slavici: Popa Tanda, Vulcan József: Despartenia lui Badea Cartis (Cartis hácsi elválása), Ranta-Buțescu: Dragostea unchiului (A nagybácsi szerelme), Pop—Reteganul: Minte de muere si pacea (Asszony ész és a béke), Bolcaș Lucian: Aurel cere bani (Aurél pénzét kéri), Bărsan Zaharia: Punița (Páváska), Stoica György: Christos a in viața (Krisztus feltámadot), Agărbițeanu: Gruia és Moartea clopotarului (A harangozó halála), Rebreanu: Ion (János) regény részlet, Lupeanu—Melin: Când am jucat teatru (Amikor színházat játszottunk), Pavel Dan: Sborul dela cuiș (Kirepülés a fészekből) és Vlasiu János: Am plecat din sat (Elindultam a faluból című elbeszélését. Közli a gyűjtemény az írók életrajzi adatait is. Az antológiában szereplő elbeszélők kivétel nélkül erdélyiek. Ezek közül egy páran, így pl. Slavici, Vulcan, Agărbițeanu és Rebreanu nevei közismertek, mint a román szépróza legkiválóbb művelőit, akik még az első világháború előtt kezdtek meg irodalmi működésüket. A többiek azonban eléggé ismeretlenek, nemcsak előttünk, hanem a román olvasóközönség előtt is. Mint ismeretes, a román irodalom-politika az erdélyi íróknak csak másodrangú szerepet juttatott: csak azokat az erdélyi román írókat részesítette kellő figyelemben, akik művelke politikumot vittek bele s így politikai célokra felhasználhatók voltak (pl. Slavici, Rebreanu, Goga). Az a benyomásunk, hogy a jelen kötetben szereplő, feledésbe menő erdélyi román írók megszólaltatása a multban történt mellőzést is elégtétel akar lenni.

Az antológia bevezetőjében Dancus „Literatura și poporul Românii din Transilvania (Nép és irodalom az erdélyi románoknál) című tanulmánya szerepel. Nem célunk a cikk részletesebben foglalkozni, csak néhány jellemző sort emelünk ki, amelyek az új román irodalom vezérlő motívumai kívánnak lenni: „Az erdélyi román irodalom kapcsolata a faluval és a nagy paraszti tömeggel, mindig termékenynek és hasznosnak bizonyult, mind az író, mind az azt létrehozó nép szempontjából. Az erdélyi írók korban és áramlatokban meggyőződtek arról, hogy a nagy népi kincs a legmaradandóbb alapja egy egészséges irodalomnak. Ez a népi irányzat nem új a románoknál, mert még a multszázad végi Samanatorul (Magvető) c. lap köré csoportosult írók irányelve volt. Ennek felidézése Dancus tanulmányában, úgy látszik, hogy az északerdélyi kialakulóban levő román irodalom irányvonala kíván lenni.

A gyűjtemény kiadásával Dancus az új román elbeszélő irodalom hiányát igyekezett pótolni, mivel két év alatt egyetlen szépróza mű sem jelent meg. De ezenkívül buzdítás és útmutatás kívánt lenni az új tehetségek számára. Kívülről

ez Dancusnak a Tribuna c. lapban Colaboratorii (Munkatársak) című cikkéből is, ahol az új román irodalom célkitűzéseivel foglalkozik. Eszerint a formát illetően: „Világosságra, szabatoságra, kedvességre és egyszerűsége kell törekedni. A tartalomra vonatkozóan a főcél: „az etnikai haza megőrzése, megerősítése és felemelése, magától értetődően az igazságnak, szépségnek és a jó eszméjének keretében, lépést tartva az emberiség általános fejlődésével. Nekünk itt és most kultúrális és irodalmi tervünk kell, hogy legyen: szem előtt kell, hogy tartsuk a valóságot és az egész etnikai közösség szükségleteit“. A régi írók műveinek közlését — folytatja tovább cikkében Dancus — három tényező tette szükségessé: 1. „az olvasóközönségnek szüksége van szellemi táplálékra, 2. az egység megőrzése végett és 3. hogy mintát adjunk azoknak, akik írni akarnak vagy már írtak, de még tanításra van szükségük. (Tribuna, 1943. 357. sz.)

A szépróza megszületésének elősegítésére román kiadó-vállalat is alakult, Editura Romaneasca din Ardealul de Nord (BRAN) Hatieganu Emil vezetésével. A kiadóvállalat magaköré csoportosította a tehetségesebb írókat, akik most a szükséges anyagi támogatás mellett szolgálhatják az irodalom ügyét.

Mind ezeknek az erőfeszítéseknek, melyeknek célja a román szépróza megindítása volt, rövidesen eredménye is megmutatkozott. Megjelentek az önálló elbeszélő kötetek: Chița Julián: Popasuri, Muresanu Eugenia: Invierea Farițului, Eleazar, Raus Bálint: Pe lângă Pacat.

Chița Popasuri (Pihenő) című elbeszélés kötetét saját költségen adta ki Kolozsvárt, 1943-ban. A kötet 24, többnyire rövid kis elbeszélést tartalmaz. Chița elbeszéléseit az észak-erdélyi román költészet pesszimiztikus hangja jellemzi, irásainak témáját az élet legkülönbözőbb területeiről meríti, de sok olyan írást is találunk, amelyek egy önmagát kereső, lelki vívódások között vergődő lélek hű kifejezői. (pl. Măcut — Keresem magam.)

Elbeszéléseiben csak az élet sötét oldalával ismerkedünk meg, szinte mindenik írása egy tragédiának a lepergése: Fecior din flori (Törvénytelen fiú), aki édesanyját tagadja meg, Copil al nimenui (Senki fia), a talált gyermek sivar életének rajza, Studentul (A diák), amelyben az özvegy édesanya kitanította fiát, egyetlen jövőbeli támaszát veszti el.

A főhős legtöbbször elbukik, de mindig önhibáján kívül. Chița a szenvedőkkel való mély együttérzésű, nem titkolja el. Minden sorából érzik a lázongás a sors csapásai ellen. Az olvasót megkapják a tragikusan végződő történetek s önkénytelenül is együttérző a szenvedőkkel, akik a sors könyörtelenségének estek áldozatául.

Egyik legsikerültebb elbeszélése Flacari in Noapte (Lángok az éjszakában), melyben egy kommunista katona megtérést írja meg, a világháború szörnyű pusztításának hatására.

A kötetben egy magyarvonalkozású elbeszélést is találunk; Ramașagul (A fogadás), melyben a grófját fogadásból megtérülő jobbágy esetét mondja el. A történet 1848-ban játszódik le.

Chițának ez az első prózai kötet s ez is többnyire kisebb elbeszéléseket tartalmaz, melyekből teljes képet alkotni az író tehetségéről nem lehet. Annál azonban ezekből a kis írásokból is meg lehet állapítani, hogy mondanivalójában

gazdag, de még önmagával küzdő, ki nem forrott komoly írói tehetséget rejtnek.

Az elbeszélések formáját, szerkezetét illetően még sok gyakorlatra van szüksége. Írásai nem elég tömörek, sok benne az egyenlőtlenség, ami főleg onnan származik, hogy az epikai élményanyagot a líráival állandóan keveri (ezeknek mesteri alkalmazását találjuk pl. Tamási elbeszéléseiben).

Nyelvezete sem elég tömör, nem elég művészi. Nem válogat a kifejezésekben, ami bizonyos hanyagságot kölcsönöz írásainak.

Muresanu Eugénia: *Invierea Farizeului Eleazar* (Eleazar Farizeus feltámadása) c. elbeszélő kötete az ERAN kiadó adta ki. Az első északkelet-román írói mutatkozó be a kötetben s már csak ezért is figyelmet érdemelnek írásai.

A kötet elején néhány vallásos tárgyú elbeszélést találunk: *Invierea Farizeului Eleazar* (Eleazar Farizeus feltámadása), *Anul Domnului 64* (Az Ur 64-ik esztendeje), *Fiul pierzării* (Az elveszett fiú) és *Negutătoarea de porfira* (A kehelyárús nő), melyekben ismert bibliai történeteket dolgozott fel.

Végiglapozva a kötetet, főleg gyermekmeséi keltenek figyelmet: *Crăciunulor* (Az ő karácsonyuk), az angyaljárást váró gyermekek naiv párbeszéde, *Vine noaptea* (Jön az éjszaka), a gyermekeket mesével elaltató anyának és gyermekeinek kedves párbeszéde, *Oglinzi* (Tükrök), anya és gyermeke közötti dialógus, *Regele jarului* (Parázs király), szintén a gyermekéjszárást fejezi ki.

Ezek a gyermekmesék és azok dialógusai naivitásaikkal a gyermekéjszárás annyira hű kifejezői, hogy szinte magunk előtt látjuk a szereplőket. E hatás elérésében nagy szerepet játszik a gyermekbeszéd hű utánzása, ami az írói élet megfigyelőképességéről tanúskodik.

De nemcsak ezekben a mesékben keresi az író a képzelt világot, hanem többi elbeszéléseinek nagyrésztében is. Történetei mintha álom és valóság között lebegnének: *Poveste cu soare si lut* (Napról és agyagról szóló mese), *Răfuiala* (Leszámolás) és *Patriarhală*.

Kivételt alig találunk, ilyen pl. *Mihut Viorica*, melyben kerek kis történetet mond el a szegény almaárús leányka küzdelmeiről, melyet a mindennapi kenyérért és az iskoláért folytat.

Ugyancsak a való élet küzdelmeit eleveníti meg *Mihai pantofarul* (Mihály cipész) c. elbeszélése is, melyben a tudománysozomtól gyötört ifjú életét meséli el, aki nappal az iskolában, este pedig cipész házigazdájánál vívja meg harcát az étellel.

Általában Muresanun nem érdeklik a nagy problémák, az élet is a maga szürkeségében tűnik fel előtünk kis történetekben, melyek mozaikszerűen illeszkednek össze. De az élet szürkeségének közepette is érezzük az önmagát kereső lélek elvágódását a „fénybe”, a tökéletességbe (*Gând-Gond*, *Uf-mul capitol* — Utolsó fejezet).

Muresanu elbeszélései határozott írói készségeit árulnak el. Írásai új színt jelentenek a román szépprózában. Nagy érdeme ezenkívül, hogy az északkelet-román irodalomban általánossá vált pesszimista életemléletet megtörte.

Raus Bálint: *Pe lângă păcat* (Bűn sodrában) című novellás kötete is az Editura Romaneasca Ardealului Nordic (ERAN) adta ki, 1943-ban. Rausnak nem ez az első irodalmi megnyilvánulása, mert az 1941-ben kiadott *Versuri din Transilvania nordica* (Északkelet-román versek) c. költői antológiában mint költő mutatkozott be, méghozzá mint a fiatal költőgárda egyik legtehetségesebb tagja. Eppen ezért nagy érdeklődéssel vettük kezünkbe novellás kötetét. A kötet 16 elbeszélést tartalmaz, 158 oldalon. Raus a népből származott, s így érhető, hogy elbeszéléseinek legnagyobb része a nép életéből meríti tárgyát. Nem keresi a lét ismeretlen területeit, hanem egyszerű mindennapinak tetsző történeteivel, az emberi sors végzettségét mutatja meg. Alakjait reális eszközökkel fogja meg, s úgy mutatja meg őket, amilyenek, tele bűnökkel és jó tulajdonságokkal: *Pe lângă păcat* (A bűn sodrában), *Neamu necazului* (Nyomorúság nemzése), *L-o mușcat un câine* (Meggarta a kutya), *Muta* (A néma) stb.

A falusi ember életéből tár eleven képet *Pe lângă păcat* (A bűn sodrában) c. elbeszélése. *Canită Pál* leányát, *Florikát* a falu fiatal bíróját, *Gruie Traján* szereti, de nem veheti el, mert a lány apja perben van *Gruieval*. *Canită* eltölti a szerelmeseket egymástól. *Florika* belehal szerelmi bánatába. A lány ravatalánál térdeplő *Gruiera* már nem haragszik *Canita*, de már hiába mondja neki: „Siralod Traján a te *Florika* testvéredé és bocsáss meg.”

Szomorú és megható történetet mond el. Alakjait nem szépiíti, úgy mutatja meg, amilyenek. Nem foglal állást, de állásfoglalásra készíti az olvasót: a gyűlölet és harag többet árt, mint amennyit használ és éppen az esik áldozatul, aki mást akar azzal sújtani. De az állásfoglaláson kívül még szánalmat is kelt azok iránt, akik a sors kérelhetetlen törvényszerűségének esnek áldozatul.

Ugyancsak a sors könyörtelenségét mutatja be *Muta* (A néma) c. elbeszélés hősnőjének alakjában is. A néma lányt, *Anat* (Annát) részeges és könnyelmű bátyja, *Craimic László*, minden vagyonából kiforgatja. Talán mindennapi történet ez: a gonoszlelkű testvér saját testvérenek vagyonára tör, mégis megható, amikor a néma lányt egyedüli barátaitól, juhaitól fosztja meg testvére. Míg ez történet a testvéri szeretet s inkább kész mindenről lemondani, csak hogy bátyját kiszabadíthassa a bajból.

Raus reális eszközökkel tárja fel a falusi ember nyomorúságát, önzését, szenvedélyeit s ebben a sívár, örömtelen világban mint valódi gyöngyszem csillog fel az igazi testvéri szeretet fénye, mely érdemessé teszi az életet.

A *Neamu necazului* (Nyomorúság nemzése) c. elbeszéléseben a falu társadalmának elítélését állítja szembe a becsülettel, szorgalmas, de nincstelen *Ion* (János) *Vlad*dal, aki szegény volta ellenére, szembe mer vetni a gazdag *Natu* család leányára, *Ileanára*. Az apa kitagadja lányát, azért az szegény férjet választ. Szinte megszokott eset a falu életében, mert a falusi társadalom könyörtelen elítélése szerint a gazdagabbak lenézik a szegényebbeket és sohasem fogadják be maguk közé. Ezt a sorsot szenvedni végig *Vlad János* is, aki a szegény ember becsülettel, munkás életének a megteremtője.

L-o mușcat un câine (Meggarta a kutya) c. novellájában a román hegyi pásztorok egyszerű, de idilliikus életét eleveníti meg egy szerelmi történet keretében. *Costan* és *Spănu Páter* pásztor legények egy lányt szeretnek, *Florikát*, aki végül is *Spănu Páter* választja magának. *Costan* szerelmi bánatában megzavarodik, de az okot senki sem tudja s mindenki azt gondolja, hogy egy veszett kutya marásának a következménye jelentkezik rajta.

Az elbeszélés legsikerültebb része, midőn a román hegyi pásztorok életét eleveníti meg. Annyira reális ez a kép, mintha szemünk előtt történné minden.

De nemcsak a falu és a nép életéből meríti tárgyát, hanem az ifjúkor és diákevek emlékeiből is: *Balul lui Lucuța* (Lucuta bálja), *Spit* (Szivar csutka), *Drumuri* (Útak), *Altă ursită* (Más sors) és *Se destramă un vis* (Sztétfoszlik egy álom).

gondoljuk, hogy Rausnak a nép életéből vett elbeszélései

Ezek az elbeszélések élénk és kedves képekben idézik fel a diákevek mindenki előtt kedves történeteit. Mégis úgy jobban illeszkednek egyéniségéhez s ezért sikerültebbek is.

Általánosságban megállapíthatjuk, hogy Raus tehetséges elbeszélő, de novellái még nem elég csiszoltak, sok még bennük a sallang, a felesleges beszéd. Látszik, hogy küzd az anyaggal, de kellő gyakorlat után ezek a fogyatékoságok eltűnhetnek s akkor tehetsége és egyénisége a maga gazdagságában mutatkozhatik meg. *Parasztlakajaira* főleg *Slavici* és *Agărbiceanu* voltak hatással.

Nyelve szép, zengzetes költői nyelv, mely különösen természeti képeiben ragad magával.

Meg kell említenünk itt *Poienaru Titusz*: *Povesti Nășudene* címen összegyűjtött (Naszódi népmesék) népmeséit, melyeket a *Săptămâna* c. beszercei hetilap adott ki, 1943-ban. A gyűjtemény 8 népmesét tartalmaz: *Isprăvile unui fecior de împărat* (Egy királyfi cselekedetei) (*Piparus*

viteazul (Piparus a vitéz), Fetele smeului (A sárkány lánya), Mis Ion, Ileana Cozmeana, Feciorul împăratului negru (Fekete király fia), Boul Bărnaci (A tarka ökör) és Omul cu găscă (Ember és a liba).

A mesegyűjteményt Dancus ismertette a Tribunában. Rámutatott cikkében azokra a tényezőkre, melyek a gyűjtemény kiadását szükségessé tették. Amint mondja, a román olvasóközönség nagyrésze a falusi népből és iskolásokból áll, tehát gondoskodni kellett részükre megfelelő olvasnivalóról. Másodsorban pedig a mai idők nehézségei, gondjai között jól esik az olvasónak a mesék világába menekülni, ahol a „jó, szép, és igazság uralkodik.”

Nem célnak a mesék eredetiségét kutatni. Dancus erre vonatkozóan elég tárgyilagosan állapítja meg méltatásában, hogy „minden nép meséi hasonlítanak egymáshoz, mert az emberi lélek — általában — hasonló, egy cél felé igyekszik: a jó megvalósítására. Különbség csak a kifejezési formákban van — a költői megvalósításban, amely minden nemzet sajátosságát, nemzeti színezetét jelenti. „Hogy a szerkesztés minden nemzet meséiben egyezik, azt a szokásos kezdő sorok is mutatják. A magyaroknál: egyszer volt, hol nem volt, a románoknál: a fost odată, ca nici odată, a franciáknál: il y avait une fois, az olaszoknál: era un avolt.”

Dancus eme tárgyilagos megállapításai megcáfolják helyettünk is, Costannak a gyűjtemény előszavában tett megállapítását, hogy: „a román költőnek született”. Ez a megállapítás még Alecsandritól származik, de ennek erőszakolt fenntartása csak elfogult, öntelt bálványozásra vall.

Az északerdélyi román széppróza megindítását célozta a Viata Ilustrata c. folyóirat ez év májusában meghirdetett novella pályázata is, mely szerint három legsikerültebb elbeszélést a folyóiratban való lekötésen kívül még 150, 100 és 50 pengő pénzjutalomban is részesít. A bírálóbizottság tagjai Muresanu Fl. tanár, Raus Bálint és Păcuriu voltak. A bizottság 15 elbeszélést bíralt el és ennek eredményéről a folyóirat októberi száma számolt be. Az első Pop Mihály: In robia muncii (A munka rabságában), a második Muresanu

Eugénia: Cealaltă viață a lui Hans Holt (Holt másik élete) és a harmadik Chitta: La țârgul Sâmpetruului (A szentpéteri vásáron). Dícséretben részesültek még: Dragomir Koriolan: Moartea braconierului (Az orvvadász halála), Galațanu: Ceasornicul casei (Házi óra), Dragos Pia: Damsiunea (A lemondás), Istrats János: Vis si realitate (Álom és valóság) és Sima Valér: In umbra destinului (A végzet árnyékában).

Szemlénk végére értünk. Vázoltuk azokat az erőfeszítéseket, melyek az északerdélyi román irodalom megindulásának érdekében történtek. Feltűntünk az eddig elért eredményeket. Talán feltűnik, hogy milyen részletesen foglalkoztunk az északerdélyi románság minden irodalmi megnyilvánulásával és az erről szóló számadást, összefoglalót mi csinálunk meg először. De a sors megint hazánkba térítette vissza az erdélyi románság egyrészt. Szemlénk során főleg azt figyeltük a románság irodalmának tükrében, hogy a megváltozott helyzetben milyen problémák kötik le a lelkeket s melyek azok a kérdések, melyekre feleletet keresnek. Mindezeket a kölcsönös megismerés és az egymásrautaltság szükségességének a felismeréséből tettük. Jó lenne, ha ezeket a föloldalon is tapasztalhatnánk.

Domokos Sámuel

IRODALOM:

- Muresanu Eugénia: *Julian Chitta*: Popasuri, Viata Ilustrata, 1943. 5. sz.
 Raus Bálint: *Eugenia Muresanu*: Invierea Farizeului Eleazar, Viata Ilustrata, 1943. 5. sz.
 Muresanu Eugénia: *Valentin Raus*: Pe langa pacat, Viata Ilustrata, 1943. 7. szám.
 Pacurariu F.: *Pe langa Pacat*, nuvele de Valentin Raus, Tribuna, 1943 aug. 10-iki szám.
 Poienaru Titus: *Pe langa pacat*, de Valentin Raus, Saptamana, 505. szám.
 Dancus György: *Povesti nasaudene culese de Titus Poienaru*, Tribuna, 1943 okt. 1. szám.

Régi román vigéposzok társadalomtörténeti jelentősége

A magyar—román szellemi kapcsolatok fokozatos feltárásában nemesak az jelentőségre méltó haladást, ha új adatok tégláit építhetjük bele szintézisünk nagy épületébe, hanem az is, ha a már ismert tényeket minél szervezesebben ábrázolt történeti keretbe állítjuk. Az erdélyi román irodalom első, félszázados próbálkozásait időben és térben elszigeteltnek, társalomalannak fogjuk tartani mindaddig, amíg az egyes tények mögé nem tudjuk odaképezni azt a magyar művelődéstörténeti hátteret, amelyből a román vonatkozású mozzanatok — rendszerint más nemzetiségek eszmélésével egyidőben — szinte szükségszerűen kisarjadtak.

E háttér megrajzolása természetesen aprólékos munkát igénylő és sokszor igen bonyolult feladat, amelynek megoldása közben egyébként rég feledésbe ment körülményeket is figyelembe kell vennünk. Mélyen alá kell szállnunk a nagy, egy-egy kort mintegy szimbolizáló írók ormainól s el kell jutnunk ahhoz az alázatosabb szemlélethez, amelynek tükrében egy lelkes alkalmi vers talán több sugárzó és ösztönző erőt képvisel, a nemzetiségek szempontjából talán fontosabbnak tűnik fel, mint Berzsenyiek éji homályba vesző, olymposi ritmusai. Az első román humanisták, akik — akár a mi Révai Miklósunk — a kor divatja szerint Janus-arcukkal még egyforma érdeklődéssel tekintettek poézis és tudomány felé, Berzsenyit aligha olvasták, de ismertek szorgalmas

nagyváradi magyar írókat, akiknek polihisztori működése rájuk is ösztönzőleg hatott. Elismerjük, hogy Peretsényi Nagy László „Orodias”-a (1804) önmagában véve a mai olvasó, sőt a mai irodalomtörténész számára sem különösebben vonzó alkotás, de a nemzetiségek szellemi életének bűvára mégis érdeklődéssel lapozgat benne. Nemesak azért, mert e mű függelékében jelent meg Sinkai György önéletrajzi előgája, hanem azért is, mert Peretsényi latin versei — amelyeknél a történeti jegyzetanyag sokkal fontosabb volt, mint a hexameteres költemény — közvetlen mintául szolgáltak Sinkainak szintén jegyzetekkel túlhalmozott, tudós körítésbe helyezett önvallomásához.

Új szempontokat kell tehát felvennünk kutatásunknak szinte minden vonatkozásában. Ha például arról van szó, miért lett éppen egy XVI. századi magyar szépirodalom román átdolgozása a keleti szomszéd nép első szépirodalmi olvasmánya, gondosan mérlegelnünk kell Gyergyai Alheri „Argirus”-ának gazdag XVIII. századi utóéletét, ezres példányszámú kiadásait, stb. S ha kezembe kerül Klein Sámuel 1806-ban megjelenésre szánt szótárának elsárgult előfizetési felhívása, tekintsd ezt úgy, mint a sarjadó román irodalmi életnek egyik legjellegzetesebben középeurópai megnyilatkozását, s vésd eszedbe, hogy a Kárpátokon túl ekkor még semmiféle szellemi termék nem terjedt a Magyar-

országon divatos „praenumeratio” útján...¹

Új szempont lenne az is — s erre szeretnénk e rövid vázlatban rámutatni, — ha az erdélyi román irodalom legelső termékeit társadalomtörténeti szempontból vizsgáljuk, s azt kérdezzük, hogyan tükröződik bennük az az osztályellentét nemes és jobbágy között, amelyet a XVIII. század 80-as éveinek forradalmi megmozdulásai kétségtelenül kiéleztek. E kérdés vizsgálata azért is érdekes, mert az erdélyi román irodalom demokratikus szelleműl áthatott, filantropikus célkitűzésekkel indul el a fejlődés útján, éles ellentétben a Kárpátokon túli bojár-írók osztály-gőgjével, amely sokáig teljesen érzéketlen maradt a parasztság mérhetetlen szenvedéseivel szemben. Erdélyben maguk az írók is többnyire paraszti származású, esetleg falusi papcsaládból kiemelkedő kispolgárok, akik elérték ugyan a hivatalnoki ranglétra alsóbb fokozatait, tehát hivataluknál fogva tollforgatók, de azért, ha saját kedvtelésükre tollat ragadnak, nem felfelé, egy nem-létező szellemi elit felé tekintenek, hanem lefelé, a tudatlanság homályában élő, de roppant energiákat rejtő parasztság felé.

Erdélyi demokrata írói, a brassói Barac János és kortársai tehát tudatosan népi írók voltak: nemesak ösztönzést merít-

¹ Vö. Kulcsár Adorján: *Olvasóközönségünk 1800 táján*. Budapest, 1943., 9, 35-36. l.

tettek a népből, nem népi frissességgel és leleménnyel szolgálták ki a magas műveltségükben elfásult városiakat, hanem beérték azzal a sokkal szerényebb, de mégis átfogóbb jellegű feladattal, hogy a nép kiművelése végett román nyelven való világírodalmi ponyvát² teremtsenek: Barac népkönyvvé dolgozta át Mészáros Ignác „Kártigám“-ját is vagy Dugonics András „Uliasz“-ét. E sajátos feladatkörben Tih Eulenspiegel Hamlettel találkozott, s Ovidius Árgirussal kötött barátságot. Végeláthatatlan sorozatban ömlöttek a szorgalmas versíró tollából azok a népies veretű, de könnyedén rimelt és jól folyó trochaikus nyolcasok, amelyeknek medrébe végül beletorkollott egy tipikusan demokratikus célzatú mű is: Fazekas Mihály „Ludas Matyi“-ja.

Ha Barac átdolgozását, a „Pepelea Gascariu“-t az osztályellenléteket népi ellentétű váltó magyar földesúr—román paraszt kettősség szempontjából nézzük, feltételezhetjük, hogy Döbrögi háromszori csúfos megveretésének története a román író kezén éles szatíra lett a magyar nemesurak hatalmaskodásai ellen. Erről azonban még szó sincsen! Barac a nagyenyedi református kollégium nevelője volt, első verseit magyarul írta, lelkes honfői érzéssel emlegetvén a „magyar vért“, mely szívében „híven vér“, tehát egész lényével odatapadt még a XVIII. századi „Hungarus“-eszméhez, amelyet Erdély románjainak lelkében még a Honia-mozgalom s a „Supplex Libellus“ évei sem halványítottak el máról-holnapra. Barac tehát még akkor sem támadt a magyar nemesség ellen, amikor pedig irodalmi mintája és forrása egyenesen csábítható volna, hanem — böles önmérséklettel — átdolgozása egész cselekvényét áthelyezte a Kárpátokon túlra, ahol, a szomorú emlékeztető fanarióta korban épp úgy, mint azelőtt és azután, a parasztság helyzete sokkal súlyosabb volt. Barac a gonosz földesurat nem hagyta meg magyarnak, hanem épp úgy románná tette, még pedig minden valószínűség szerint havasalföldi románná, mint magát a furfangos Ludas Matyit: így tehát Döbrögi udvarháza egy basáskodó „bojer“ keleties környezetévé vált, ahol a strázsá balkáni arnóta s a tisztartó görög nevet viselő „logotát“, vagyis a bizánci udvartól idáig súlyos „Jogothetos“. A célzatosság persze megmaradt, de minden magyarellenes élnélküli; a magyarbarát és magyar irodalmi forrásokból mindenkor szívesen merítő Barac még a szatírára természetesen kínálkozó lehetőségeket is gondosan elkerülte, s ahelyett, hogy az osztályharcot és a nemzetiségi ellentéteket Erdély földjén szította volna, kemény szavakkal s maró gúnnal ítélte el a Kárpátokon túl uralkodó állapotokat. Az irodalmi téren szerény tehetsége ellenére is úttörő jelentőségű Barac a magyar—román viszony szemszögéből tehát úgy tűnik fel, mint aki inkább kész szolgálni, mintsem aláítani a magyar—román közeledés és megértés ügyét, s ezzel lényegében vége a XVIII. század második fele előtti, hagyományos fejlődés útján maradt.³

² Vö. Gáldi L.: „Ludas Matyi“ román átdolgozása. Budapest, 1943. Az „Irodalomtörténet“ füzetek 15.

megyei származású költő messzebbre jutott, mint az ortodox Barac: míg emez magyar református környezetben nevelkedett, tehát már neveltetése révén a nagyománys erdélyi ideológia körében maradt, addig a görög-katolikus Budai, — akinek magyar nemességgel bíró családja Magyar Bálinttól, Horvátország bánjától származtatta magát (erre vall névaláírása: is: Johannes Budai de Banul) — elindult az unitus papok szokásos vándorútján: Bécsbe került, a Szent Borbála-kollégiumba, mint Klein és Sinkai, s az erdélyi triász korifeusaihoz hasonlóan őt is nem annyira a nyugati egyház latin kultúrája vonzotta, mint a Bécsben megismert felvilágosodás filantropizmusa s jogegyenlőséget követelő eszmévilága. Budai annyira messze sodródott az egyházi szellemről, hogy csakhamar végérvényesen szakított papilvájával s inkább a jozefinista szellemű Lembergben lett a monarchia szerény beamtere. A messi Galiciában sem feledkezett azonban soha meg a népéről: asztalfiókja számára írogatott egész életében nemesak román szótárt és nyelvtant, de korszerű komikus eposzt is, amelynek mintái között az antik Békaegérharc, Blumauer „Aeneis“-travesztíája, Voltaire „La Pucelle“-je és Tassoni „La secchia rapita“-ja adnak egymásnak találkozt. Amint látjuk, Budai egy lépéssel tovább ment irodalmi téren, amennyiben nem annyira a néphez fordult díszes mitológiai ballasztot hordozó, cigánytárgya eposzával, hanem már arra a román szellemi elitre s politikai vezetőrétegre számított, amelyet egykor az ő eszméinek kellett megteremkenyíteniök. Budai tehát mint román író új típus képviselője, műve, társadalmi és irodalmi célkitűzéseit tekintve, egészen új kezdemény, s új az a célzatosság is, amelyet Budai vígeposzában kifejezésre juttatott.

Láttuk már fentebb, mily gondosan került Barac „Ludas Matyi“-átdolgozásában minden olyan vonatkozást, amely olajat önthetett volna a magyar—román érdekellentétek hamu alatti izzó paraszára. Barac még akkor is kerülte a magyarellenes célszokat, amikor erre mintája csábította, Budai viszont — az elkövetkezendő XIX. század hajnalán — még akkor is magyarellenes uszítóná vált, amikor ezt művelő gondolása és technikai felépítése egyébként semmiképp sem indokolja.

Miről is szól az első fogalmazásában 1792 és 1800 között írt „Tiganiada“? Történeti keretét Vlad Tepes, a híres „karó-bahúzó“ havasalföldi vajda törökellenes vállalkozása nyújtja, amelynek során a cigányok is hadba szállnak, s a keresztényeket épp úgy támogatják a menny, a törököket pedig a pokol hatalmasságai, mint a „Zrinyiász“-ban. Ebben az egész török elleni hadjáratban célzást szoktak látni II. József 1788-i háborújára, s talán nem is minden ok nélkül. Ha e ponton megáll Budai, szellemes persziflázást adja — Blumauer nyomán — a cigányok ismert hősi erényeinek, és szatírája annál találóbb lehet, mert a fanarióta-kor, román vonatkozásban, a havasalföldi és moldvai katonacélét mélyrontját jelenti.⁴ Mindez azonban nem szolgálta volna még Budai igazi célját: a magyar—román osztályellenlétek kiélezését és elmélyítését. Epen ezért a

³ Vö. Gáldi L.: Árgirus története az oláh irodalomban. Egyetemes Philológiai Köz. lony, 1939.

magyar nemes első, Fazekas szellemében fogant román ábrázolását nála találjuk, amennyiben a török elleni harcok szövevényét Becskereki Istók kalandjainak epizódjai teszik még bonyodalmasabbá.

Kie ez a Becskereki Istók? Több kipeleven-gézésre váró motívumot magában egyesítő, legendás alak, Magyar neve ellenére fajilag nem magyar, hanem román cigány, akinek muzsikusa őse magyar nemességre tett szert és birtokán, „Uramházán“ (!) fiát, Miskát már egészen magyaros szellemben neveltette. Becskerek Miska fia volt azután Istók, akiből Budai valószínűleg magyar „Doa Quijote“-t formált.

E beállítással Budai egy csapásra több célt ért el, Mindenekelőtt támadta azokat a románokat, akik magyar nemesi rangra emelkedvén léleken is igyekeztek a magyar nemességhez idomulni, továbbá gúnyosan utalt az erdélyi magyar nemesség egyes tagjainak a románok által annyit emlegetett román eredetére, ütött egyet a „magyar“ cigányzenén, amelyet románnak vélt, s végül, mivel követlenül nem is a magyarokat, hanem a magyarrá asszimilált románokat (sőt itt, a komikus hatás kedvéért, román cigányokat) támadta, kegyetlen kritikát gyakorolhatott az egész magyar nemesi életformája szemben. Így lett Becskereki Istók ma is gyakorta emlegetett tipikus hős a románság magyarellenes szemléletében, mintegy elkarva a maga köd-alakjával a magyarságot s megnehezítvén „feudálisnak“ bélyegzett népünknek ösztönébb, becsületesebb megismerését. Slavicinak a „szilaj“ és „dölyfös“ magyarról adott jellemrajza 70 évvel később sem lesz más, mint újabb vádirat a szimbólummá nőtt Becskereki Istók ellen.⁵

Társadalomtörténeti szempontból Becskereki Istóknak, e román szemmel formált Hűbele Balázsnak kalandjai kevésbé érdekesek. Elég megemlítenünk, hogy regényes oivasmányaitól felhevült aggyal, Cervantes hőseként indul el a maga délkelet európai Dulcinea-ra, az ehaból Anghelina Keresésére román szolgája, Haicu kíséretében. Budai tehát teljes igyekezettel kijátsza azt a magyar úr — román paraszt ellentétet, amelyet Barac még óvatosan elkerült. Haicu, a délkelet európai Sancho Panza, itt is a naiv realizmus, a természetes józan ész szószólója, aki az olvasó előtt annál rokonszenvesebb, mert Istók barátunk okkal-ok nélkül kegyetlenül lehardja, s harsány „teremtette“-kiáltások kíséretében minduntalan „havasí rabló“-nak nevezzi. Haicu azonban e szitkokat zokszó nélkül tűri egy darabig, a hagyományos „cinye mintye“ csalóka alázatosságával. Böles tanácsokkal, paraszti ravaszszággal mérsékli ura kalandvágyát s hű kísérelője akkor is, amikor Istók egy pástori leány sárkánynak vélt macskájára támad. Végül azonban mégis kijő a békéltetésből. „Ember vagyok én is, bár nem hordok dolmányt!“ — mondja Istóknak a maga emberi méltóságába vetett szilárd hittel, s noha Istók gőgösen hivatkozik a maga földesúri jogaira — „Jobbágyom vagy, megölhetlek vagy eladhatlak!“ — végeredményben mégis Haicu kerekedik felül: egy veszélyes kaland alkalmával megmenti Istók életét, mire a földesúr felszabadítja, nemes apróddá (fecior de curte) lépteti elő s — jogi

⁴ Lásd a Convorbiri Literare 1871-i évfolyamában, Röviden utalt rá Eckhardt S.: *Mi a magyar?* Bp., 1939. 110—11. l.

szempontból elég homályos módon — „félnemesség“ (nemes de jumetate) teszi.

Az elmagyarosodott Beeskerek Istók és román jobbágya közti ellentét így bizonyos mértékben kiegyenlítődik, azonban kétségtelen, hogy a költemény nem ezt az *egymásrautaltságot*, földesúr és jobbágy érdekeinek e szükségszerű — bár rendi szelvényben keresztülvitt — összehangolását domborítja ki. Az olvasó emlékezetébe inkább Istók hamis gögje és durvasága véssődik, s bizonyosak lehetünk afelől, hogy maga a szerző is ezt a mozzanatot tartotta fontosabbnak. Még arra is gondolt, hogy Beeskerek Istók kalandjaiból külön verses elbeszélést formáljon „Trei viteli“ (Három

vitéz) címen. E mű befejezetlen maradt ugyan, azonban ezáltal legalább a „Tiganiada“ második, 1812 előtt befejezett kézírata megszabadult a cselekvény szempontjából amúgy is felesleges, magyarellenes epizódoktól.

... Erdély régi román vigéposzai így mutatják a román magatartás két különböző arcát: Barac „Ludas Matyi“ átdolgozása még a hagyományos „Hungarus“-tudat légkörében fogant, Budai viszont egy lépéssel tovább haladt s megteremtette a magyar nemes kegyetlen torzképét. E két író szemlélete múlt és jövő választóvonalán áll, de mindkettőjük demokratikus fel-fogása már ama szociális látásmód meg-

nyilatkozása, amelyet a Kárpátokon túli, arisztokratikus fogantatású irodalmi fejlődésbe csak a XIX. század végén visz majd bele Dobrogeanu-Ghera, az Oroszországból Skandinávián át Romániába jutott, *szélsőségesen szocialista kritikus*. Az erdélyi román irodalom társadalomszemlélete tehát közel egy századdal előzte meg a Kárpátokon túli irokat, s e tényben lehetetlen mást látnunk, mint azt, hogy a Kárpátokon innen mindenkor közvetlenebbül, akadálytalanabban tudtak érvényesülni Közép- és Nyugat-Európa haladásra sarkalló, nagy szellemi áramlatai.

Gáldi László

K Ö N Y V S Z E M L E

A MAGYAR LÉLEK SZOLGÁLATÁBAN. A Széchenyi Magyar Kultúregyesület érsekújvári csoportjának évkönyve. 1942—43. Szerkesztette: Vass Károly.

Ez a száthatvanoldalas szép kiállítású és rokonszenves kiadvány több okból is megérdemli, hogy felfigyeljünk rá. A magyar tudományosság néhány fémljelzett szaktudósa mellett (Gunda Béla, Kniezsa István, Tamás Lajos, Rónai András) a vidéki kultúrélet helyi szervezőinek megnyilatkozásait tartalmazza az évkönyv. Célja jóval több az előadások tartalmi kivonatolásánál. A gondos szerkesztés és a sok elvi fontosságú állásfoglalás szinte világ-nézeti manifesztummá avatja a könyvet, mely bevallottan útmutató kíván lenni a SzMKE többi helyi csoportja számára megjelölésén, hogyan és hol kell munkálkodnia a vidéki kultúregyesületnek. A könyv több tanulmánya, különösen a szerkesztő erős ideológiai megalapozottságú cikkei azt bizonyítják, hogy az érsekújvári SzMKE-től megvalósult a felszabadulás utáni években a helyes utat. Az egyesület mostani munkásságát igen nagyfokú tudatosság jellemzi; a népművelő szándék itt nem téved rapszódikus rögtönzésekbe, hanem előre megszabott program alapján érvényesül. A SzMKE lelkes fiatal vezetői különösen a magyarságtudomány friss diszciplínáiban látnak sok ten-nivalót. A könyvbe összefoglalt előadások egy részét is a szerkesztőnek az a lényeges felismerése inspirálta, hogy nagyon megfogytunk magyarságunkban. A SzMKE érsekújvári előadói a tájhoz, a táj népéhez, szokásaihoz, néprajzi viszonyaihoz, történelméhez fűzik mondanivalójukat s ezen a téren e kis kötet rendkívül sok rokonszenves adatot hoz, vagy elevenít fel. A helyi történet adatainak feltárásában különösen Szőke Béla, Kenessey Kálmán és Kálmán Béla hoznak érdekes anyagot. A könyv viágnezeti alapjait Vass Károly szerkesztő fektette le számos cikkben. Az előadások megválogatásánál és általában az egész SzMKE munkában erősen érvényesül a szűkebb táj értelmezésére építő nevelői szempont s ebben e könyv határozottan új utakat mutat. Olyan kezdeményezés ez, amelyre úgy hisszük, országos viszonylatban is fel kellene figyelniük a népművelőknek. Az érsekújvári SzMKE a helyi hagyományok feltárásával és a népi kultúra iránti érzék felébresztésével egészen új lehetőségek elé állítja a népművelést: megfosztja a régi kezdetlegessé-

gétől és egy nagyobb nemzetnevelő cél keretébe állítja be. A SzMKE eme legújabb kiadványa ennek a helyes tájékozódásnak a fontosságára figyelmeztet mindenkit, aki szívén viseli a nép műveltségének a sor-sát. Persze, ezek a cikkek javarészt a középosztályi közönségnek szólnak, rávonatkozik az a szerkesztői megjegyzés is, hogy megfogytunk magyarságunkban. A SzMKE sajátos hivatásán tűnődve, ezekután érdeklődéssel gondolhatunk arra, hogyan fest ez a program a széles néptömegekre vonatkoztatva? Az érsekújvári SzMKE ezidőszert a középosztály helyesebb tájékozódását kívánja megvalósítani előadásával, de a lecke nemcsak a középosztálynak szól: a népművelés is az itt elhangzott szempontok az irányadók.

Kovács Endre

ÚJ ROMÁNYELVŰ „ABECÉ“ ÉS OLVASÓKÖNYV.

Az 1943—44-es tanév elején értékes ajándékot kaptak az északerdélyi román tanítási nyelvű elemi iskolák. Egy új *ABECÉ s olvasókönyvet* az első osztályosok számára. E tankönyv fontosságát és értékét az is említi, hogy az elmúlt két évben csak egy szükségteremtette s a megírás sürgőssége miatt nem megfelelő tankönyvet használtak. A most használatba került könyvet egy szerkesztőbizottság írta és a kolozsvári *Minerva Rt.* adta ki a közoktatásügyi minisztérium engedélyével.

Egy jó tankönyv nemcsak a tanulóknak, hanem az oktató tanítóknak is nagyon megkönnyíti a munkát s így ez az új könyv, amelyről csak jót és dicsőretet lehet mondani, örömet szerez tanulóknak, tanítóknak egyaránt, a magyarság nemzetiségi kultúrpolitikájának pedig dicsőséget.

Már maga a könyv mérete szerencsésen volt megválasztva. Jó papíron, csinos kivitelben készült. Minden rajtot és a színes nyomású fejléceket *Cseh* grafikus művészi ízléssel és a könyv didaktikai szempontjainak figyelembevételével dicsőretre méltó ügyességgel készítette.

A könyv három főrésze oszlik. Örömmel állapítottuk meg azt is, hogy a szerzők minden téren tekintettel voltak arra a körülményre, hogy e tankönyv román anyanyelvű kis gyermekeknek akar a betűvetésre megtanítani. A szerzők nemcsak egy magyar Abecé-t fordítottak le románra, hanem a román lelkületű gyermek szellemének megfelelően valóban román tankönyvet írtak, amely az állam érdekei-

nek szemmel tartása mellett, az anyanyelv természetes jogáról és az ezzel kapcsolatos érzelmekről sem feledkezett meg. Így például:

A betűk sorrendje a románoknál használatos abc szerint van bemutatva. A könyv szövegében gyakran találunk a románok között közismert versikéket, olvasmányokat. De ezeken felül talán a legbeszédesebbek maguk a rajzok, mert közöttük több román népviseletben ábrázolja a személyeket. Ahol pedig állami vonatkozású a személy, ott magyaros a ruha, de a legtöbbször nemzetközi városias ruhában van ábrázolva. A könyv említi is egy románruhás falusi gyermeket ábrázoló bárányszőr sapkában, amint egy nagyméretű könyvnek, az ABC-nek a tábláját két kézzel kíváncsian felnyitja.

Általában e tankönyv igen helyesen ösze tudta egyeztetni a hivatalos tanmenetet, az állam érdekeit és a román anyanyelvű tanítványok szükségleteit. Úgy hisszük, hogy a mai kor követelte egészséges magyar nemzetiségi szellemnek és a kormány felfogásának ez felel meg.

Mindez elismerő szavak mellett, ha már kritikát is akarunk gyakorolni a könyvről, megemlíthetjük egy esetleges második kiadásnál való figyelembevétel céljából az alábbiakat:

1. A lehetőség szerint az egyes betűket, elbeszéléseket, amelyek valamely évszakkal kapcsolatosak, arra a helyre kellene beiktatni, amikor körülbelül sorra kerül annak tanítása, nehogy télen nyári tárgyú elbeszélést tanuljanak a gyermekek és fordítva.

2. Elég gyakori a kisebb jelentőségű helyesírási hiba. Így például a „l-au“-nál az összekötő vonalka helyett gyakran hiányjel van téve az „l“ mellé, így: „l'au“.

Reméljük, hogy a *Minerva Rt.* a román nemzetiségünk pedagógiai érdekeit szolgáló e szép és sikerült kezdeményezése után mielőbb kiterjeszti magyar érdekeket is szolgáló munkáját és eme elsőosztályos tankönyv után kiadja a következő osztályoknak szóló könyveket is, mert a jelenleg használatban levők itt sem felelnek meg a mai követelményeknek. Ez a szép és eredményes kiadás mind pedagógiai, mind nemzetnevelésügyi megnyugtató biztosíték a következő kiadványokra, értékét illetőleg.

V. G.

KÖRNYEI ELEK: AZ EMBER TRAGÉDIÁJA A HUSZADIK SZÁZADBAN. — Pietás. Két drámai költemény — a Toldy Kőr kiadása, Pozsony.

Környei Elek a második világháború borzongó lelkü, tépelődő emberének gondolatait foglalta ebbe a két drámai költeménybe. Az elsőre az Ember Tragédiájától kapta az ösztönzést; a mai kor embere ösztönyszerű párhuzamot von elményei és Madách Tragédiájának nagy jelenetei között. Környei az „óvópincét” írja meg drámai költeményében, Eva, a gyermeket féltő asszony és Ádám az óvópincében találkoznak s Lucifer itt igyekszik kísértésbe vinni a kétségbeesés szakadékának szélén tántorgó Ádámot, hogy ölje meg a gyermekét, de Ádám az utolsó pillanatban visszaretten ettől a szörnyű léptől. Egy mozdulat és a gyermeket „megmenti” Ádám attól, hogy ilyen szenvedést majdan ő is átéljen, de a végzetes tétől visszatartja Eva síkolya. Az Ur hangja is megszólal a szín mögött s Ádám tőle tudja meg, hogy a mai esztelen rombolás mögött is lehet Istennek általa nem felfogható célja. Ádám feladata csak egy lehet: a küzdelem és a bizakodás.

A másik drámai költeményben az anyai szeretetet dicsőíti Környei; a Szent Péter bazilikában levő Michelangelo alkotás és a fiát elvesztő mai anya közötti párhuzam áll a drámai költemény magvában. Itt is a mai szörnyű világháború pusztítása sodorja az embereket a kétségbeesés szakadékáig s megint a Hit az, amely irt ad a megsebzett léleknek.

Környei jól eltalálta az Ember Tragédiájának hangját és hangulatát. A Pietásban Michelangelo párbeszéde a Sátánnal a mostani háború minden borzalmat és értetlenséget tárja az olvasó elé s rávilágít a tényre, hogy mai világunk mennyire a Sátán kezébe került. Innen valóban csak az Isten az, aki az egyetlen kiutat eltalálhatja.

Csuka Zoltán

HEGEDÜS GÉZA: OLASZORSZÁG SZÜLETÉSE (Linea, 1943)

Kossuth írja a hetvenes évek végén, hogy a XIX. század második harmadát át-szövő magyar szabadságmozgalom három ízben találkozott a hasonló célkitűzésű olasz törekvésekkel. Az első, egyre erősödő földalatti moraj, két nép forró szabadsági vágya az osztrák rendőrszisztem alól a lelkek mélyén játszódott le, indíték volt, halvány jelzőfűz a Szent Szövetség éjszakáján. A második jeledás, Károly Albert legyűrt felkelése ösztönzés és figyelmeztető. Ösztönzés a magyar szabadságharc haladéktalan megindítására, drámai figyelmeztetés a forradalom gondos előkészítése és elszánt megvívására. A harmadik találkozó az ötvenes évek végén a magyar emigráció katonái és Garibaldi, Kossuth és Cavour között történt. Előbbi az Italia Unitát eredményezi, utóbbi Kossuth nagy dunai projektumának főpillére volt, mely az egyesülés óráján már a megvalósulás stádiumába lép s Cavour hírtelen halálával szertefoszlik, mint egy időnként más és más formában, de egyazon értelemmel felkísértő fájdalommal szép gigász terv, talán utóéletetlen politikai ábránd, talán út a közép-délkelet-európai végleges rendezés felé.

Hegedüs Géza, a finomtolkú esztéta és kulturtörténész az olasz forradalmi lelkület rezdüléseiből állítja össze a mozgal-

mas kor mozaikját, Olaszország születésének korát. Irkább érzékeltet, mint magyar-ráz, nem indokol, hanem biztos kézzel vezet a forrongó események sodrában a szabadságvágy ősi emberi mértékével. Olaszország születése nemcsak egy nemzet kiforrásának kora, de szellemtörténeti választóvonal is a rosszcillagú negyvennyolcas forradalmak után elkövetkezeti időben, mely kettévágja az elnyomatást és megnyitja a népi felszabadulás útját, akár Piemontból, akár a Duna völgyéből nézzük Európát. Az elhatározó történelmi eseményeket meg kell érlelni, önmaguktól nem érnek be a döntő pillanatra, ahol a kísérlethöz valóóság, a kalandból történelem válik. Hogy Solferino elkövetkezzék, szükség volt Mazzini tollára s a közel egy emberöltőn át vívott titkos forradalmistásra, épúgy Garibaldi két forradalmára, a vesztettre és győzedelmesre, mert időtálló létet, hogy a forradalmak első változata legfőbbször a mélybe hullik. De nemkevésbé Cavourra, az építő diplomata-ra, ki tartózkodó mosolya mögé rejti forró érzelmeit, egyik kezével elhárítja a tornyosuló diplomáciai veszélyt s a mássikkal fegyvert és pénzt küld a marsaljai ezernek. Hármuk sorsa és munkássága összeforr egy nemzet egységévé kovacsolásának művében s ha van tragikum, mely két oly közelálló nemzeti forradalmat egymástól mégis elkülönít, kétségtelenül az, hogy a magyar szabadságmozgalom három vezérszelleme ezt a „piemonti” egységet nem tudta megteremteni.

Hegedüs a tárgy fölcényes ismeretével, a szellemi együttérzés hittel s az európai politikai fejlődés mértéktartó figyelembe vételével nyul a nemzetét születő Italia korához. Valósággal új műfajt szerkeszt, hogy kortársi közelbe hozza a bonyolult és zavaros éveket, melyek fegyverműhelyében a szellem és emberi szolidaritás jogán beteljesül a szabadságra érettek álama. Ez a műfaj, az elbeszélő esszé sajátos formája, lebontja a nagy távolságokat, melyek időben mutatkoznak a mai és tegnapelőtti Európa között és felerősíti azokat a kontúrokat, melyek a földréz sorsában ismételtén visszatérő motívumokká lettek. A friss és sokrétű bemutatás hadvezéreket, diplomatákat, emigránsokat, hazafiakat és eselszöveket emberi mértékben állítja az olvasó elé s bekapcsolja azt egy letűnt nagyszerű kor érzésáramába, melynek feltisztuló tanulságai, a kisnépi szabadság és az emberi szabadságjogok tisztelőnek hite ott remegnek ma minden jó európai szíven. A fegyverek nem arra valók, hogy véjük ezek ellen ártsunk, hanem az emberi és nemzeti szabadságjogok biztosítására, önértékes védelmére s ha kell, hősi kivívására. Erre tanít az Italia Unita férfainak harca a válságos órák, mikor a humanizmus és reneszánsz drága földje vérzik és zúzódik s épolly megszagattott királyi palást, mint Garibaldi marsalai partraszállása előtt.

Hegedüs tanulmányát a felszínes mérlegelés talán korszerűtlenség mondhatja. Mégis e „korszerűtlen” írásoknak van igazi emberi és gond lati korszerűségük.

Kemény Gábor

MAGYAR TÁJÉKOZTATÓ ZSEBKÖNYV. — A Magyar Nemzeti Szövetség Kiadása, Budapest.

Báró Perényi Zsigmond előszavával jelent meg már második kiadásban ez a

minden kérdésre kiterjedő 1200 oldalas könyv. A mindennapi élet gyors ütemében nincs idő nagyobb és tudományosabb munkák áttanulmányozására és hosszabb szakirodalom átolvasására. A mai rohanó korban minden a keze ügyében kellene, hogy legyen, a korral lépést tartani kívánó embernek és ezt pótolja ez a könyv. Az életben minden eshetőségre készen kell állnunk a gyors felelettel s ezért a könyv úgy van megszerkesztve, hogy mindentől a legfontosabbat sürítették össze benne. Hű tükörképe nemcsak magyar életünknek, de a világgal kapcsolatos kérdéseinek is. Dicséretére a könyvnek, de egyben elismerése is a kérdés fontosságának, hogy mintegy kétszáz oldalon ismereteli a Kárpát-Duna sorsközösségét, az itt élő nemzetiségek egymáshoz való viszonyát és történeti alakulását. A nemzetiségi kérdés főbb mozzanatait tíz pontban foglalták össze, éspedig: A nemzetiségi kérdés rövid története; magyarság sorsa a megszállott területeken; a magyar nemzetiségi politika alapelvei; a hazai németesség; a szlovák-kérdés, a délszláv-kérdés (a szlovén-probléma, a szerb—horvát-probléma); a román-kérdés; a rutén-kérdés; a dunai népek együttműködésére vonatkozó magyar tervék és állásfoglalások; és végül a pánszláv gondolat. Nemzetiségi kérdéseink legfontosabb és legmindennapiabb vonatkozásai. S ha kétszáz oldalon nem is tárhatja föl a legrészletesebben mindazt, ami e bonyolult kérdéshez tartozik, mégis e rövid téren annyira világos képet kaphatunk honfoglalástól napjainkig a kérdésben, hogy még a laikus olvasó előtt is tisztán áll hazánk legnagyobb és legfontosabb problémája. A könyv szerkesztői szinte felbecsülhetetlen munkát végeztek és értékes útmutatót adtak ezzel a művelt magyar közönség kezébe és bemutatják a föld és nép, mult és jelen, külföldi kapcsolataink és Magyarország európai küldetését. Tartalmából nem hiányzik semmi, ami a napi és általános kérdéseinkre választ gyorsan nem adna. Tartalmában helyet foglal minden, csak a fejezetek gyűjtőcímet elég ismeretünk, hogy kitűnjék az a gazdagság, ami a könyvben van: Általános adatok; Kárpát-Duna sorsközösség; Gazdasági egység. Szociális problémák; Kulturpolitikai adatok; Sport és idegenforgalom; A magyar nemzet története a honfoglalástól napjainkig; Magyarország főbb kapcsolatai a külfölddel; A háború krónikája. A magyar sajtó és végül lexikoni magyarázattal ellátott név- és tárgymutató. Ezekben a fejezetekben minden benne van, ami az ismereteinket bővíti, ezért a könyv az utóbbi évek egyik legértékesebb hézagpótló munkája.

Bihari Sándor

STADLER AURÉL: AZ ALÁZAT KÖNYVE (Papp Géza kiadása, Szabadka.)

Böles aranymondásokból áll a 48 oldalas kis füzet. Egy élet tanulsága van össze-sűrítve benne jó és rossz oldalával. Megszívlelendő kis tanácsok három-négy sorban melyek ugyanúgy szólnak az élet nap-sugaras oldalán járóhoz, mint a „veríté-kező” oldalnak: Légy böles és mindig belátó, embertársadhoz türelmes s máris megtalálsz életed célját. Nagy előnye Stadler Aurélnak, hogy az életet nagyon mélyről ismeri és így minden sora, akár lírai vallomások, akár etikát vagy aforizmát ír, a bölcsesség mélyéből fakad. Külön értéke a kis füzetnek, hogy a nem-

zetiségekhez is szól benne, egy külön kis etikai kátét adva, a mindennapi jótanácsok a legigazabb igazat mondják. Ezt és ehhez hasonlót ír Stadler Aurél a nemzetiségekhez: „Légy elégedett és hidd el, Európa kevés népe fogadna ily megértéssel. A magyar föld talán az egyetlen, hol nincs elkülönülés nemzetiségi tekintetben, hol a szellemi áramlatok egy nagy közös cél felé sugároznak, hol kéz a kézben mindnyájan testvérekké egyesülhetünk közös bodogulásunk javára...” Mennyi igazságot és mennyi átérzést mond csak ez a pár sor is. A kis füzet kitűnő szerzőjétől leginkább verses köteteket kapunk (eddig hét kötetet jelent meg), hasonló munkája 1938-ban jelent meg, amely két kiadást ért el. Az alázat könyvét lapozva az az érzésünk, hogy ez a kis füzet is hamarosan eljut a második kiadáshoz.

B. S.

GÁL ISTVÁN: UNGARISCHER MIKROKOSMOS. Wien, Wiener Verl., 1943. 73 S.

Magyar mikrokozmosz címen állította össze Gál István legújabb megjelent németnyelvű munkáját. Ebben az értékes munkában több jeles magyar tudós és író tanulmányát közli. Célja, hogy megismertesse szakavatott emberek tollából a magyarságot. Az első tanulmányt a magyar fajta lényegéről *Ilyés Gyula* írta. A magyar kenyér címen *Erdős Jenő* ad tájékoztatást, leírja a magyar kenyérről kapcsolatos népszokásokat és az ehhez fűződő mondákat. A magyar borokról *Márai Sándor* írt igen érdekes dolgozatot, a magyar fákról *Móra Ferenc*, *Krudy Gyula* a Balatonnál élő különös emberekről ad tájékoztatást Cs. *Szabó László* képeket közöl a balatonmenti helységekről, *Móricz Zsigmond* a pusztáról ad életképet. *Gál István* szerkesztette ezt a kis művet, célja az volt, hogy idegenben megismertesse a magyar

fajtának azokat a különlegességeit, melyek nem közismertek. Szép irodalmi németiséggel adták vissza a magyar írók tanulmányait. A fordítást *Reményi Laura* végezte, míg a szöveghez készített művészies rajzokat *Schwimmer Eva* készítette.

Dr. K. J.

ORZESZKOWA ELIZA: GLORIA VICTIS. Budapest, Lengyel Intézet, 1943. 37 l.

A könyv tárgya a lengyel történelemtől szól. Az orosz elnyomatás alatti lengyeliség felkelését függetlenségéért. Leírja azt a hősies küzdelmet, melyet a lengyeliség folytatott 1863 január 22-étől egészen 1864-ig, mely azonban a felkelés teljes leverésével végződött. A következőkben igen szomorúak voltak a lengyeliségre. A lengyel nyelvet kiküszöbölték a kongresszusi lengyel királyság egész területén, — az iskolákból és a hivatalokból. — A tanulókat oroszokkal helyettesítették. Innen vette kezdetét a lengyel területeken a teljes önkényes oroszosítás, mely úgyszólván megszoktatás nélkül tartott egészen az első világháború kitöréséig. Minden lengyelnek volt gyászu, kinek az apja, kinek a fia, vagy egyéb hozzátartozója halt meg. Ilyen háttér mellett írta meg Orzeszkowa a kiváló lengyel írónő munkáját. Ő maga is mint fiatal lengyel honleány élte át az 1863-as felkelést. *Zaleski Zbigniew* a budapesti Lengyel Intézet igazgatója bevezetőjében megismerteti az olvasót a könyv szerzőjével és megmagyarázza a munka történelmi jelentőségét. Ez a könyv mely most jelent meg először magyar nyelven, a lengyel történelem értékes forrásmunkája és az 1863-as lengyel felkelés egészen új megvilágításban kerül az olvasó elé. Jó szolgálatot tett a Lengyel Intézet a mű lefordításával, mert ezzel is előmozdította a két nép szellemi és kulturális kapcsolatát.

Dr. Kertész János

szen Konstantinápolyig, itt sorra járta Széchenyi a kereskedőket s árumintát kért, hogy megalapozhassa a Pest és Konstantinápoly közötti kereskedelmet. Viszszatérükben lovon, majd hintón tették meg az utat és Obrenovics Milos belgrádi vendéglátása után Ujvidékre, majd Temerinbe utaztak, hol meglátogatták a rokon Széchen Károly grófit. Széchenyi közel 4 hónapos, fáradságokkal, kalandokkal teli útja rendkívüli hatással volt a Délvidék fejlődésére. A Dunaszabályozás munkálatai 1833. év nyarán kezdődtek meg, de később az oroszok, majd a török porta s végül a bécsi kormány támogatása megvonása miatt lassubbodott, majd 1848-ban egészen abbamaradt s csak majd félévszázaddal később, 1898 október 1-én fejezte be és adta át a forgalomnak a magyar kormány s annak lángeszű kereskedelmiügyi minisztere, Baross Gábor. Ez a mű, a Duna szabályozása és a Vaskapu, örökkön hirdeti Széchenyi István grófnak elmulhatatlan emlékét.

HITEL — nemzetpolitikai szemle, Kolozsvár, 1943. 10. száma.

Pongrácz Kálmán az első cseh emigráció és a magyar kérdéssel írt cikket. Az első cseh emigráció politikai és propagandisztikus tevékenységének körében első helyen az osztrák-német kérdés áll, azonban ezen túlmenően a magyar probléma kellő beállítására is nagy gondot fordítottak. A nyugati hatalmak a Monarchiában egyesült kis népek létszáma, elhelyezkedettsége és viszonya tekintetében teljesen tájékozatlanok voltak, ezt a tájékozatlanságot igyekezett a cseh propaganda a saját javára kihasználni. Még az olyan tudós szociológus is, mint Masaryk sem riadt vissza a magyar történelem eltorzításától, pedig mélyen és tisztán ismerte a magyar kérdést, hiszen magyar állampolgárként született és mint érettségiző diák osztrák tanárait bámolatba ejtette Magyarországról való részletes tájékozottságával. A cikkíró tárgyilagos higgadsággal sorolja föl Masaryk tudatos vagy tévedésen alapuló ferdtéseit, egyenként száll azokkal szembe és dönti halomra. A magyar politika soha nem tett különbséget sem magánjogi, sem gazdasági tekintetben az uralkodó nemzet és a kisebbség között. A cseh propagandának azt az állítását is megdönti a cikkíró, amelyben a magyar nyelvben előforduló szlovák szavakból kiindulva a szlovákok nagyobb intelligenciájára lehetne következtetni. Ezen az alapon boncolgatva a nyugati nyelveket is nagy területüktől lehetne megfosztani Masaryk egyszerűen nem akarta meglátni az „ügyben” a magyar igazságot, ezért később saját leírt soraival került szembe és amint elméleti fejtegetésekről van szó, Masaryknál nyomban jelentkezik az igen jó történetismerő. Jó ezekre a történelmi tévedésekre rávilágítani most, még akkor is, ha mindezekről a jelen már eltávolodott. A bekövetkezett események mindennél ékebben bizonyították Masaryk és a cseh emigráció vaskos „tévedéseit” és mivel a jelen mellett a múlt is formálja a jövőt, a feltárt téves adatoknak tanulsága esetleg egyszer még arra is jó lehet, hogy szempontokat szolgáltatson a dunavölgyi helyzet reálisabb megítéléséhez akkor, ha majd ez a probléma újra békekongresszusok zűld asztalára kerül, mint perújítást kívánó sürgős ügydarab...

FOLYÓÍRATSZEMLE

DÉLVIDÉKI SZEMLE — Szeged, 1943. 10. szám.

Berczik Árpád: Széchenyi első délvidéki utazása. A legnagyobb magyar, mint nemzete figyelője mindig kereste a magyarság boldogulásának útjait, így jött arra a gondolatra, hogy a Duna megrendszabályozásával és a Vaskapu kiszélesítésével nagyban előmozdítható a magyar ipar, kereskedelem és a gazdaság fellendülése. Széchenyi az 1830—1842. években kilencszer járt az Aldunán, hogy tanulmányozza és ellenőrizze kedvence gondolatának kivitelí lehetőségét. Úgyszólván egy kis „lelékvesztőben” teszi meg az utat, az akkor szeszélyesen folyó Dunán, a legszűkebb holmikat vitte magával és a nála 18 évvel fiatalabb Waldstein János grófit, aki művészi ihlettségű rajzaival megörökítette az aldunai út minden fázisát s az akkori kor legismertebb folyammérnökét, Beszédes Józsefet. „Le-csordogálás” közben szomorúan állapítja meg Széchenyi, hogy több hajót ár ellenében emberek vonszoltak. Az emberi erő nagyon olcsó és ezért a gőzhajóba vetett rendületlen hite kissé megingott, azonban az a terve, hogy tehető közepréteg nevelésével olyan életet teremtsen az Alduna

tájon, amely nem hagyja el földjét, hogy hajót vontasson, tovább vízi tervezetéseiben. Első kikötésük Ó-Futakon történt 1830 június 29-én, innen gyalog mentek át Uj-Futakra, hogy néhány órát töltsenek báró Forraynál Hadik András régi kastélyában. Kikötöttek még Ujvidéken, Péterváradon és Zalánkeménél, ahol csónakra ülve föléveztek a Tiszán Títelig. Tovább folytatva útjukat, állandóan figyelik és tanulmányozzák a folyamot. Orsovánál meglepi őket a Duna keskeny és sekély volta, de az is fölöttébb meglepi és nyugtalanítja őket, hogy a Duna balpartján kozák járőrökbe ütköztek. Az oroszok az 1829-i drinápolyi békében kardcsapás nélkül szereztek meg maguknak Oláhországot és Havasföldet s most ott ültek a Duna balpartján. Nagyon elgondolkoztató volt ez. A Doni kozákok a Krimből saját lovaikon lovagoltak le három hónap alatt és ott állomásoztak Orsova előtt... Sok kalanddal és nékülözéssel úsztak tovább. A további úton Széchenyi megbetegedett, lát gyötörte és ez nagyon lehangolta, azonban a Galacbat elhagyott kétéhes pihenés jót tett és a gyógyulással életkedve és további munkakedve is visszatért. Így hajóztak le egé-

Ugyanebben a számban fejezte be Mak-kai László: a Román történetírás a két világháború között című közleményét, melynek első részét a Hírel 9. száma közölte. Mint már említettük, Mak-kai gazdag irodalom feldolgozásával írta meg tanulmányát, amely a Revue d'Histoire Comparée, tehát a külföldi olvasókörzéség tájékoztatására készült, ezért számos, magyar szempontból igen lényeges kérdés részletes megvilágítására nem maradt tér, azonban e tárgynak alapvető problémáira így is annyira világosan rámutatott Mak-kai László, hogy a tanulmány magyar közreadása igen értékes szolgálatot tejj az idevágó szakirodalomban.

KISEBBSÉGVÉDELEM — Nemzetiségt szemle; Budapest, 1943. 3-4. száma.

Jócsik Lajos: A nyitárvölgyi magyarság a XVIII. században. Történelmi helyzetünk a nemzetiségi kérdés más és más oldalának tanulmányozását teszik időszerevé. A trianoni széttagoltság részben megszűnt s most itt az idő, hogy a nemzetiségi kérdés aprólékosabb részleteibe merüljünk bele. Jócsik Lajos, alapos ismerője e kérdésnek s cikkében grafikonokon mutatja be a nyitárvölgyi magyarság helyzetét 1715-ben és 1786-ban. A nyitárvölgyi magyarság nemzetiségi fejlődésének megállapítására a tizenharmadik században három forrásmunka a helységek nemzetiségi arányának sorrendi meghatározására ad lehetőséget négy időpontban. A III. Károly számára végzett adóösszeírások 1715-ből és 1720-ból az adózók névszerinti felsorolásával a helységek nemzetiségi állapotát a század elejére nézve tisztázzák. A század második felében már több egykorú forrásmunka található. Ezek közül a legtöbbet idézett források a Mária Terézia számára 1773-ban készített „Lexicon universorum regni Hungariae lecorum populorum anno 1773 officiosae confectum” című helység-névtár és Korabinsky Lexiconja, melyet 1786-ban adott ki Pozsonyban „Geographisch-Historisches und Produkten Lexicon von Ungarn” címmel. Ha e források négy időpontjára vonatkozó adatait a nyitárvölgyi magyarság nemzetiségi fejlődésére nézve összegyűjtjük, nagy nemzetiségi előnyomulás, magyar visszavonulás és gyenge visszaasszimilálás nyomaira bukkanunk. A tárgyilagosan és pontos statisztikával megírt tanulmány homlok-egyenest az ellenkezőjét bizonyítja annak, amit oly gyakran a magyarság szemére vetnek: hogy erőszakos asszimilációs magatartást tanúsított a nemzetiségekkel szemben. Az igazság az, hogy szinte saját lehetőségeit nyújtotta át nekik, hogy fejlődjenek.

Detta Miklós: A nemzetiségi kérdés br. Wesselényi Miklós százéves „Szózata” tük-rében címen ír. Wesselényi „Szózata” nagy számvetés: a hazai nemzetiségi kérdés fejlődésének első periódusával oly szorosan összefüggő reformkori belpolitikai mozgalmakban szerzett, és saját személyére oly szomorú tapasztalatainak, valamint halios külpolitikai felismeréseinek summája. A messze európai látatokba tekintő és a magyar életérdeket szem elől egy pillanatra sem vesztő külpolitikai érzék talán korának egyetlen hasonló munkájában sem nyilatkozik meg ilyen élesen. Mai veszedelmes időszerevé — lévén központi gondolata a pánszláv-orosz veszély

— elsősorban külpolitikai jellegét domborítja ki, ezért kényes feladat jelentőséget megjelenésének egyszázados fordulóján méltatni. Ezek a ma oly időszerű politikai vonatkozások mindazonáltal elválaszthatatlanul kapcsolódnak a legnagyobb magyar sorskérdéshez, amely Wesselényi korára mutatkozott meg először igazán teljes súlyosságában. Wesselényi egykorú tanításai ma időszerűbbek, mint bármikor is valaha s mai nemzetpolitikánkban igen nagy szükség van a tanítások okulására.

Markos András: A románok telepítései különös tekintettel az erdélyi telepítések-re. Az Egyesült Keresztény Nemzeti Liga Kisebbségi Szakosztályának pályázatán jutalmazták ezt a munkát, amelyben a cikkíró meglepő jártasságot árul el a kisebbségi kérdés terén. Alapos tanulmányozást végzett a szakirodalomban és meglehetősen sokat dolgozott fel ehhez a cikkéhez, éppen ezért a huszonkétoldalas tanulmány túlnőtt a kezdő cikkirő tapogatózásán, munkája komoly, részleteiben alaposan kidolgozott hozzászólás. A telepítés múltjába nyúlt vissza Markos András és fokozatosan vonul rajta végig statisztikai számadatokkal pontosan meghatározva, hogy hol, mikor és mennyi földet telepítettek be a románok. Érdekes számadatok ezek, melyeket nekünk, magyaroknak mindenkor figyelemmel kell kísérenünk. A román telepítésben nem minden terv sikerült, ami azt bizonyítja, hogy vannak hiábavaló telepítések is. Különösen áll ez a történelmileg erősen kapcsolt vidékekre. Az utóbbi évek sok tanulságot szolgáltatottak a telepítési kérdésben, amely mindenféleképpen figyelemreméltó: az elhanyagolt határvidek, amelyet történelmi múlt fűz szorosan magához, éppen úgy megbosszulja a nemtörődömséget, mint amennyire megbosszulja magát az erőszakolt telepítés is. Szomszédainknál nagyon sok eltolódást idéztek elő a közelmúlt évek s telepítéseikből főlzabadtak tömegek útját nekünk megkülönböztetett figyelemmel kell kísérenünk.

HAVI SZEMLE — Dél-Erdély egyetlen magyar képes szemléje, Arad, I. évf. 5. sz.

A Havi Szemle képes beszámolóban hozott hírt a határon túlról, a dél-erdélyi magyarokról. Tartalmában fűzetben értékes cikkek, versek és gyönyörű felvételek jelentek meg Dél-Erdély ősrégi várairól, templomairól, művészetről, életéről. Min-gyárt a legelső oldalról az elhunyt, de örökkön köztünk élő költő, Reményik Sándor feketekeretes jólsikerült fényképe tekint reánk és alatta egyik legszebb verse, az Akác-sor ősz utóján című. Inna is, vers is Reményiknek ez a verse, amely vigasztalója is, biztatója is a szenvedőnek... A Havi Szemle valamennyi cikke és verse mind úgy van összeválogatva, hogy az a legszebb mullat és jelent foglalja egybe. A szerkesztői bizottság: Fischer Aladár, dr. Olasz Lajos, Vita Zsigmond és a felelős szerkesztő, Molnár Árpád érdeme a Havi Szemle nehéz körülmények között összeválogatott értékes tartalma. Az igen értékes cikkek közül megfogta figyelmünket A nagyenyedi templomerőd című Musnai László tollából. Az ősi templomerőd immár hétszáz éve áll szilárdan és letűnt idők történetéről regél a késői unokáknak. Sok vihart, sok küzdelmet és szenvedést láttak az ősrégi falak, de sok dicsőségnek is voltak tanúi... A Havi Szemle további cikkei és versei is mind

megannyi értékes olvasmánya a folyó-iratnak. Végül Figyelő-rovat egészíti ki a Havi Szemlét, amelynek igen fontos szerep jutott Dél-Erdély magyarsága körében.

DÉLVIDÉKI SZEMLE — Szeged, 1943. 11. szám.

Berényi János: Bunyevác népszokások. A cikkíró részletesen leírja Szabadka és a délvidéki bunyeváclakta községek népszokásait. A lassan mult ködébe vesző népszokásokat legtisztábbban a bunyevácok őrizték meg és a mai napig is fenn-tartják. Érdekes azonban megfigyelni, hogy a Délvidék vegyesnemzetiségű községeiben mennyire összerosodódnak az egyes nemzetek népszokásai. A többségi magyarság épűgy vett át a szerb, bunyevác, sokác és német népszokásokból, mintahogy ezek a nemzetiségek is nagyon sokat átvettek a magyarokéiból. A szlávság általában nagy ünnepekkel és sokkal több külsőséggel tiszteli meg karácsonyát, husvétjét, pün-kösdjét, de legkivált házi védszentjét (szvecesár), mint valamennyi nemzet körül bármelyik is. Ebben a nagy ünnepek üvélés-ben aztán nemcsak sajátjukat ülik meg, hanem igen sokszor azokét a nemzetekét is, akikkel együttélnek. A Délvidéken, de különösen a Bácskában a vegyeslakosú községekben még ma is szokás, hogy a fiatalság karácsony vagy más nagyobb ün-nep közeledtén el-ellátogat a szomszéd nemzetiség portájára és illő módon fel-köszönti őt ünnepe. Ezek a szokás-össze-mosódások mind azt bizonyítják, milyen szépen megvoltak a nemzetiségek között időn át e tarkalakosságú Délvidéken, és meglesznek még nagyon hosszú ideig, csak a megértés szellemét kell közöttük minél jobban megerősíteni.

UNGARN — Szerkesztő dr. Pukánszky Béla egyetemi tanár, 1943. októberi szám.

Erdélyi Ferenc: A Magyar Alföld kulturális fejlődése. Az Alföld mindig jelenté-keny vidéke volt Magyarországnak. Nem-csak azért, mert eltért az európai fejlődés-vonalától, hanem a magyar történelmi fejlődésben játszott szerepe miatt is. Már a honfoglaláskor a Duna—Tisza közén és az árterületeken a homokpuszták nagy része lakatlan maradt. Ezekre a területekre még a királyság első századaiban kunok és más néptörödek telepedtek. A mongol betörés a XIII. században jelentős változást okozott azzal, hogy népes köz-ségeket eltörölt a föld színéről. Ezekből sok örökre eltűnt. Ez volt az oka, hogy az Alföld település-földrajzi képe lényege-sen elűt a Dunánülettől. Csak a XV. század végén, a XVI. század elején ala-kult e tájon az ország más vidékein élő népek kulturájához hasonló fejlődés és társadalmi rend. A kunok által lakott rész még ekkor is elűtött a többitől.

A török uralom végleg megpecsételte e vidék sorsát. Ez az elnyomás döntő volt a vidék sorsára annyira, hogy ennek ismerete nélkül amazi meg sem érthetjük.

Leírja a törökűlást az Alföldön, mikor a felsőbb osztályok elűldözése és ki-irtása után a legalsó népréteg tört föl és szabta meg a fejlődés irányát.

Különösen a legnépesebb települések jutottak döntő szerephez: Szeged, Debrecen, majd ezekhez társul Szolnok és Gyula. Ezeknek gazdasági alapját az állattenyésztés, szőlőművelés s nem utolsósorban a földművelés képezte. Ezek mellett virágzott az ipar. Az állat- és borkereskedelem jelen-

tékeny volt. A birtok tulajdonjoga a birtokos uraké volt, akik azonban a behajtott adóval megelégedtek. Mellettük alakult ki a szabad polgárság, mely a városoktól bérelt u. n. „kerteken” gazdálkodott. A birtok a tulajdonos elhalálozásával vészszaszálta a városra. Ilyen birtokokhoz, ha a gazda állattenyésztéssel foglalkozott, még legelő járult. A városoktól 20–30 km-re alakultak a tanyák.

A XVIII. században, a törökök kiűzése után föléledt a táj, hol az említett nagyobb városokon kívül alig volt jelentékeny település. Most épülnek újra a régi helyükön Hódmezővásárhely, Makó, Szentés, Békéscsaba, Békés, Orosháza, Szarvas és Nyíregyháza. Ezeknek lakói már kezdetől nagybárára földmivesek voltak, míg a régebbi városok sokáig állattenyésztést űztek. Ezek mellett idegen testként voltak uradalmak is, hasonlóan a porosz, lengyel nagybirtokokhoz.

A városok körül alakultak a tanyák, melyeken csak munka idején dolgozott a gazda, egyébként a városi házból folyt élete. Ebből alakult ki Európa legnagyobb gabonatermő tája a török dúlás után. A XIX. században kialakult az Alföld mai képe. A legelők nagy része eke alá került. Megszűntek a beláthatatlan legelők. A gabonatermesztés virágkorát élte. Mellette a káposzták, köztük a kukorica foglalt el mindig több helyet. A homokos vidék szőlő- és gyümölcstermelése fellendült. Szeged, Makó, Nagykőrös kertészete híres az országban. Az ipar fölvirágzik.

A vásárok mindig látogatottabbak. Kecskemét, Mezőtúr vásárai híresek. A malmok egyre-másra épülnek. A mezőgazdaság föllendülésével karöltve fejlődik az ipar. A malinok után a konzervgyártás. Végigkíséri újra az Alföld tájait. Leírja néhány szóval a nagyobb községeket, városokat. Rövid áttekintésben egy-két szóval jellemzi a városfejlődés menetét. Erdői Ferenc munkája a német olvasónak némi áttekintést ad a Nagy-Alföld sajátos kulturájáról.

Ortutay Gyula: A primitív népek magyar kutatásairól írt rövid tanulmányt. A magyar föld és Európa tanulmányozói mellett akadtak olyan magyarok is, akik nem elégedtek meg Amerika és Ázsia kulturájának tanulmányozásával, hanem a primitív népek közé mentek és azokról értékes ismereteket közöltek. Ha most eltekintünk a Körösi Csoma, Stein Aurél, Vámbéry Ármán, Ligeti Lajos munkásságától elég Torday: Kongo vidékéről és Biró Lajos újguineai kutatásairól szólunk. Roheim Gézaról, aki az ausztráliai Totem kérdésére vetett fényt. Felsorolja Julián barátot, a neves jezsuita atyát. Eder Ferenc Xavert, kinek 1791-ben jelent meg latinul írt könyve Budán Peruról. Szól Hunfalvy Jánosról, Xantus Jánosról, hosszabban ír Biró Lajosról. Leírja utazásának célját. Elért eredményeiről testes kötetek jelentek meg, melyek fölkeltek az európai tudós világ érdeklődését. Újguinea primitív népei felé terelődött a tudósok figyelme. Ortutay tanulmánya Biró Lajos munkásságának méltatásával a külföldi olvasó előtt is ismertté teszi nagy hazánkfának nevét, kinek levelei annak idején a Természettudományi Közleményekben jelentek meg és országosan fölűnést kellettek.

Vitéz Nagy Iván a japán magyar kapcsolatokról ír. Gazdag könyvszemle zárja a névös folyóiratot. A közölt tanulmányok és

regény-, illetve költemény-fordítások alkalmasak arra, hogy a magyarság felé fordítsák a németül olvasók figyelmét.

Polácsi János

NATION UND STAAT — 1943. aug.— szept., Wien.

W. Oberleitner (*Die Rumänen auf dem Balkan*) c. közleményének magja: a délkelet-európai sovínizmusra jellemző s többnyire meddő viták az állam és a kisebbségei által közölt népességi számok eltérése s a betelepülés ideje körül. A szórvány-románok — az aruméneket mellőzve — három területen élnek. Közel 100.000 a Temesközben: elsősorban egész Belgrádig, legfőbb Alibunár környékén. A szerb és román történetírók kölcsönösen vitatják a másik nemzetiségről, hogy később telepedett be. Az igényjogosultság kérdése már a versaillesi konferencián kiélekedett, e miatt Bratiano el is távozott onnan. A temesközi románok svábokkal vegyes laknak, átvették szokásaikat, Jómódúak, olvasnak, kedvelik a zenét. Legfőbb falukban van könyvtár, énekkar, sőt népszínpad is. Fejlett a politikai tudatuk; — a szkupstinai választásokon önálló pártként vettek részt. Jugoszlávia katasztrófája óta még erősebb fejlődésnek indultak. — A szerbiai Krajnában, a Timok mentén — a becsülé szerint — 2–500.000 ember él. Minden tekintetben hátrább állnak a temesközieknel, Bulgáriában Lom Palánkától az Olt torkolatáig és a Fekete-tenger mellett lakik másfélszer román. Itt is vitás a betelepülés elsőbbsége és a népesség száma. A bolgár statisztikai évkönyv az „Egyebek” rovatában tünteti el a románokat. Bulgária nem teljesítette a neuilly-i békeszerződés kötelezéseit; a román nyelvet még egyházi használatban sem engedélyezte, eltiltotta a népviseletet. A dob-rudzsai kérdés rendezése után javult a helyzet.

W. Hasselblatt (*Die Völker des Ostens*, folytatás) Aszerbeidészán szovjetköztársaság történetét és mai állapotát ismerteti. Nevét Atrobates ókori perzsa helytartótól kapta. Ősi lakói albánok (nem rokonai a balkániaknak), kultúrát, Zoroaszter vallású népek voltak. Perzsa, arab, török, mongol, török, perzsa uralom változtatták egymást felettük. Kulturáját mindegyik megkímélte, de befolyásolta. Mivel a selyemútba esett, virágzó selyemipart fejlesztett. A török uralom alatt az ország vallást váltott, szíiti mohamedán lett. A nép átvette a török nyelvet; a kultúra és a kereskedelem tovább is a perzsát használta. A turkmencsai béke (1829) Oroszországhoz csatolta, de a cári kormányzás elhanyagolta. Az írők azonban mindjárt az átcsatolás után napilapokat és folyóiratokat indítottak, művelték a népi nyelvet. A felsőbb rétegek külföldi iskolákat látogattak. — A szovjet-rezsim nagy mértékben fejlesztette technikailag és gazdaságilag, különösen öntöző műveit és gyapottermelését. Igen komoly arányokban lendített a népművelésen is. A nép- és szakiskolákban anyanyelven folyik a tanítás, de az orosz kötelező tárgy. A főiskolákon számos tárgyat párhuzamosan tanítanak aszerbeidészán és orosz nyelven. A régi vezetőréteg kipusztult, de a nép legaktívabb és legteremtőbb részéből új intelligencia alakult. — Az aszerbeidészán megbízható, munkás, művészi és költő-hajlamú, nem ismeri az osztálygyűlöletet.

P. Bruck (*Die Völker Europas und das*

Reich, folytatás) Magyarországgal foglalkozik. Két vonal közt halad a cikke. A egyik: Magyarország védekezése, hogy ne váljék a német expanzió eszközevé s az ettől való ideiglenes elhajlások. A másik: a magyar birodalmi gondolat változásai. Bruck Hóman nyomán ismerteti első királyaink küzdelmeit a német császársággal. Mialatt Magyarország szemben állt a német birodalommal, maga lett birodalom. A nagyobb csoportokban bevándorolt vendégeket: székelyeket, besenyőket, kunokat kiváltságokkal ruházta fel. Az erdélyi szászokat II. Endre a nagyszabedény gróf hatásköre alá rendelte, adó- és vámkedvezményekkel, szabad papválasztás jogával ajándékozta meg. Birtokot csak szász szerezhetett a szász földön s ezt a jogot nem egyszer respektálniuk kellett a magyar királyoknak is. Az erdélyi szászok autonómiája 1876-ig állt fent. Hasonló önkormányzatot élveztek a zipszerek is. A székelyek a székely gróf, a besenyők, kunok jászok saját fejeik alatt éltek, külön jogokkal. A románok és rutének is kaptak kiváltságokat, ha határvédelemre, hadiszolgálatra alkalmazták őket. A városoknak is megvoltak a maguk kiváltságai. Mindezek a különbözőképpen tagolt népiökök és kiváltságok ismertetőjelei Magyarországi birodalom-voltának. A hivatalos latin nyelv is ezt fejezte ki. A birodalom rendező feladatát végezte Magyarország a balkáni hódításaival.

Sajátos viszony alakult ki Magyarországon és a német birodalom közt Zsigmond és Mátyás király alatt. Zsigmond a magyar királyságban érezte a függetlenségét a német rendekkel szemben s többre is becsülte azt. A vele elégedetlen rendeknek üzent, hogy lemond a császárságról és megelégszik a magyar királysággal. Mátyás mint cseh király hűségkötőt a császárnak, de a magyar király függetlenségének megóvásáért. A Habsburg királyokkal aztán szoros viszonyba került a két birodalom.

A 17. és 18. sz. a fejedelmi abszolútizmus kora. Ehhez kellett igazodniok a magyar rendeknek is. Ennek a kifejezése a *pragmatica sanctio*. A birodalmi központosítás mind több jogot vont el a rendektől, de nem nemzetiségi okokból, hanem mert akadályozták a felvilágosult abszolútizmus emberbaráti törekvéseit. A nemzeti visszahatás és a reformkor nem is érintette Ausztria és Magyarország viszonyát. Széchenyi, mint 1860-ban írta, nemcsak Magyarországot, hanem Ausztriát is hazájának tartotta. Magyarországot népek birodalmának tudta s ezért szívesen nevezte Hunniának. A nemzeti egységét elutasította. „Ami magyar, nem helyes is e miatt, mert ami magyar, lehet helyes és helytelen és ami külföldi, nem elvetendő a miatt, hogy külföldi; hanem lehet elfogadható is, elvetendő is.” Kossuth azonban elhajlott a birodalmi gondolatától, Magyarországot nemzeti állammá kívánta tenni. A német birodalommal is szemben áll. Elutasítja a német vámközösségbe belépést, mert ez meggátolná a magyar középosztályi kifejlődését, s beolvasztaná a magyarságot a németbe. Az emigrációban visszatér a birodalmi koncepcióhoz. Sőt a dunai szövetség terében (1862) nemcsak konföderációt gondolt el Magyarországon, Erdély, Románia és Horvátország között, hanem lehetőséget tartja, hogy a nemzetiségek szabadon vá-

lasszanak: Magyarországon maradnak-e, vagy nemzeti államukhoz csatlakoznak.

Magyarország a kiegyezés után nemzeti állammá fejlődik, birodalmi jellegét feladja, a népi kiváltságokat megszünteti. Csak Horvátországnak hagy vékony autonómiát, vele kapcsolatban ragaszkodik a „birodalom” kifejezéshez, de tiltakozik ellene az Ausztriával való viszonylatban. A független magyar nemzeti állam 1918-ban lett valósággá. A birodalmi gondolat hátra szorult egy időre, de visszatért a revíziós törekvések erősödésével és megvalósulásával. Ha Közép-Európát a német—olasz tengely szerint rendezik, Magyarország vezető szerepet kap benne, bár a horvátok, románok és szlovákok népi szempontjuk alapján elutasítják a szentistváni birodalmat, mint idejétmúlt történeti mítoszt.

A *Lapszemle* ismerteti Ph. Böss cikkét a délkelet-európai németek politikai szerepéről. (Süddeutsche Rundschau) A mohácsi vereség után a németek vették át Európa védelmét a török ellen. Szavojai Jenő herceg is Európa védelmére telepített németeket Magyarországra. Ők ott előszörük s Európa közepének a Balkán és kelet felé kinyújtott keze. — R. Brandsch (Bukarester Tageblatt) az erdélyi németek jövő feladatát jelöli meg. Egykor a „korona megtartására” hívták őket Erdélybe. Most nem mint egy dinasztia, hanem mint Európa koronájának az ékszerét tartják meg e helyet. Másik hivatásuk: a nemzetiségek e tarka területén feloldják a nemzet és az állam ellentétét a „nép” javára s a kisebbségi jog helyébe az egyenjogúságot ültetik. — V. Preda (Revista Fundatiilor Regale) az erdélyi vérvutatók eredményét közli. A románok, vérdexük szerint, Északnyugat-Európa népeivel állnak közel. A szászokban még több az európai és kevesebb az ázsiai tulajdonság. A székelyek vérosszetétele tökéletesen egyezik a románokéval, tehát alapvetően különböznek a magyarországi magyaroktól. Tőlük még az erdélyi magyarok is elütnek, magasabb faji indexükkel s kevesebb ázsiai sajátosságaikkal.

Nánán Béla

DEUTSCHE ZEITUNG. (Budapest, 1943 december 1.)

Bruno Klein (Politik der offenen Türe) ismerteti a nemzetiségi kérdéssről a magyar parlamentben legutóbb elmondott beszédek, s hozzáfűzi, hogy amint időnként kifejtik a magyar államférfiak idevonatkozó álláspontjukat, úgy kell körvonalazniuk a nemzetiségeknek is a maguk szempontjait. Ilyen állásfoglalás B. Klein cikke. Kállay miniszterelnök beszédéből kiemeli, hogy a magyarság nem akarja beolvasztani a nemzetiségeket. Padányi Gyulás Jenőnek a Reggeli Magyarországnak megjelent cikkéből idézi a különbségtételt az asszimiláció, mint önmagában vett fogalom, s az asszimilálás, mint egyéni aktus közt. Klein e finom boncolgatásnál fontosabbnak tartja azt a kérdést: önként vagy valamely — bárhonnan jövő — kényszerítésre hagyja-e ott valaki nevét és népségét?

Klein mint nacionalszocialista követi Hitler-t s elveti az asszimilálás dogmáját. S úgy látja, hogy az asszimiláció kérdésében nincs különbség a magyar hivatalos s a népi német felfogás közt, amint a miniszterelnök beszéd is bizonyítja. A nemzetiségi kérdés megoldásán a magyarok és a németek legjobbjai törték fejüket ezer év óta,

a megoldást azonban a világháború kimenetele fogja eldönteni. (Az ezer év természetesen túlzott szónoki szólásmód, nem pontos időmegjelölés.) A magyarok legjobbjai — Széchenyi, Deák, Eötvös — rokonszenvet éreztek a németek iránt, s érezte ma Kállay miniszterelnök s Szinnyei Merse kultuszminiszter is, mert elismerik a hazai németiség építő értékét.

A nyilatkozatok mellett azonban ráfordítja Klein a figyelmet a nemzetiségi kérdés másik oldalára is, az élményre, hiszen ez a döntő tényező. A nemzetiségek életét az a hatás határozza meg, amely a kormányintézkedésekből, a fő- és alispáni rendeletekből, a különféle hivatalok személyes érintkezéséből kisugárzik és kiérződik. A másik tényező, a nemzetiségeknek a hivatalos intézkedésektől független magatartását Klein nem említi. Lehetne tartja, hogy több együttélő nép közt kialakul az egyetértés és megértés a kormány és más hatóságok irányítása nélkül is.

A hazai németek mindenkor erre törekedtek. Bár anyaországukhoz korlátlan szeretettel vannak, mostani hazájukat otthonuknak vallják. Tudják, hogy a nemzetiségi kérdésben nagyvonalúság, egészséges gondolkodás, megértés és bizalom szükséges. E tekintetben a németeken nem fog múlni a dolog. A kultuszminiszter szavai alapján — „a magyarság testvéri szeretettel és bizalommal fordul minden nemzetiség felé” — a németiség bizalmat és megértést vár. A maga részéről ugyanazon érzéssel van hazája iránt, mint 1848-ban volt. (Itt felvetődik: nincs-e némi módosulás az érzésben, hiszen 1848-ban ez az érzés egyirányú volt, az otthon felé; ma kétfelé tájolóódik, az otthon, és — korlátlanul — az anyaország felé.)

A Deutsche Zeitung ismertetésének hangja teljesen korrekt, s a magyar álláspontot is elismeréssel méltatja. Mégis úgy érzik, mintha keserűség húzódnék meg mögötte. Ilyesmit sejtet első mondatainak szemrehányása, hogy a képviselők kerültek az *Uj földesúr* Ankerschmidtjének említését, holott körülötte, az asszimiláció klasszikus példája körül forgott a vita. Nem valószínű, hogy rejtett szándék kerülgette e nevet. S ha mégis, csak tapintatból történelmet. Az Ankerschmidték fölényes fajtudattal, politikai misszióval, az ösz-birodalom kiépítésének céljából küldettek Magyarországra, s csak akkor tudtak közeljutni a magyarsághoz és beolvasztani, mikor missziójuk dogmájától megszabadultak. Ha a parlament szónokai valóban szándékosan mellőzték az Ankerschmidt-idézést, valószínűleg német építő társaink megbecsüléséből tették, hogy olyan látszatot ne keltsenek, mintha a politikai missziós küldöttek s a megithonosodott német munkatársaik közt párhuzamot teteleznének fel.

A nemzetiségi kérdést — írja az ismeretetés — német és európai szempontból kell nézni. Magától értetődik, hogy német nacionalszocialista újság német szempontból tekint. De lehet és kell a magasabb kategória, az európai szerint is vizsgálni. E szerint azonban az asszimiláció nem sajátos magyarországi, hanem európai, sőt világlejelenység. A mimikri természeti tényének embertársadalmi változata. Folyik tehát mindenütt, ahol népek érintkeznek, ha — csak nem emelnek közéjük mesterséges válaszfalakat. Maga a poroszság is — jórésztben — asszimilált szláv. Amint a Nation und Staat s a Deutschland in Aus-

land ismertetéseiben a Láthatár többször rámutatott, a mai német közírodalom németnek számítja, szellemi asszimiláció révén, a német egyetemeken működött idegen tudósokat. A francia származású Savoyai Jenő herceget a német birodalmi eszme főképviselőjének tartja. Ezért viselik horvátországi német csapatok a francia herceg nevét. Legjellemzőbb eset az, hogy a skót eredetű orosz tábornokot, Barclay de Tolly-t is németnek számítják, azon az alapon, hogy családja egyideig Livlandban lakott. A nacionalszocialista vezetők között is vannak asszimiláltak, mint dr. Ley, a német munkafront vezére, Scriverius szászados, hírmagyarász, Seyss Inquart a hollandi birodalmi biztos. A háború kitüntett német frontkatonái közt ilyen nevek akadnak: Galland főhadnagy, Marseille repülő. Mussolini kiszabadítója is, idegen, szláv nevű német katona volt, Skorzeny. Elég ennyi rávillantás, hogy az asszimiláció kérdésében egy álláspont mutatkozik lehetségesnek, amit Horatius ajánl az írónak és kritikuskoknak: Hanc veniam petimusque damusque vicissim = Ezt a kedvezést kölcsönösen kérjük és adjuk.

Nánán Béla

HAVI SZEMLE (Arad, 1943. I. évfolyam novemberi száma.)

Értékes tartalommal jelent meg a Havi Szemle novemberi száma. Dél-Erdély egyetlen magyar képes folyóirata első évfolyamát éli. Nehéz időkben született és nehéz körülmények között, amikor minden kijelent szavát, minden leírt betűjét gondosan mérlegelik. És a Havi Szemle rövid pályafutása alatt bebizonyította, hogy nagyszerű hivatása magaslátán áll, valamennyi cikke, verse, tanulmánya lelketűdítő táplálék, a léleknek az a vitaminja, melyre ebben kultúrátromboló világban minden embernek szüksége van. A folyóirat novemberi számának borítólapjáról már megragadó kép tekint felénk és intő szó figyelmeztet: Déva-vára intetet a messzeségből. Kőműves Kelemen balladáját leheli ez a kép. Lent pedig ez a pár szó érteti a nagy igazságot: „A csend az az erő, mely a nagy gondolatokat termeli...” Valóban, ma, ebben a fegyverdörejben, csatazajos világban nincs semmi helye a nagyhangskodásnak, uszításnak, a ma emberek akkor szolgálja leghívebben hazáját, nemzetét, ha csendben gondolkodik és így készíti elő a nagy igazságot. A Havi Szemle ebben a gondolatban szerkesztődik, valamennyi cikke tárgyilagos, higgadt, nem lármás és mégis tele van tanító igazsággal és szórázó kultúrával.

KÜLÜGYI SZEMLE (Budapest, Ország-háza, A Magyar Külügyi Társaság folyóirata, 6. szám.)

A Külügyi Szemle novemberi vaskos kötet kronikái hűséggel tekint vissza a legutóbbi két hónap világtörténelmére. A mozgalmak napok tekintélyes kötetnyi adatot szolgáltatottak a folyóirat cikkíróinak, akik bőven éltek is a lehetőségekkel s mintegy tükröképét adták a közelmúlt eseményeinek. A kötet valóságos külpolitikai lexikon, amely valamennyi időszerű kérdéssről ad tájékoztatást. Minden egyes cikk mindenik tanulmány a jelen és jövő kibontakozásával foglalkozik. Első tanulmányként hozza a folyóirat „A dunavölgyi együttműködés” kérdéséről szóló aktuális cikket Török Árpád publicista és dr. Ker-

tész István törvényszéki bíró tollából. Dr. Kürthy Sándor ügyvéd „A kis nemzetek élethez való joga a második világháborút követő rendezés során” című tanulmányát. Dr. Hans Wehberg, a genfi nemzetközi jogi professzor rendkívül érdekes tanulmányában a jövő világszervezet problémájának jelenlegi állását tárja fel az olvasás előtt. Dr. Göllner Aladár: „Menedékjog és a semlegesség” címen ír értékes tanulmányt. Rendkívül időszerűek dr. Polzovics Iván „Kormányok elismerése” és Szentkirályi József „Basic-English — világnyelv?” című tanulmánya is. Dr. Brachfeld Olivér Barcelonában élő magyar publicista érdekes tanulmányt közöl a spanyol-magyar kapcsolatok fejlődéséről a magyar írókon keresztül. Dr. Lévai Gábor „Nemzetközi légi forgalmi egyezmények” címen ír. A gazdag és időszerű rovatokat kitölti még Pongrácz Kálmán, dr. Márfly Oszkár, dr. Bédi Imre, dr. Kertész János publicista dr. Horváth Jenő, dr. Balás Gábor és dr. Weber Tibor sok értékes írása. Végül a Magyar Külügyi Társaság és a Balkán-Bizottság sokrétű működéséről hoz érdekes beszámolót a Külügyi Szemle, amely gazdag és szerteágazó érdeklődésével nélkülözhetetlen útmutatójává vált a külföldi kapcsolatokat figyelő magyar közvéleménynek.

NAGYMAGYARORSZÁG — A Magyar Nemzeti Szövetség és Magyarok Világszövetsége hívatatos lapja, Budapest, nov. 15.
Magyar Lajos: Mit kíván a magyar nemzet külföldön élő fiaitól. Tanulságos cikket írt Magyar Lajos a külföldön élő magyarokhoz, akik bárhol is élnek a nagyvilágban szívükbe fogadhatják az intést, hogy bármily sorban élnek is, meg kell

maradni minden körülmények között magyarnak. Félre kell tenni minden kicsinyes hiúságot, önzést, közönyt és kényelemszeretetet s csak a közügyért dolgozni. Minden magyar annyit ér, amennyit hazájáért, fajtájáért és annak közügyéért dolgozott. A külföldi magyarok idegen nemzet tengerében élnek, ki vannak téve bíráló szemeknek és minden cselekedetükkel az egész nemzetre vonatkozó tanulságot szolgáltatnak, ezért tehát minden egyes hazájától elszakadt magyarnak egy kicsit diplomatanak kell lennie. Tudnia kell, hogy az összetartással és megértéssel szolgálja legjobban a magyar ügyet, a nemzeti gondolatot. A külföldre szakadt milliós nemzettest a társadalom minden rétegéből adódik, vannak köztük vagyonszak, tanultak, földbirtokosok, kisiparosok, mestermunkások, gyármunkások és tömegével mezőgazdasági s földmunkások. Természetes, hogy egy-egy szervezetbe tömörítésük lehetetlen, különösen most, a háborús időkben, tehát most minden kolóniának magának kell gondoskodnia minden hazulról jövő segítség nélkül. Most a vezetőségekben mulik minden, a magasabb szellemű vezetőségek nem úgy kell kimutatnia tanultságát, hogy ez bántó lehessen s esetleg elriassza a kisebb tudású tagot, hanem magához emeljen, megértéssel vezetni minden kis egyesületet. A magasabb kultúrájú sugározza szét tagtársaiba tudását, a jobbmodú az anyagiakkal járuljon a közös munkához, a tagok pedig odaadó összetartással szolgálják e nehéz időkben a magyar ügyet. Táplálja őket az a remény, hogy eljő egyszer az idő, amikor újra megnyílnak a hazavezető utak és a magyar baza újra talajt ad a kivándorolt magyarok tömegeinek.

ban ép a zsinmagyar kubikusokat igyekezett felkarolni s megmentésüket, egyik életcéljának tűzte.

Steuer György egész életében azon munkálkodott, hogy Magyarország minden népe testvérként forrjon össze ennek az országnak felépítésében s ezt bátrán hirdette magyarok és nemzetiségek felé egyképen. Megértést és szeretetet hirdetett és azt a felfogást, amely magyaroknak és nemzetiségeknek egyöntetűen s egyképen teszi lehetővé a nyugodt és biztos életet itt a Kárpátok medencéjében. Sajnos, be kell ismernünk, hogy a múlt században és a század elején a liberalizmus félreértette a nemzetiségi kérdést s félreértette a magyarok körében ép úgy, mint a nemzetiségeknel — a franciás eszme érvényrejutása és a szentistváni birodalom szétterése csak azt igazolta, hogy ezen az alapon sem lehet békésen újjarendezni ezt a területet. Azóta ismét más szelek nyögetik az ősmagyar fákát s megint csak ismerjük be: magyarság és másnyelvű népek nagyrésze megint másfajta eszmék alapján képzeli megoldhatónak ezt a nehéz kérdést; most a kitelepítés; sőt még ennél is továbblépő divatos eszmék próbálják a nemzetiségi kérdést nem megoldani, hanem kiküszöbölni s elfeledkeznek arról, hogy magasabb rendeltetések a népek együttélését és egymásrautaltságát már rég eldöntötték és gyűlölettel csak bűnöket halmozhatunk fejünkre, de kérdést meg nem oldhatunk. Azok, akik kárörömmel azt hirdetik, hogy a nemzetiségi kérdést az ősi magyar nemzetszemlélet vagy mondjuk ki a már-már kompromittált szót: szentistváni elvel alapján nem lehet megoldani, elfelejtik hogy sokkal nagyobb és alapvetőbb kérdést nem oldott meg meg Európa, pedig ezekre az elvekre épülhet csak fel közös jövőnk: a krisztusi elvek érvényesítése. Mert Európa kereszténysége hirdeti, de ha cselekvéseit nézzük, akkor a krisztusi elvek helyett a legbarbárabb pogány életformát találjuk s ebben minden nép egyformán bűnös. Nos, ha minden nép ezt a legalapvetőbb kérdést együttesen nem tudta kétezer év alatt megoldani, akkor nem szabad a magyarság szemére vetnünk, hogy a nemzetiségek békés együttélése még nem oldódott meg, annál kevésbé, mert ez a magyarságon pontosan annyira múltott, mint a nemzetiségeken. „Békesség a jóakarató embereknek” hirdette az Ige, de itt a jóakaraton van a hangsúly, másként békesség sem lehetséges. Ép ezért mi töretlenül hisszük, hogy a szerencsétlen vajdó világ egyszer mégis csak el fog jutni a krisztusi parancsok megértéséig és be fogja látni: romboló fegyverekkel és gyűlölködéssel nem lehet új világot felépíteni, csak szeretettel, egymás megértésével. S ugyanígy lehet megoldani ennek az országnak legnehezebb kérdését, a szociális és a vele egybekapcsolódó nemzetiségi kérdést. Mert ebben rejti a magyarság fajtakérdése is, a szociális ép úgy, mint a nemzeti.

Steuer György felfogásában eljutott a szeretetig és ennek a legfőbb parancsnak felismeréséig. Ezért nem volt ő renegát, ezért nem volt ő asszimilált, hanem asszimilálódott magyar, aki magyarrá válásból nem a gyűlölet fegyverét kovácsolta azok ellen, akik nem akarnak nyelvileg magyarrá válni, hanem hűségesek maradnak saját nemzetiségükhöz. Lehet, hogy sokak szemében nem volt korszerű, magya-

Ö R H E L Y

STEUER GYÖRGY

Ép azokban a napokban, amikor a magyar parlamentben az asszimilálás vagy asszimilálódás árnyalatának látszó, de igen lényeges különbségéről volt szó, eltávozott e földi élethől Steuer György nyugalmazott államtitkár, a magyar nemzetiségi kérdés egyik legkitűnőbb ismerője és egyben gyakorlati munkálója. Steuer György nem volt „korszerű” jelenség, ezt el kell ismernünk, de jellemében és felfogásában, tiszta és becsületos őszinteségében azok közé a férfiak közé tartozott, akik még elvi ellenfeleiknél is megbecsülést tudtak elérni. Német apától és magyar anyától származott Steuer György (a korszerű fajelméletek szerint eléggé meg nem róható módon) élete végéig érezni lehetett kijetésén a német hangsúlyt, de szellemében mindig intakt maradt, az ősi magyar nemzetszemlélet szelleme vérébe ivódott és nyugodtan le lehet írni: Steuer György magyarrá vált. Ő azoknak a példája volt, akiket nem „asszimilált” a magyar nemzet, de aki önként hozzá hasonult az országalapító néphez. Félre ne értsük: mi sem tartjuk (főleg ma nem tartjuk annak) kívánatosnak az asszimilálást, de még a sokszor túlságosan is gyanús túlnyomó asszimilálódást sem, mert magyar szempontból sem lehet kívánatos, hogy népüket könnyelműen elhagyó és csak könnyű érvényesülést kívánó szerencselovagok

s mondjuk meg igazi nevüket: renegátok szaporítsák számát a nyelvi magyarság számát s szaporítsák számát azoknak, akik minikriből minden magyaroknál hangosabb magyarok lesznek s elsősorban hirdetik a gyűlölködést azok ellen, akik saját népi szűkhöz ragaszkodnak s nem óhajtanak egy tál leneséért vagy egy zsiros állásért felületi magyarok lenni. Nyugodt lélekkel leírhatjuk, hogy Steuer György nem ezek közé tartozott, amit életével és nemzetszemléletével is megbizonyított. Mert igaz, hogy Steuer György érvényesülésében szinte káprázató pályát futott, be de ezt nem azért, mert magvarkodott, megtagadta saját származását vagy a többi nemzetiséget; Steuer György mindig és mindenütt a nemzetiségekkel való békés együttműködést, a nemzetiségek lelkének megértését és jogaik érvényesülését hirdette cselekedeteiben s szavaiban egyaránt. Az első világháború előtt Torontól vármegye főispánja volt s ebben a soknemzetiségű tarka világban is ugyanazt az álláspontot képviselte, amit jóval később a tiszta magyar területen: a harmónia szükségességének s a nemzetiségekkel való együttműködésnek álláspontját. Ezzel a felfogásával került a proletárdiktatúra megszünte után az akkori nemzetiségi minisztériumba államtitkárnak, majd utána a magyarországi németajkúak kormánybiztosának. S hogy mennyire szociális érzésű ember volt, bizonyítja, hogy kisembervédő politikájá-

rok, akik idegen kiejtését hallották, gyanakvóan néztek rá s ugyanígy néztek rá saját néptársai, akik magyart láttak benne. Le az, hogy életében nem menekült a hangoskodás mimikriájához, nem izgatott sem saját nemzetisége, sem általában a többi nemzetiség ellen, már krisztusi jellemvonás volt, olyan jellemvonás, amit akár az örök Jó jellemvonásai közé is lehet sorozni. S lehet, hogy az emberiség legkétségbeesettebb kérdéseinek között most éljük azt az időt, amikor sehol sem látszik kiút, de bizonyos, hogy mindig a legfeketébb ójszaka után jön a hajnal, s majd az emberiség is előbbre jut egy lépéssel, ha visszatér legszentebb és ma megtagadott eszményeihez s Magyarországot is végleg felémelkedik, ha népe önmagához visszatér. De a magyarsággal együtt minden nemzetiségnek ide kell visszatérnie, mert a földrajzi, gazdasági, emberi és ne restelljük kimondani egy szóval — isteni törvényeket nem lehet büntetlenül megkerülni.

Mi ezt a tanulságot szűrtük le Steiner György életéből.

Csuka Zoltán

AZ EGYESÜLT KERESZTÉNY NEMZETI LIGA KISEBBSÉGI PÁLYÁZATÁNAK IDEI EREDMÉNYE

A Pázmány egyetemen december 2-án ünnepi keretek között osztotta ki az Egyesült Keresztény Nemzeti Liga pályadíjait az egyetemi ifjúság olyan értekezései számára, amelyek a határon túli magyarsággal és a Dunavölgy problémáival foglalkoznak.

A termet teljesen betöltötték az előkelő meghívottak, az ifjúsági és a társadalmi egyesületek küldöttségei. Megjelent az ünnepségen a kultuszminisztérium részéről dr. Hankiss János államtitkár, dr. Martonffy Károly és Molnár Andor osztályfőnök. A külügyminisztérium részéről Radics Elemér, az egyetem részéről Erdő-Harrach Béla dr. és Issekutz Béla dr. dékánok, a közönség sorában ott volt Vicián István főispán, az egyetemi tanárok közül Orsós Ferenc dr., Baiász Károly dr., Juhász István. A Kisebbségi Intézet részéről Elek Dezső dr., valamint nagyszámú bolgár diákság élén Mijatov Péter a budapesti bolgár intézet igazgatója.

Dr. Bárdossy László ny. miniszterelnök megnyitóbeszédében a következőket mondotta:

— Az Egyesült Keresztény Nemzeti Liga évről-évre immár hatodszor tűzött ki pályadíjat a magyarság és a szomszéd népek életének, állami és társadalmi berendezkedésének köréből vett kérdések, tudományos feldolgozására.

Mi az a cél, amit a Liga ebben követ? Az életre készülő magyar egyetemi ifjúság figyelmét akarja ráirányítani a magunk megismerésének és nemzetközi helyzetünk, vagy még inkább közvetlen környezetünk megismerésének problémáira. Ezt a figyelmet akarja ébrentartani és olyanná alakítani, hogy a vizsgálat alá vett kérdések tanulmányozásának eredményét hasznosítani lehessen.

Valljuk meg őszintén: nagy szükségünk van erre.

Sorsunk alakulása úgy hozta magával, hogy közel 400 éven át, egy nagyobb hatalmi alakulat keretében éltek nemzeti és állami életünket. S e századokon át a nemzet figyelmét elsősorban mindig az kötötte le: hogyan tarthatja fenn állami önállóságát ebben a tágabb keretben. Ete-

tünknek úgyszólván minden vonatkozását ezen a szemponton át néztük. S minden, ami kívül esett a magyarság s a vele szoros kapcsolatban állott hatalmi tényező viszonyán, háttérbe szorult, homályban maradt. Jelentősége elfakult a nemzet szemében.

Ez az oka, hogy a magunk valójával, belső problémáinkkal nem eleget törődünk s alig néztünk arra, mi történik a portánkon túl.

Jelszószerűen kialakult feltevések és vélekedések, antipatiák és szimpátiák, igények és kívánságok teremtette illúzióvilágban élünk — s valljuk be — bizonyos mértékig ebben élünk ma is.

Az újabbskori magyarságra jellemző „rácere”, hogy nem eléggé ismerjük ezt a világot s ennek a világnak szellemi és materiális adottságait. A ráhagyakozó, a problémák elől kitérő fatalizmus, a bizonytalanságnak egy jele.

De ma inkább mint valaha, nyitott szemmel kell élnünk. Nincsen idő a bizonytalanságra, a habozásra, a tétovázásra. Minden lépésünkről tudnunk kell, miért tesszük és hogyan tegyük.

Ha a magyar ifjúság be akarja tölteni azt a hivatást, ami reá vár, akkor ugyanakkorán ki kell nyitnia a szemét és meg kell tanulnia a biztos tájékozódást.

Mentől nagyobb a különbség az illúzióvilág csalóka képei és a tények és valóságok világa között, annál kockázatosabb minden lépés. Az is, amit megteszünk és az is, amit elmulasztunk.

A festett külisszák között másként lépünk, mintha az igazság éles, de tiszta és éltető levegője vesz körül bennünket.

Ezt az igazságot akarjuk, bármilyen legyen is. Önmagunkról éppen úgy, mint a körülöttünk lévő világról!

Céljainkat, szándékainkat, terveinket csak akkor szolgálhatjuk jól és eredményesen, ha tudjuk milyen erők feletti rendelkezünk s tudjuk azt, hogy erőnk hogyan viszonylik más tényezők erejéhez.

Csak így kerülhetjük el a csalódásokat és csak így lehetünk hívek önmagunkhoz.

Minden tudományos vizsgálódás az igazság szeretetén épül; csak így lehet etrmeny és hasznos.

A Liga azt reméli, hogy ezzel az elgondolással évről-évre meghirdetett pályázatait és az ezek serkentésére elvégzett munka talán szintén hozzájárulnak ahhoz, hogy a magyar ifjúság a nemzet életében, sorsdöntő kérdéseiben tisztábban lásson s biztosabban cselekedhessen.

Dr. Bárdossy László beszédét lelkes taps fogadta. Ezután dr. Mauritz Béla rektor köszöntötte meleg szavakkal a mozgalmat, majd Gramantik Margit, a Kisebbségi Szakosztály ügyvezetője számolt be arról, hogy a mozgalom hatodik évfordulóján a pályázatokon résztvevők száma 226-ra, a kiosztott díjak összege 18.000 P-re emelkedett.

Dr. Kolosváry Bálint a bírálóbizottság jelentését teljesítette elő. Megállapította, hogy a pályázat ezéven is sikerrel zárult. A beérkezett 26 pályamű közül a bizottság 19 tanulmányt jutalomra méltónak ítélt. Különösen kiemelkedett ezek közül Keszezh József gépészmérnök-hallgató munkája; A román ifjúság 1930 és 40 között, szervezeti és szellemi élete, mozgalmi, — valamint Bernolák Imre joghallgató műve: A magyar ifjúság feladata a külföldi egyetemeken címen. E két tanul-

mánynál a kifizített 400 pengős legmagasabb díjat a bizottság 500—500 pengőre emelte fel. Dr. Kolosváry Bálint jelentése után a szakosztály elnöke dr. Lator Géza kiosztotta a pályadíjakat. A közönség lelkesen ünnepelte a budapesti, kolozsvári és pécsi egyetem nyertes hallgatóit, különösen azonban Zaseva Anna bolgár egyetemi hallgatót, aki: A bolgár egyetemi ifjúság szervezeteiről és mozgalmairól írott tanulmányával nyert pályadíjat. A nyertesek névsora a következő:

Keszezh József mérnök-hallgató, A román egyetemi ifjúság 1930—40 között; Székely András rk. teológiai hallgató, Kolozsvár, Az erdélyi rom. kat. alsópapság helyzete; Szentmihályi Lajos, Kolozsvár, A román kultúrszervezetek és működésük; Bódi Andor kolozsvári orvostanhallgató, Szolnok-Doboka vm. bethleni járásának szórványmagyarsága; Czirok László orvostanhallgató, Léva története 1920—40 között; Roknich György tanárjelölt, A Horvátországi Magyar Közművelődési Közösség. Szilágyi Pál közgazdasági hallgató, A magyar közlekedés fejlesztése a Balkánra kapcsolatban; Fuksch Károly pécsi joghallgató, A magyar—olasz gazdasági kapcsolatok. Ledniczky János joghallgató ugyanaz a tétel; Bernolák Imre, A magyar ifjúság feladata; Szalay Miklós, A kulturális együttműködés jövője Délkelet-Európában és Magyarország szerepe e téren, Zaseva Anna, A bolgár egyetemi ifjúság 1930—40 között; Fekete Antal Géza, A román ifjúság szerepe a külföldi egyetemeken; Lányi Akos, A magyarországi nemzetiségek megoszlása a népszámlálás alapján; Kiss Károly joghallgató ugyanezzel a tétellel; Ág Béla, Az 1938 óta bekövetkezett események hatása a kisebbség védelmében. Kertész László, Leventeképzés a szórványvidékeken; Hutwagner László, Magyarország megismertetése az idegen forgalmi propaganda útján.

A pályadíjnyerteseket jutalmuk átvételkor percekig ünnepelte az egybegyűlt közönség s ezzel végetért a Liga bensőséges ünnepélye.

NEM JELENIK MEG A MAGYAROK VILÁGNAPTÁRA 1944. ÉVI KÖTETE

A Láthatárt kiadó Studium könyvesbolt minden évben meg szokta jelentetni a Magyarok Világnaptárát, amely a világ minden táján élő magyarok életéről ad érdekes és változatos képanyagot s ezzel is igyekszik a külföldre vándorolt és kisebbségi sorsban élő magyarok iránt az érdeklődést és szeretetet állandóan ébrentartani. A mostani nehéz háborús viszonyok között, sajnos, egész sor akadály toronyosult a naptár szerkesztése és kiadása elé, egyre nehezebb az élő kapcsolatokat a külföldön élő magyarokkal fenntartani, a naptár különlegesen finom papírosának kigyártása elé is akadályok toronyosulnak s ha a naptár meg is lehetett volna szerezni, a naptár árát kellett volna jelentékenyen emelnünk. A sok akadályra való tekintettel, úgy határoztunk, hogy a Magyarok Világnaptára 1944. évi kötetét nem jelentjük meg. Reméljük, hogy a viszonyok javulásával a régi munkát már a jövő évben újult erővel folytathatjuk.

GAZDASÁGI LÁTHATÁR

Rovatvezető: Doma János

HÍREK SZLOVÁKIÁBÓL

Kortatózzák az utazást. A szlovák vasútigazgatóság felhívással fordult az utazó közönséghez, amelyben utalt arra a körülményre, hogy több vonalon a személyes gyorsvonatot technikai okok miatt be kellett szüntetni és ennek az lett a következménye, hogy a megmaradt járatokat a zsúfoltság ellepi a közönség. Ezért figyelmezteti a vasútigazgatóság az utazó közönséget, hogy csak a legszükségesebb esetben vegye igénybe a vasutat. Amennyiben ez a felhívás nem találna megértésre és a közönség továbbra is minden különösebb ok nélkül igénybe veszi a vasutat, az igazgatóság kénytelen lesz erőlyesebb rendszabályokhoz nyúlni. — Valószínűleg ez az oka annak az intézkedésnek is, hogy Magyarországból csak korlátozott számban engednek beutazást Szlovákiába.

A sörgyártás és elosztás szabályozása. Még november elején tették közzé a legelső közellátási hivatal rendelkezését, amely a sörgyártást és elosztást korlátozza. A szlovákiai sörözők az 1943-44. évi kampányban csak u. n. *egységes* raktsört állíthatnak elő, amely 14 Reamur-hőfok mellett legfeljebb tíz sacharometrikus foknak felelhet meg. A külföldről behozott söröknek is meg kell felelni ennek a feltételnek.

Az áramvasútak villamosításának előmunkálatai — mint azt már jelentette a Gazdasági Láthatár — fokozatosan közelednek a megvalósulás felé. A villamosítási tervet még 1942. évben hagyta jóvá a kormányhatóság s azt először a Liptószentmiklós és Iglo közötti vonalon viszik keresztül. A villamosítással nagy szén- és egyéb anyag-, valamint személymegtakarítást lehet elérni.

A bőr- és bőráruk termelésének és elosztásának szabályozása. A nyersanyaggal való fokozatos takarékoskodás arra készítette a szlovák hatóságokat, hogy a bőr-, tap-bőr- és gumicikkfeldolgozást szabályozza. A nyersbőrt a bőrgyárak, valamint a szűesök a közellátási hivatal útján szerezhetik be. Az 1943. október 31-től 1944. október hó 31-ig terjedő időben egy személy csak egy pár cipőre tarthat igényt.

Vágómarhák kötelező beszolgáltatása. A közellátás terén mind jobban és gyakrabban jelentkező nehézségek kiküszöbölése végett szükségesnek mutatkozott, hogy Szlovákia egész területén bevezessék a vágómarhák kötelező beszolgáltatását. Ne-

gy azonban ezzel az állattenyésztés színvonalát alább essen, előírták, hogy 34 héten belül melyik közigazgatási járás hány darab vágómarhát köteles beszovaltatni és pedig elsősorban a beteg (tuberkulotikus) és kevésbé hozamképes vagy meddő állatokat. Akinek ilyen beteg vagy terméketlen állata nincs, annak módjában áll a vágás céljára megfelelő állatot vásárolni. Ennek megakadályozására pedig, hogy esetleg állattenyésztésre alkalmas állatot vágjanak le, külön bizottságot állítottak fel.

Az eperjesi kereskedelmi és iparkamara november végén tartotta meg évi közgyűlését, amely alkalommal az iparkamara tevékenységéről adtak ki részletes jelentést. Az eperjesi iparkamara négy ösztöndíjat írt ki egyenként 1500 korona összeg erejéig, és pedig kettőt a kereskedelmi főiskola, kettőt pedig a műszaki főiskola hallgatói számára. A szakiskolák hallgatói számára ugyanakkor 8000 korona ösztöndíjat, a tanonciskoláknak pedig 20.000 korona támogatást utaltak ki. A kamara mellett működő gépbeszerző szövetkezet az elmúlt évben 19 tagjának 32 fa- és fémfeldolgozó gépet adott 314.000 korona értékben.

Az áramfogyasztás korlátozása. A villamosenergiával való takarékoskodás végett elrendelték, hogy a kereskedések és egyéb helyiségek kikapcsolásakor tilos állandóan villamos árammal világítani. Kávéházak, vendéglők, mulatóhelyek és általában üzlethelyiségek reggel 6 órától este 8 óráig terjedő időben az elmúlt évben fogyasztott áramnak a felére kötelesek csökkenteni fogyasztásukat. Tilos a villamos fűtőtestek (kályhák) vásárlása és eladása is.

Mezőgazdasági munkások rendkívüli segélyezése. A Szlovák Legfelsőbb Közellátási Hivatal most életbe léptetett rendelkezése szerint rendkívüli segélyt biztosít minden mezőgazdasági munkáscsoport oly tagjának, aki az 1943. évben mezőgazdasági munkásként ugyanannal a munkaadónál valamennyi mezőgazdasági munkát (tehát a tavaszi, nyári és őszi munkát) elvégezte. E szerint a családfenntartók (férjak és nők egyaránt) 600 koronát kapnak, amennyiben több mint két gyermek ellátásáról gondoskodnak, 500 koronát pedig, ha nincs gyermekük, vagy két gyermekük van. Ez a rendelkezés nem vonatkozik a szőlőkben foglalkoztatott munkásokra.

Gabonakiállítás Nagyszombat. A Szlovák Földműves Egyesület most kezdte meg

Szlovákia egyes körzeteiben a gabonakiállítások megrendezését, amelyeket a legjobb minőségű gabonafajták díjazásával kötnék egybe. Az első ilyen körzeti gabonakiállítást november közepén nyitották meg Nagyszombat városában. December 4-én és 5-én pedig Nyitrán tartották meg.

Külkereskedelmi tárgyalások Magyarország és Szlovákia között. Mint a Gazdasági Láthatár értesül, a magyar-szlovák külkereskedelmi tárgyalások, amelyek a legutóbbi kontingens-egyezmény gyakorlati kihatásainak a végrehajtását, valamint új kontingens-egyezmény megkötését célozzák, kedvező eredménnyel végződtek. Hír szerint az idej magyarországi gabonatermes lehetővé teszi, hogy Magyarország gabonát és lisztet is szállítson Szlovákia részére. Az árkérdésben mutatkozó nehézségeket az exportprémiumok bevezetésével hidalják majd át.

DECEMBER

MAGYAR SZEMLE

Szerkesztőbizottság:

GRÓF BETHLEN ISTVÁN elnök
SZEKFI GYULA alelnök

A nyolcvanéves Herczeg Ferenc
FÁBIÁN ISTVÁN
A háborús középiskola
TERESTVÉNYI FERENC
Transnistria KADA BARNABÁS
A tél küszöbén JULIER FERENC
A francia kiállítás búcsúztatója
RADOCSAY DÉNES
Az élet műhelye RAPAICS RAYMUND
Szentéleky Kornél irodalmi levelei
PROKOPY IMRE
Külpolitikai Szemle GOGOLÁK LAJOS
Az ismeretlen Balassi Bálint
ALSZEGHY ZSOLT

Szerkeszti:

ECKHARDT SÁNDOR

MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG
Budapest, V., Vilmos császár-út 26

Előfizetési ára:
magánszemélyeknek

évi 24 pengő

Ajánlható könyvek a nemzetkisebbségi szakirodalom köréből:

Az ERDÉLYI TUDOMÁNYOS INTÉZET kiadványaiból:

<i>Szabó T. Attila:</i> Kalotászeg helynevei. I. Adatok 40.— P	<i>Ullein-Reviczky Antal:</i> A trianoni szerződés területi rendelkezéseinek jogi természete ..... 10.— P
<i>Tamás Lajos:</i> Fogarasi István kútja. Fejezet a bányai és hunyadmegyei ruménség művelődéstörténetéből ..... 8.50 P	<i>Sattler, Wilhelm:</i> Die deutsche Volksgruppe im unabhängigen Staat Kroatien, 1943. 114 old. 7.60 P
<i>Fodor Ferenc:</i> A Jászság letrajza. 1942. 504 old. 32 tábla és térképpel ..... 14.— P	<i>Bratu, Maximilian:</i> Die Slaven auf dem Balkan bis zur Befreiung von der türkischen Herrschaft. 2. Aufl. 263 old. .... 9.12 P
<i>Esterházy Lujza:</i> A huszadik esztendő. 75 old. 4.80 P	<i>Janoff, Janko:</i> Zwischen Abend und Morgen. Eine Balkan Rhapsodie 1943. 337 old. .... 11.40 P
<i>Deák József:</i> A cseh-szlovák egység diplomáciai története ..... 8.— P	<i>Die Völker des Ostraumes.</i> 1943. 96 old. .... 3.61 P
<i>Arató József:</i> A báncsági Hittali helynevei ..... 20.— P	<i>Grothe, Hugo:</i> Das deutschen Volkstum der Slowakei in Vergangenheit und Gegenwart. Eine volks-, siedlungs- u. kulturkundl. Skizze. Mit. Atlas u. III. 1943. .... 16.34 P
<i>Biró Vencel:</i> Gr. Majláth Gusztáv Károly püspök a román szemléletben ..... 2.— P	<i>Prager, Willy:</i> Bukarest, Stadt der Gegensätze. 1943. 118 old. .... 9.12 P
<i>Márton Gyula:</i> A román nyelvátlasz első három kötetének magyar eredetű anyaga ..... 3.— P	<i>Bauer, Helmut:</i> Ein Völkervölkerstaat zerbricht. Werden u. Vergehen Jugoslawiens. 3. Aufl. 1943. 132 old. .... 5.70 P
<i>Nagy Zoltán:</i> Az erdélyi magyar szövetkezetek a visszatérőkör ..... 4.— P	<i>Erdődi, Michael:</i> Siebenbürgen. Ein Bilderbuch. Ein v. László Cs. Szabó. Aufg. V. Michael Erdődi. 1943. 115 S. mit Abb. .... 18.— P
<i>L. Tóth Zoltán:</i> Az „Astra” románosító tevékenysége a Székelyföldön ..... 4.— P	<i>Thierfelder, Franz:</i> Gestalter und Gestalten des Balkans, 1943. 224 old. .... 9.50 P
<i>Venczel József:</i> Az erdélyi román földreform ..... 10.— P	<i>Lupás János:</i> Beiträge zur Geschichte Siebenbürgens. 1943. (Hermannstadt) 378 old. ... — P
<i>Kriézsai István:</i> Erdély víznevei ..... 6.— P	<i>Giurescu, C. Constantin:</i> Geschichte der Rumänen (Jena) ..... 17.10 P
<i>Makkai László:</i> Szolnok-Doboka megye magyarságának pusztulása a XVII. sz. elején ..... 8.— P	<i>Kemény Gábor:</i> Bartha Miklós és a nemzetiségek (Pécsi Egyetemi Kisebbségi Intézet kiadása) ... 5.— P
<i>Tamás Lajos:</i> A magyar eredetű román kölesónszavak művelődéstörténelgi értékelése ..... 3.— P	<i>Szenteleky Kornél:</i> Irodalmi levelei 1927—1933. Sajtó alá rendezte és bevezetéssel látta Bistray Gyula és Csuka Zoltán Szenteleky Társaság kiadása ..... 24.— P
Az Erdélyi Tudományos Intézet Évkönyve 1942. 35.— P	<i>Széchenyi vallomásai és tanításai</i> (Széchenyi anthológia) II. kiadás. Összeállították Fekete József és Váradi József. 442 old. Könyvnapj ára ..... 8.— P
	<i>Darkó István:</i> Magyar Hegyek népe (Novellák a 20 éves cseh megszállás idejéből) Ára füzve 8.50 P, kötve ..... 11.90 P
	<i>Sziklay Ferenc:</i> Mikor az óra üt (Történelmi regény a XVII. század felvidéki életéből) 268 oldal, füzve 8.50 P, kötve ..... 11.90 P
<i>Böör György:</i> A magyarországi ruszin időségi sajtó a XIX. században ..... 6.— P	<i>Mai szlovák novellák</i> A modern szlovák széppróza hű tükrök Fordították: Sziklay Ferenc, Oláh József, Sziklay László. Ára füzve 8.50 P, kötve ..... 11.90 P
<i>Darkó Dániel:</i> Románia esztalokozása a hármasszövetséghez 1883. .... 4.— P	<i>Szenteleky Kornél:</i> Holnap-holnapután (Elbeszélések) A Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség kiadása ..... 6.— P
<i>Finn—magyar kapcsolatok. I. Gaskó Dezső:</i> Társadalmi kapcsolataink Finnországgal. II. v. Nagy Iván: Kulturális kapcsolataink Finnországgal. A két kötet együtt ..... 12.— P	<i>Szenteleky Kornél:</i> Ugartörés (A Délvidék nagy irodalomszervezőjének tanulmányai a kisebbségi időkben) DMKSz kiadása ..... 6.— P
<i>Bárdossy László:</i> Magyar politika a mohácsi vész után ..... 20.— P	<i>Délvidéki daloskönyv.</i> Bácskai, bányai és szerémségi magyar népdalok. Egybegyűjtötte Kiss Lajos dr. (Magyar Kórus kiadása) ..... 2.— P
<i>Beck Lajos:</i> A régi Magyarország ..... 18.— P	<i>Gáldi László:</i> Az erdélyi román őshaza kérdéséhez. 1942. 30 old. .... 1.50 P
<i>Borbély Attila:</i> Erdélyi városok képeskönyve (műmelletkekkel) ..... 8.— P	
<i>László Gyula:</i> Erdély településtörténetének vázlatja Szent István koráig ..... 3.— P	
<i>Vita Zsigmond:</i> Románia magyar irodalmának bibliográfiája 1940-ben és 1941-ben ..... 1.50 P	
<i>Magyar Tájékoztató Zsebkönyv.</i> Perényi Zsigmond hátró bevezető szavával. 2. kiadás ..... 6.— P	
<i>Makkai László:</i> Rómán történetírás a két világháború között ..... 3.— P	
<i>Deutsch-ungarische Begegnungen.</i> Herausgegeben von Béla Pukánszky ..... 9.— P	
<i>1848. a szabadságharc története levelekben</i> ..... 17.— P	
<i>Gáldi László:</i> Siebenbürgen im Aufbau der ungarischen Kultur ..... 6.— P	
<i>Horváth Jenő:</i> Die kleine Entente. Beitrag zur Geschichte der Diplomatie ..... 9.— P	
<i>Tamás, Ludwig:</i> Das Volkwerden der Rumänen ..... 4.— P	

STUDIUM könyvkereskedés

Budapest, IV. Kecskeméti-utca 8. — Tel. 185-616

FIDELIO KONZERVEK
Kiválóak!

Olcsók!

Évtizedek óta
Imperiál fügekávét